

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

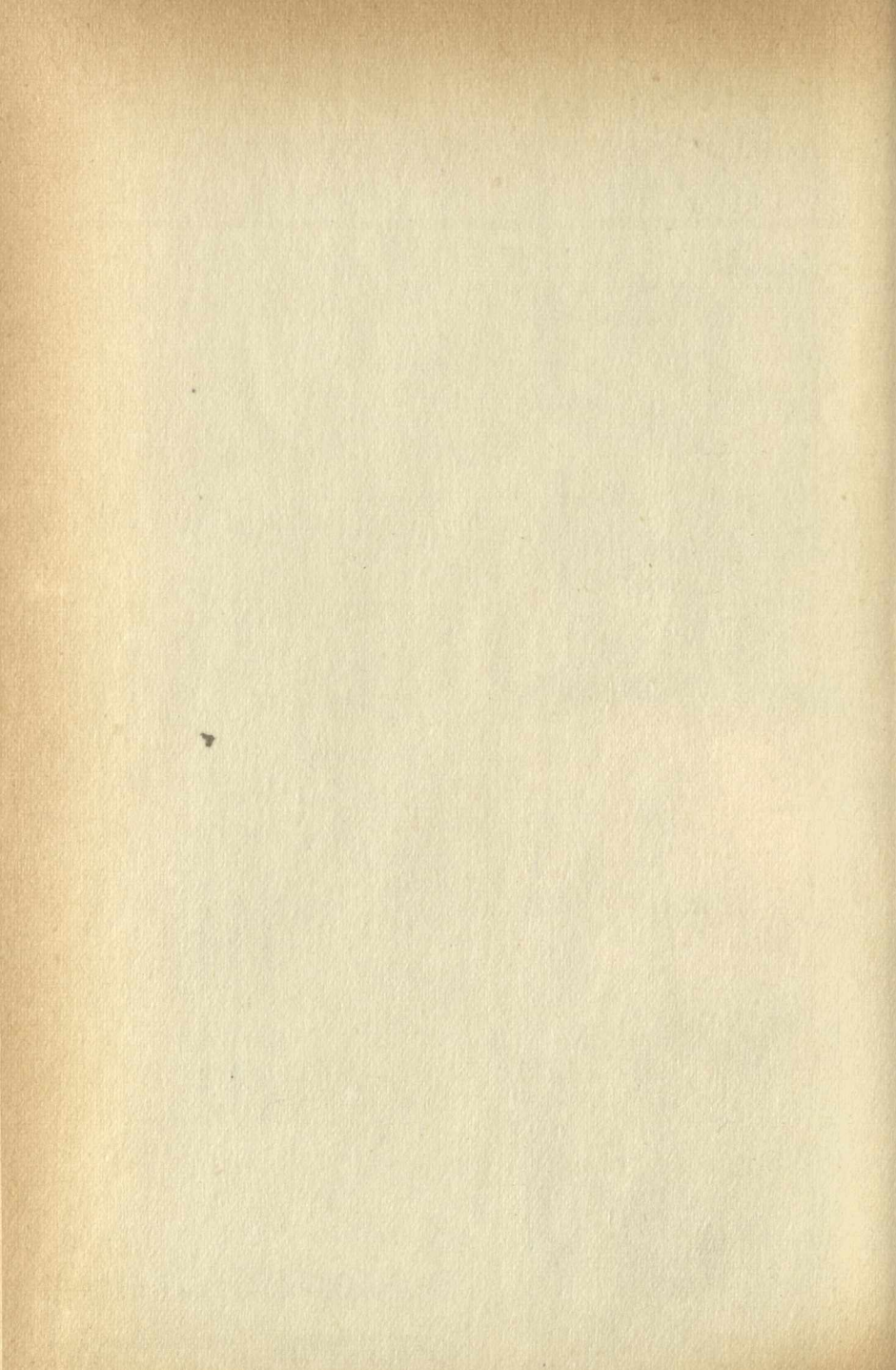
VILÁG TÖRTÉNET

19

2

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI
TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
Felelős szerkesztő: Makkai László
Szerkesztő: Mayer Mária

1969.

19. szám

TARTALOM

A MOSZKVAI TÖRTÉNÉSZEK KONGRESSZUS MÓDSZERTANI REFERÁTUMAIBÓL

A történelmi és a társadalmi tudományok módszereinek különbségeiről. (Th. Schieder) . . . . . 5 old.

A társadalmi tudományok módszere a történelmi kutatásban. (Th. Papadopoulos) . . . . . 22 "

SZÁMOK ÉS SZÁMITÓGÉPEK A TÖRTÉNETTUDOMÁNYBAN

Szovjet könyv magyarul az elektronikus számítógépek felhasználásáról a történelmi kutatásokban. (Granasztói Gy. - Zimányi V.) . . . . . 49 "

Kvantifikáció az Északamerikai Egyesült Államok történetírásában. (Zimányi V.) . . . . . 55 "

AZ ENGELS ÉVFORDULÓHOZ

Engels halálának visszhangja a nemzetközi szocialista sajtóban. (Jemnitz J.) . . . . . 65 "

Engels nekrológok bibliográfiája. (Lakos K.) . . . . . 68 "

A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI NEMZETI KÉRDÉS LEG-
UJABB IRODALMÁBÓL

Hroch, M., A nemzeti mozgalom előharcosai az európai kis népeknél	71	old.
Nacionalizmus Kelet-Európában	73	"
A nemzeti öntudat fejlődése Kelet-Európában (Összeállította: Niederhauser E.)	75	"
Bohmann, A., Dél-Kelet-Európa lakossága és nemzetiségei. (Szász Z.)	77	"
Lepkowski, T., Lengyelország - az ujkori nemzet születése	78	"
Pech, S.Z., Az 1848-as cseh forradalom	79	"
Frejdzon, V.I., A horvát nép harca nemzeti szabadságáért	81	"
A román történelem néhány kérdése. Keith Hitchins néhány tanulmánya	84	"
Keith Hitchins, Az erdélyi román nemzeti mozgalom, 1780-1849.	87	"
Uj történeti tanulmányok a XIII. nemzetközi történettudományi kongresszus, Moszkva, 1970. alkalmából	88	"
(Összeállította: Niederhauser E.)		
Minogue, K.R., Nacionalizmus. (Niederhauser E.) .	93	"
ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS SZINTETIKUS TÖREKVÉSEK AZ EGYETEMES JOGTÖRTÉNETÍRÁSBAN		
A szocialista országok jogtörténészeinek nemzetközi együttműködéséből.	95	"
Ujabb jogtörténeti szintézisek	105	"
KÖNYVEKRŐL - RÖVIDEN	112	"
Közép-Kelet-Európa	113	"
Egyetemes történet	115	"
Ausztria (Osztrák-Magyar Monarchia)	118	"
Csehszlovákia	118	"
Franciaország	119	"
Jugoszlávia	120	"
Lengyelország	121	"

Magyarország	122	old.
Németország	124	"
SzU (Oroszország)	125	"
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA	128	"
1968/III.		
Történetfilozófia, történettudomány	130	"
Őskor, ókor, középkor	131	"
Egyetemes uj-, és legújabbkor	132	"
Kelet-Európa a legújabb korban	133	"
SzU (Oroszország)	133	"
Afrika, Ázsia, Óceánia	139	"
1969/I.		
Történetfilozófia, történetpszichológia	139	"
Módszertan, kibernetika	145	"
Nemzetközi konferenciák	146	"
Lenin	148	"
Történeiszekről	149	"
Egyetemes történet		
kőkör-bronzkor-ókor	150	"
középkor	153	"
ujkor	156	"
legújabb kor	156	"
a Komintern, Kommunista Ifjúsági Inter- nacionálé, a Szocialista Internacio- nálé	159	"
Albánia	161	"
Anglia	161	"
Ausztria (Osztrák-Magyar Monarchia)	162	"
Bulgária	164	"
Csehszlovákia	166	"
Franciaország	175	"
Jugoszlávia	175	"
Lengyelország	117	"
Magyarország	180	"
Mongólia	184	"
Németország 1949-ig	184	"
NDK	195	"
NSzK	195	"
Olaszország	197	"
Románia	199	"
Spanyolország	203	"
Szovjetunió (Oroszország)	206	"
Törökország	211	"
USA	213	"
Afrika, Latin-Amerika, Közel-Távol-Kelet	213	"

Felelős kiadó: MTA Történettudományi Intézete
A folyóirat egyedárúsítója: Akadémiai Könyvesbolt,
Budapest, V., Váci utca 22.
a Magyar Történelmi Társulat (Budapest, I., Uri utca 51/53)
tagjai illetményként kapják a folyóiratot
A borítólapot tervezte: Bozóky Mária
704349 MTA KESZ Soksorozító. F. v.: Szabó Gyula

A történelmi és a társadalmi tudományok módszereinek különbségeiről.

Az 1970. évi moszkvai nemzetközi történetészkongresszus egyik legjelentősebb eseménye, hogy hosszú idő után újra a módszertani és szemléleti kérdések kerültek a történetészták középpontjába. Történetészfolyóirataink bőségesen beszámolnak majd a vitákról, a Világtörténet pedig sorozatosan közölni kívánja a legfontosabb alapreferátumokat, mivel ezek egyelőre csak kis példányszámban kiadott sokszorosításban hozzáférhetők. Th. Schieder alább következő referátuma a - szellemtörténeti módszerhez és szemlélethez még a közelmúltban is leginkább ragaszkodó - nyugátnémet történetírás növekvő közgazdasági, szociológiai és statisztikai tájékozódását mutatja. Olvasóink számára talán nem fölösleges megjegyezni, hogy Schieder tudományfelosztása alapvetően különbözik a miénktől, amennyiben a történettudományt az u.n. "megértő" szellemtudományok közé sorolja, míg "társadalmi tudományok" alatt a természettudományos "magyarázó" módszerhez és célkitűzéshez közelebbálló szociológiát, közgazdaságtant, statisztikát stb. érti. Ezért használjuk a fordításban a számunkra más jelentésű "társadalomtudományok" helyett a "társadalmi tudományok" kifejezést.

A terminológiának fenti értelmezése áll a ciprusi Papadopoulos itt közölt referátumára is, azzal a különbséggel, hogy az angol-szász és francia tudományosság körében nevelkedett szerző mondanivalója, különösen a társadalmi-gazdasági alap és a determinizmus kérdésében jóval közelebb áll a marxista szemlélethez, s különösen az utóbbi vonatkozásában figyelemreméltó eredeti megoldásai is vannak.

A történettudomány és a társadalmi tudományok közötti közeledés az intenzitás olyan fokát érte el, hogy ma már a-

zon vitatkoznak, vajon a történelmet nem lehetne-e tisztán társadalmi tudománynak minősíteni és hogy hagyományos (metodikai, akadémiai, tartalmi) kapcsolatait a szellemtudományokkal nem kellene-e felszámolni. Ha a jelen pillanatban különbségekről beszélünk a történelem és a társadalmi tudományok módszere között, akkor ezzel látszólag kritikai kételyt kívánunk szembeállítani. Bár itt azt a tézist fogjuk megvédeni, hogy a történelemnek az önálló tudomány jellegét nem kell feladnia, mivel emellett átütő érvek nem léteznek, de az időközben olyan gyümölcsözőkké alakult kapcsolatok megszakításáról sem lesz szó, hanem inkább a kétféle módszer differenciálódásáról. Az a tény, hogy a történettudomány és a társadalmi tudományok esetében nem ellenkező, hanem kiegészítő tudományokról van szó, ilyen módon egyáltalán nem válik kérdésessé.

Ha abból indulunk is ki, hogy mindkét tudománynak nagy kiterjedésű közös munkaterületei vannak, nevezetesen az emberek által alkotott társadalmi formák, amelyekben és amelyek által az emberi élet lefolyik, mégis azonnal kézenfekvővé válnak lényeges különbségek: noha a társadalmi tudományok látókörükbe vonhatnák ugyan elmúlt, elpusztult és már csak utódformájukban továbbélő társadalmi struktúrákat, mégis kétségtelen, hogy kutatásaink tárgyai túlnyomórésztben jelenlegi társadalmi képződmények és hogy prognózisukat ilyeneken kívánják a jövő számára kifejleszteni. A történettudomány ezzel szemben csakis a múlttal foglalkozik, olyan döntésekkel, amelyeket a múltban hoztak, lezárt fejlődésekkel, elhalt struktúraformákkal. Gyakran be nem vallott, de mindig ható előfeltétele minden történet tudományi törekvésnek, hogy ami elmúlt, az kvalitatíve másként jelentkezik, mint ami az életfolyamatban még résztvesz, amire egyébként még részletesen vissza kell térnünk. Igaz, hogy nem minden esetben egyértelmű az élő jelenség elválasztása az elhalttól: az elhalt és leölt még továbbélhet a jelenben, sok uton-módon átadható és állandóan átalakulásban van, aminek nehez a kezdetét és a végét meghatározni.

A történelmi és a társadalomtudományi módszerek megkülönböztetésének kérdését azzal a megállapítással kell kezdeni, hogy mindkét tudomány azonos kutatási objektummal rendelkezik, ez azonban különböző halmazállapotban van. A társadalmi tudományok számára minden társadalmi folyamat a jövő felé nyitott állandó megismétlődésének lehetsége fennáll és mint ahisztórikus struktúrájú tárgy, mindennemű időbeli vonatkozásból kiemelhető és elszigetelhető. A társadalmi szabályok és normák általánosítására vonatkozó igény, az absztrakció, amely egyedi tényekből szabályszerűségeket és esetleg magasabb fokú törvényszerűségeket igyekszik levonni, túlnyomórésztben abból az időstruktúrából történő kibontás, amelyben valamely társadalmi tünet elhelyezkedik. Ez nemcsak egyenlő mértékben érvényes a társadalmi tudományok minden irányzatára és különösen a szociológiára, az összes alkalmazás közül pedig a legkifejezettebben a Durkheim-től kiinduló, úgynevezett strukturális-funkcionális analízis-re, míg a "kritikai teória" irányában erősebb történelmi befo-

lyás figyelhető meg. Igaz, hogy számára a történelem már nem közvetítőként szolgál a tradíció és a kontinuitás között, hanem történelmi alternatívák létezésének igazolására, amelyek "a megállapodott társadalomban mint felforgató irányzatok és erők lépnek fel" (H. Marcuse),¹ tehát a társadalom forradalmisításának szolgálatában áll és elsősorban a meglévőt kívánja relativálni és kritikával megingatni. Bármilyen megváltozott-nak tűnnek is így fel a történelmi gondolkozás hagyományos elképzelései, mégis megmarad a történelmi, bár fordított értelmű kategória. Azonban van még egy lényeges különbség a történelmi eljárással szemben: a történelmi múlt döntő pillanataiban kimutatott alternatívák megint csak történelmiek, azaz meghatározott történelmi koordinátarendszerhez kötődnek. A reformáció által előidézett egyházszakadás alternatívája a római egyház reformja volt, úgy ahogyan azt a 16. században kidolgozták, nem pedig az egyház időtlen formája. A "kritikai teória", amely a történelmi feltételeket eleve csak társadalmi feltételeknek értelmezi, végső fokon nem történelmi helyzetekhez kötött alternatívákra gondol a jelenkor kritikai analizisénel, hanem az "értelem" alternatívájára a felvilágosodás szellemében. Végeredményben nem tekinti önmagát történelmi tünetnek és történelem fölötti, tehát történelmi változásoknak alá nem vetett társadalmi tény fogalma alá kíván esni.²

Elvileg azonban minden történetírásban és történelemtudományban, valamint ezek multmagyarázatában található bizonyos kitekintés a jövőre és még a 19. század klasszikus historizmusa sem tagadta ezt, sem Droysen, a "haladás kontinuitása", az "önfokozás" fogalmában, mint a jövőben továbbélő történelmi folyamat tartalmában, sem pedig Ranke, aki a korszakok Istenközvetlenségének tételét azzal korlátozta, hogy utalt arra, ami belőlük kialakult.³ De vitathatatlan, hogy a történettudomány mindig a multhoz, mint elmulthoz igazodott és csupán olyan tények felett ítélkezik, amelyek az időben lejártak. Persze meg kell itt fontolni, hogy a lejárt folyamatok között eltérő formákat kellene megállapítani: olyanokat, amelyeket a saját korának tudata szerint gondolkodó történész különös értelemben "halottnak" tekint, tehát semmiféle emlék vagy érdek nem él bennük, és olyanokat, amelyeket a mindenkori jelennel szellemi érintkezési kapcsolatban állóknak éreznek, ezek pedig semmiképpen sem korlátozhatók időben közeleső korszakokra. Nagyon távolfekvő korszakokhoz is léteznek érintkezési kapcsolatok, mint például az antik világhoz. De mindegy, hogy milyen formáról van szó, mindenképpen érvényes az a megállapítás, hogy az ami egyszer elmult, mint realitás, többé nem állítható elő. Egy befejezett múlt tényszerűsége olyan tagadhatatlan előfeltétel, amelyet minden történettudományi törekvésnek tudomásul kell vennie; rekonstrukciója a múlt rendelkezésre álló maradványaiból megelőz minden egyéb interpretáló behatolást valamely történelmi tény problematikájába. A történelem valamely tényszerű folyamatához alternatívák kimutatása annak tényszerűségéhez tartozik, ha ezek történelmileg bebizonyíthatók. A-

mennyiben nem, úgy mindössze spekulatív értékűek. Ebben áll a történelmi mult különös értéke, ami a történész főtémája.

Még a mindennapi életben és nagy események kortársai-ként is másként viselkedünk az elmulttal, mint jelenünk még nyílt döntéseivel szemben. Az elhunytak kilépnek a szétágazó irányzatok és szemléletek versenyéből, cselekedeteink lehetséges reakcióinak kalkulációjából, más ítéletmércéknek vannak alávetve, mint az élők. Velük szemben változnak a magatartás formái; védtelenségüknek megfelelő a kritika bizonyosfajta viszsztatartása, a "kegyelet" sajátos formája. Ezek a minden egyes egyén élettapasztalatából származó megállapítások átvihetők analóg tudatváltozásokra "történelmi" személyiségek, események és strukturák viszonylatában. Bármennyire résztvesz az alakításra és döntésre irányított akaratumk a történelemről alkotott elképzeléseink formálásában, sohasem lesz képes a történelmet adataiban és tényeiben módosítani. Itt rejlik a történész tulajdonképeni tárgyi kötöttsége, az objektivitásnak a tudományos törekvésekkel velejáró mértéke. A halottakkal és az elmulttal szembeni magatartásunkban a mindennapi életben fellépő változások szerepét játszanak a történelmi ítéletképzésben is, de nem ez a döntő, hanem a történelmi folyamat visszavonhatatlanságának és megismételhetetlenségének a belátása. A "történelemnek", mint az emberrel és az általa teremtett képződményekkel összefüggő elmult életfolyamatok összességének különös tulajdonsága éppen lefolyásának ebben a visszavonhatatlanságában rejlik, függetlenül attól, hogy azt egyvonalu teleologikus folyamatnak, magas kulturák életfolyamatai egymásutánjának vagy pedig belső szükségszerűséget nélkülöző önkényes döntések értelmetlen sorozatának tekintjük. Maga a történelmi folyamat, mint az egyetlen, ami megtörtént, és nem amit csak elképzelték, terveztek, vagy akartak, rögzíti azokat a mércéket, amelyekkel valamennyi a történelemből kieső lehetőséget, valamennyi "alternatívát" mérnünk kell. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tény szabhatja meg a normát, amelyet gyakran olyan erők határoznak meg, amelyek nem vagy csak tökéletlenül tudnak érvényesülni. Másként kifejezve: a történelmi folyamat ténytserűségét különböző tendenciák küzdelmének állandó folyamata eredményeként kell felfogni, de azon, hogy éppen ez a lefolyás és nem más sűrűsödött össze realitássá, ez lényegében nem változtat semmit.

A történettudományak mindezen okok miatt könnyebb és nehezebb dolga van, mint a jelen- és jövővonatkozású társadalmi tudományoknak; könnyebb, mert adott és módosíthatatlan tényekből indulhat ki, mint Nagy Károly császárkoronázása 800-ban, Konstantinápoly elfoglalása a törökök által 1453-ban, az első világháboru kitörése 1914-ben; nehezebb, mert ezeket a faktumokat nem választhatja ítéletképzésének egyedüli normájává, hanem ezekkel állandóan mindennemű lehetséges cselekmény alternatív lehetőségét, még elképzelt cselekményeket is szembe kell állítania. A mai társadalmi tudomány kritikai irányzatá-

nak nyelvén ez annyit jelentene, hogy a történelem ítéletképzése mindig "affirmatív", csakugy mint "kritikai" elemeket tartalmaz. A történelmi folyamat felmondhatatlanságát elismerni az "affirmáció" egy formájának tekinthető, anélkül hogy pejoratív ítélet kifejezését jelentené, de az a rejtély, hogy a tényleges történelmi folyamat valóban az egyetlen lehetséges volt-e, csakis kritikai távolságból, ha nem is megoldható, de tehető legalább kevésbé nyomasztóvá. Ugy látszik, hogy a modern történetkutatás a történetfilozófiának az emberiség történeti fejlődésének egységességéről alkotott nagy történeti koncepcióihoz kezd közeledni, amikor az üdvtörténeti irányzatu világtörténelem helyébe az emberiség történetét kezdi állítani.⁴

A szabadság és a szükségesség részaránya iránti kérdés továbbra is központi marad, de továbbra sem kap végleges választ. A kérdés a társadalmi tudományoknak is szól és minden kérdésfeltevésükben előbukkan. De itt mégis más rangja van. Azok a tudományok, amelyek jelenkori társadalmi folyamatokkal foglalkoznak, szabadabbak a reálfaktorok és a potenciálfaktorok részarányának megítélésében. A jelenben történő még nem érte el a megszilárdulásnak azt a fokát, mint az, ami a multban már megtörtént, a jövőbe történő átmenet még nem látszik véglegesen kialakulni, bármennyire is igyekszik a prognosztika és a jövőkutatás a jövőt kiszámíthatóvá tenni. A multnak az elfogadása, mint megváltoztathatatlan realitás, nem engedi meg a történésznek, hogy a kívánt és általa akart elemeket beleolvassza ítéletébe, ezt csak a már megállapított tényállás értelmezésénél teheti meg. A társadalmi tudományok módszerei viszonylag nagyobb szabadságot adnak már a reális tényekről alkotott ítéletben befolyást engedni akaratszerű momentumoknak a jövő valószínű irányának megítélésében. Amit a jövőről képzelek, abban már bennefoglaltatik akaratom, hogy így és ne másként nézzen ki. Aki társadalmi képződményeket, mint a jelenben hatékony képződményeket analizálni akar, esetleg épen ezen analízis segítségével a bennük rejlő lehetőségek kiemelésével határozott irányt kívánhat nekik adni. Történelmi képződmények, legfeljebb azáltal válhatnak példaszerűvé a feltételezettségek és a még jelen való jelenségek számára, hogy összes feltételezettségüket kimutatják. Ebben az értelemben nagyon is érthető, ha H. Marcuse arról beszél, hogy a társadalmi elméletnek azokkal a történelmi alternatívákkal van dolga, amelyek a megállapodott társadalomban mint felforgató irányzatok és erők működnek. De nem szabad tévednünk, még ebben a történelmi megismerést leginkább megközelítő formában sem szűnik meg a kvalitatív különbség történelmi, azaz már elmúlt tények és olyanok között, amelyek a jelenvaló élet folyamatában állnak.

Valamennyi történelmivé vált képződmény strukturális multbelisége alapvető jelentőségű tény valamennyi metodikai részletprobléma számára is. A társadalomkutatás biztosított módszerállományához tartozik manapság az élő ember bevonásának minden formája olyan adatok szolgáltatásába, amelyek a tudományos

analízis szempontjából figyelemreméltóak: az interview, a kérdőív, mindenek előtt pedig a reprezentatív kérdőív, a társadalmi folyamatok és hordozók megfigyelésének minden formája és hasonló módszerei kezdeményezések. Ezek mellett a társadalomtudós olyan adatokat is felhasznál, amelyek nem kutatási célokra készülnek, hanem magukból a társadalmi folyamatokból adódnak. Bizonyos tényállások felderítésének irányában már rendezettek is lehetnek, mint pl. a statisztikai adatszolgáltatás minden formája, de elvileg eltérőek maradnak a "mesterségesen" valamely tudományos probléma összefüggésből kiderülő adatoktól. A történész csak az első fajta adatokkal rendelkezik, amelyek kiértékelésénél a társadalomtudós "másodlagos analizisről" beszél.^{4a} Valamennyi rendelkezésre álló adat a multak "maradványa" s bár egy emlék továbbadásának igényéből keletkezhetnek, mint az analitikus vagy krónikás feljegyzések, vagy a magasabb szintű történetírás minden formája is, sohasem fogják azokat tudományos kérdésfeltevés alapján "előállítani"

Korlátoltabb terjedelemben a történettudomány is felhasználja az adatok tudományos előállításának módszereit, amelyben jelenkori kutatásról van szó, amikor valamilyen történelmi esemény még élő közreműködőit vonják be. De még ezen kivételknél is lényeges különbség áll fent a hasonló jellegű társadalomtudományi vizsgálatokkal szemben. A jelenkori kutatásban a "tanuirodalom" előállítása bevon ugyan élőket, de ezek általában már nem vesznek részt a jelenkori politikai döntéseiben, mert inkább túlélők, akik valamely mult maradványaihoz közel állhatnak, bármennyire is különböznek mint élő emberek a holt hagyatékoktól. A folyamat, amelyben közreműködtek, már lezárt történelemmé vált és csak az emlékekben van jelen, míg társadalomtudományi interviewknál éppen olyan folyó eseményekkel kapcsolatos magatartás kiderítéséről van szó, amelyekben résztvesznek a megkérdezettek. Mindkét esetben problematikus értékű nyilatkozatok adódhatnak; a társadalomtudományi nyilatkozatoknál az ügyben elfogult ember vaksága okozhatja a hibaforrást, a jelenkori interviewknál a tudatos vagy öntudatlan emlékszavar, valamint olyan cselekmények utólagos igazolásának és racionalizálásának indítéka lehet a hibaforrás, amelyek a cselekvés lefolyása alatt más indítékoknak voltak alávetve. Klasszikus példát szolgáltatott erre Napoleon Szent Ilonán. Bizonytalan eredmények adódhatnak az ilyen megkérdezésekből a tényálladékok kiderítése, de még sokkal inkább az indíték interpretációja tekintetében. Egészében a valóságtartalom kritikájánál a társadalomtudományi interview előnyben lesz a jelenkortörténetével szemben.

Egyébként az ilyen, a társadalomtudományoknak megfelelő módszerek alkalmazása a történettudományban amúgy is arra a rövid időtartamra korlátozódik, amelyben valamely jelenkori esemény szemtanúi még életben vannak. Az elmúlt történelem évezeire nem rendelkezünk élő szemtanúkkal: senki sem tud személyes élménybeszámolót adni Caesar meggyilkolásának, Luther wormsi fellépésének vagy Kolumbusz amerikai megjelenésének

körülményeiről. Itt csak a ránkmaradt írásbeli jelentésekre hagyatkozhatunk, amelyek a részletekben helyesebbek és kifejezőbbek lehetnek, mint a társadalomtudományi jellegű szériavizsgálatok eredményei, de csak egészen ritka esetben elégitik ki a teljes vagy megközelítően teljes hagyomány döntő szempontjából tudományos igényeink elengedhetetlen minimumát, főként reprezentatív jellegű bizonyítékokban. A források utáni kérdés, amióta historiográfia és különösen amióta történettudomány létezik, minden történettudományi vállalkozás legalapvetőbb kérdése. Kétségtelen viszont, hogy a társadalmi tudományok etekintetben is nemcsak új módszereket, hanem új forrásfajtákat is felderítettek a történész számára. Az, ami egy mult maradványai-ból rendelkezésünkre áll, a mindenkori hagyományozás által megszabott korlátok között mozog, de elvileg sokféle irányban kiterjeszhető. Habár az elmúlt időkre vonatkozó terjedelmes új írásbeli leletek ideje a nyugati kultúra számára lejárt, mégis megmaradt az a lehetőség, hogy másfajta kiértékeléssel már ismert források tartalmi értékét nem csekély mértékben fokozzuk. Kollektív jelenségekre és strukturális problémákra irányuló kérdéseknek gyakran más alapokból kell kiindulni, mint bármilyen természetű egyén történeti probléma esetében. Ilyenekre a forráshagyományozás nagyon egyenetlen és általában nem kielégítő. Amíg a medievisztika a maradványok gyakorta sovány választéka miatt már régen megtanulta, hogyan lehet kevés egyedi tanúság alapján általános körülményekre következtetni, addig az újabbkori történelem számára épen strukturális problémák, mint például a közép és alsóbb rétegek magatartása, források szempontjából gyakran nehezen hozzáférhetőek. A közvélemény jelensége a mind szélesebb választójoggal rendelkező demokratikus alkotmányformák között, olyan kommunikációs és információs eszközök elszaporodásával, amelyek mind nagyobb számú egyént érnek el, központivá vált mindennemű történeti interpretáció számára.⁵ De általában hiányoznak itt nekünk a pontos és megbízható adatok, mihelyt tullépünk a programiratok, publicisztikai nyilatkozatok tartalmi analízisére és hatásfokukat kvantitatíve kívánjuk felmérni. Luther 1520. évi reformiratainak hatásfoka a ránkmaradt reakciók és állásfoglalások tükrében nagyjából ugyan megállapítható, de már sokkal kevésbé elterjedésüknek rétegek szerinti megoszlása. Ugyanígy, szinte minden megismerésre érdemest tudunk már a szocialista szervezetek keletkezésének történetéről, valamint Marx és Engels nagy elméleti írásainak létrejöttéről, ezzel szemben nagyon keveset tudunk ezen írások tényleges ismeretének elterjedéséről a német munkások között a 19. század 70-es és 80-as éveiben. Ezzel kapcsolatban legfontosabak a kvantitatív ismeretek, ilyenek pedig csak közvetve szerzhetőek meg a munkáskönyvtárak kölcsönzési jegyzékeiből, a kiadások példányszámából, stb.⁶

Nem úgy van, hogy a társadalmi tudományok kerülőútjain kellene a történésznek társadalomtudományi módszerek által saját munkájához ötleteket keresni. A társadalomtörténeti kutatá-

soknál ez egyenesen elengedhetetlen, mert ezeket hozza a forráshagyomány különleges mértékben hátrányos helyzetbe. A forráshagyomány rendszerint előnyben részesíti az uralkodó és befolyásos rétegeket: a politikai és társadalmi befolyással mindenütt együttjár a befolyás a történelmi hagyományokra, és pedig nemcsak tendenciózus behatások, hanem már az írásbeli kicsapódás tulsulya miatt is, amely az uralkodó, magas tisztségeket viselő és műveltségi monopóliummal rendelkező rétegek sajátja. Az alsóbb rétegek magatartása és mentalitása legtöbbször nélkülözi a közvetlen írásos hagyományt, mert sem hivatalos papirokban, sem pedig egyéni megnyilatkozásokban, mint levelekben, személyes feljegyzésekben alanyként nem igen szerepelnek. Keresztmetszetek és átlagok kidolgozásában már a korai ujkorban cserben hagy a statisztika; előretörése, mint információs és tájékoztató eszköz, új aspektusokat nyit meg a 19. század óta a történettudomány számára is, amely a régebbi századokban esetleges és pontatlan kvantitatív értékű, rendszertelenül csoportosított statisztikai anyagokra kénytelen támaszkodni. Amíg a társadalmi tudományok legalább tendenciájukban zárt adatállományra törekednek következtetések megalapozására és ezt részben el is érik, addig a történész gyakran torzók gyűjteményével találja magát szemben, amelyeket "kapcsolási tehetsége", ahogyan azt Wilhelm von Humboldt a történetírő feladatáról szóló munkájában nevezi, segítségével igyekszik összekötni, hogy egy korszak, egy esemény, egy társadalmi rend vagy egy kultúrrendszer összefüggését megalkossa. A régebbi történeti módszertan itt a kombináció⁷ fogalmát használja és kombinációs tehetségéről beszél, amely "közeli rokona és bizonyos mértékben hasonmása" a fantáziának, amikor "egyes összefüggéstelenül adott adatokból, mint különálló pontokból állítja elő az összekötő vonalat, alkot valami előbb még közvetlenül nem létezőt, de határozottan és jelentősen elüt a fantáziától abban, hogy újat nem teremt és nem akar teremteni, hanem csak az elhomályosított összekötő vonalakat igyekszik bizonyos mértékben helyreállítani és ezért nem engedi át magát önkényes gondolat- és képzettársításoknak, hanem szigorúan a történeti hagyomány reálisan adott adataihoz tapad, továbbá általában az emberi történet, különlegesen pedig a történelmi történet tapasztalat szerinti tényleges analógiáihoz ragaszkodik, amelyek segítségével különféle ítéleteken és következtetéseken keresztül éri el célját." (Bernheim). Ezek a mondatok szemléltetik a forráskritikára irányított történettudományi pozitívizmus erőfeszítését arra nézve, hogy a történetkutatás legfontosabb aktusai számára konkrét eljárási szabályokat dolgozzon ki. Ezt már sokkal korábban, sőt sokkal erőteljesebben J.G. Droysen is követelte: "Epen arról van szó" olvashatjuk a Historik-ban "hogy olyan szabályokat találjunk, amelyek az önkény és a fantázia helyett szakmai és szilárd korlátok között mozgó eljárást és megbízható eredményeket tesznek lehetővé".⁸ Az újabb pozitívizmus, nevezetesen a "philosophy of history" amerikai iskola, más gyökerekből eredően később kifejtette ehhez a történelmi magyarázat elméletét

(historical explanation), amely hasonlóan a társadalmi- és természettudományokhoz, egyszerű logikai következtetésekre kíván felépülni.⁹

De itt kiderül, hogy a történettudományban, ellentétben a társadalmi tudományokkal, a kutatási aktus első fázisa, az adatok begyűjtése nehezebb, legalábbis másjellelű feladatokat követel, s mint ahogyan már a források előállítására is más utakra tereli a történészt, mint a társadalomtudóst, hasonlóképpen az olyan eljárástól, amely a hagyományt per analogiam vagy komparatív módszerekkel nyert következtetésekkel egészíti ki, nem mindig várhatók teljesen biztos eredmények. A kérdés feltevése, kétségteljesen mindkét tudományban sok esetben azonos, amikor pl. azt kérdezik: Hogyan viselkedik egy pontosan körvonalazott embercsoport az árak emelkedésénél? Milyen rétegekben terjedtek el bizonyos határozott ideológiai elképzelések? stb. A társadalomtudós anyagát ehhez szisztematikusan rendszerezett megkérdésekkel és megfigyelésekkel állítja össze, ezt bizonyos fokig tökéletesíteni és folytonos újabb kísérletekkel ellenőrizni tudja. Mindez a történész számára lehetetlen, kérdéseit csak holt anyagnak teheti fel, a válaszok nagyobb részben "véletlenül" mulnak, még ott is, ahol - mint az újabb időkben - a hagyományozás rendszeressége szándékos.

A tradíció töredékessége kétségtelenül nem jelent elvi különbséget a társadalmi tudományokkal szemben, de módszerében más eljárásra kényszeríti és alkalomadtán még abba a veszélybe is sodorja a történettudományt, hogy pozitivistá értelemben elégedjek meg a tények megállapításával, ami a gyöngye forrás adottságu történelmi folyamatoknál előfordulhat. De egy ilyen adatfeltárásnak, mint mindenfajta szintézis előfeltételének törvényes igényét nem kellene vitatni, ha a szintetikus kísérleteknek eleve tényellenőrzést kell kibírniok.

A lényegest a történelem azonban csak akkor teljesíti, amikor tényekből következtetéseket von le, összefüggéseket derít fel, kauzális kapcsolatokat létesít. Itt leginkább a termékeny kérdésfeltevés a fontos, és a történésznek inkább mint valaha, a szociológushoz kell kölcsönökört folyamodnia. Ez utóbbi új kilátásokat nyit meg számára új valóságokra, amelyek esetleg rejtve voltak a kutforrásokban, úgy ahogy Jakob Burckhardt mondja Thukydidesről: lehetséges hogy elsőrendű tény rejtőzik benne, amelyet esetleg csak száz év múlva fog valaki észrevenni. A kérdésfeltevésben a különbségek a történettudományi és a társadalomtudományi módszerekben tehát messzemenően megszűntek; noha a történész még mindig jobban érdeklődik az állami-politikai vonal iránt, mégis a politikai és a társadalmi események összefonódásából fog kiindulni, mindenkor az egyiket a másikhoz fogja viszonyítani és kénytelen lesz a két terület konvencionális különválasztását munkájában feladni. Így azután a társadalomtudomány nem külön szakma többé, hanem a történetkutatás egyik alapformája.

Ez a megállapítás azonban nem menti fel a történészt az alól, hogy eddigi módszeres eljárását a társadalomtudóssal szemben ne differenciálja pontosan, ami a tudományos módszer néhány alapfogalmával szemléltethető. Itt legelőször is a "modell" és a "típus" fogalmáról beszélünk, amely két fogalom a két tudományban gyakran egyformán kerül felhasználásra. Elhatárolásuk nehéz és bizonytalan, de egyértelműnek látszik, hogy modell alatt a társadalmi- és gazdaságtudományokban olyan tételek rendszerét értik¹⁰, amely a gazdasági valóságot mindenkor bizonyos aspektus alatt leegyszerűsítve kívánja leutánozni, vagy jobban kifejezve, amely valamely gazdasági vagy társadalmi jelenség felépítését bizonyos feltevések alapján, gondolatban "átszámítja" s így olyan eredményekhez jut, amelyek egy bizonyos jelenséget tisztán és más elemekkel nem keverve rögzítik. Rá kell mutatnunk arra, hogy a modellek u.n. "konstrukciókat" tartalmaznak, nevezetesen fogalmakat, amelyek elméleti feltevésekből indulnak ki és amelyeket "nem megfigyelési anyag vagy ilyen anyaggal történő műveletek definiálnak"¹¹. Itt mutatkozik nyilvánvalóan az elhatárolás a típus fogalmától, amely általában lemond konstruktív, nem a valóságtól kölcsönzött meghatározási momentumokról és megkísérli összevont formában a valóságösszefüggést valamely több csoportot, esetleg az egyedi megjelenések nagyobb csoportját fedő alakra visszavezetni. Ilyen jellegű típusok alkothatók strukturális jelenségekről is, de lefolyási formákról, történelmi folyamatokról, mint a forradalmak és az ipari "fejlődés" formáiról is. Hogy ezeknél empirikus tartalmu vagy pedig csupán analitikus megállapításról van-e szó, az a Max Weber óta az ideáltípusról folyó vitában eldöntetlen maradt. De a tudományos gyakorlatból egyértelműen kitűnik, hogy abban a realitásra való vonatkozást és pedig történelmi és regionális valóságra való vonatkozást nélkülöző típusfogalmak nem tarthatók fent. Amennyiben ilyen vonatkozást nélkülöznek, rendszerint előbb-utóbb kiküszöbölődnek. Példa a vitatott valóságtartalomra az "állam" fogalma, amelynek az európai újkorból a középkorra visszavetített felhasználási jogosultságát az Otto Brunner által kezdeményezett vitában kétségessé tették.

Ha a modell fogalmában a típussal szemben a konstruktív elem van tulsúlyban, úgy ebből az adódik, hogy az empirikus adatokra utalt történettudomány számára kevésbé alkalmas. Kalkulatorikus megfontolások, amelyek bizonyos felvett előfeltételek alapján kívánnak eredményeket kiszámítani, általában nem felelnek meg a történész módszerének, aki kénytelen ugyan empirikusan felderített anyagát bizonyos szempontok szerint rendszerezni és közben egyedi jelenségek "általánosításához" jut, de nem, vagy pedig csak kivételesen, mint például teljesen elégtelen hagyomány esetén, fog hipotetikus konstrukciók bevezetésével eredmények elérésére törekedni. Hogy példát említsünk: a "tökéletes konkurrenca modellje", amelyet a közgazdász állít fel bizonyos előfeltételek elfogadásával, mint amilyen a kizárólag profitra irányuló kereskedelem, a történész által legfeljebb induktív, a versenyfeltételeken alapuló liberális-kapita-

lista közgazdaság jelenségeiből tárható fel és tehető ideál-tipikusan érthetővé. Tehát különbségek vannak egy inkább deduktív és egy inkább induktív irányu eljárás között, bármilyen kevéssé engedhető is meg kizárólagos értelemben ellentétéről beszélni az induktív és a deduktív módszer között. A modell fogalomnak a történettudományban történő felhasználásánál nagy elővigyázatossággal kellene eljárni és azt csak akkor alkalmazásba venni, amikor valamilyen hipotézis konstruktív jellege eleve tisztázva van. Ilyenkor és csakis ilyenkor lehetséges a történetiában is modellfogalmat felállítani, azzal a céllal, hogy azon a történelmi valóságból származó tényadatokat kritikailag megvizsgáljuk. A modell fogalom klasszikus esete, amely a gazdasági és társadalmi tudományok eljárását kívánja a történettudományba átvinni, az imperializmus fogalma a Hilferding, Rosa Luxemburg, Lenin-féle értelmezésben, amely az alaptézist, hogy az imperializmus a kapitalizmus végső stádiuma, az empirikus-történelmi momentumok elhagyásával végiggondolva ezáltal nemcsak analízishez, hanem egyúttal prognózishoz is kíván jutni. Különbözik is nyilvánvaló, hogy minden modell-fogalom a jövőre néző prognosztikus kilátásra hajlamos. Nagyon gyakran vetítik ki a multra vonatkozó hipotéziseket a jövőre vonatkozó törvényekre ott, ahol a történész talán kevésbé élesen és kötelezettség nélkül, de a valósághoz közelállóbban tendenciákról beszélne.

Társadalomtudományi és történettudományi módszerek különbsége egy olyan fogalomnál is kimutatható, amely a természettudományok alapállományába tartozik, és pedig a kísérleten. Ha kísérlet alatt a jelenségek megfigyelésére és mérésére szolgáló feltételek tervszerű és megismételhető előállítását értjük, azzal a céllal, hogy szabályosságuk vagy törvényességük leolvasható legyen, akkor az experimentális eljárás lehetősége már a társadalomtudományban is kérdéses. Azonos feltételek előállítása társadalmi képződményekben, minden eltérés kizárásával, a társadalmi élet bonyolultsága miatt csak megközelítően és a változók által okozott nagy eltérésekkel lehetséges. A történettudományból az eljárás önmagát zárja ki, mert a történelmi folyamat egyik fázisában sem reprodukálható. Legfeljebb olyan formában képzelhetőek el experimentumszerű kísérletek, hogy azonos kérdésfeltevéssel tesztek kerülnek lebonyolításra térbelileg vagy időben távoleső, de összehasonlítható történeti egységek között. Ez az eljárás a komparatív módszer egy sajátos formája, amely termékenységét különböző irányban már régtől fogva bebizonyította. Igaz, hogy itt a természettudományi értelemben vett kísérlettel szemben csak a kérdéses módszerében lesznek azonosak a feltételek, míg a történelmi folyamat, mint a vizsgálat tárgya, változatlan és megismételhetetlen, kísérletileg elő nem állítható nagyság marad. Bizonyos, hogy ezen a téren még sokkal jelentősebb eredmények várhatók, ha sikerül hagyományos elképzelésektől megszabadulni. Amit sok helyen, mint például az évkönyvek tekintetében megvalósítottak, jogot ad egynemely reményre, de egyúttal illúziókat is csilla-

pit. A történettudomány munkaterületének kiterjesztése a legkülönbözőbb kollektív folyamatokra, szociálpszichológiai és biológiai problémákra, nemcsak tágítja a történész látókörét, hanem megsokszorozza módszerei lehetőségeit is.

Még egy másik területen szorosan érintkeznek a történeti és a társadalmi tudományok, de a részletekben éles válaszvonalat kell köztük húznunk: a kvantifikáló módszerek egész tartományában. Ha a tudományos megállapítás jellege formalisztikus megállapítás felé mutat, vagyis olyan kijelentés felé, amely meghatározott jelentés tartalma és bármikor verifikálható formulából áll, ugy innen látszólag már csak egy lépés hiányzik matematikai kijelentés formulák használatától, amelyekben a logikai folyamatok könnyebben és pontosabban rögzíthetők, mint a verbális beszédben. A társadalomtudományok ezért már nagyot léptek ebben az irányban és megkísérik a társadalmi folyamatokat döntően és talán már kizárólag kvantitativ meghatározásokban megragadni. A történettudomány itt csak részben és vonakodva tart lépést, bár látszólag nem logikai különbségekről van szó.

Ha abból indulunk ki, hogy kvantitativ módszerekkel olyan jelenségek ragadhatók meg, amelyekben mennyiségek meghatározásáról van szó és mennyiségek mérendők meg, úgy érzékelhetővé válnak a kvantitativ módszerek felhasználási területeinek lehetőségei és korlátai. A történelemben kiterjedt területek léteznek, amelyekben mennyiségek közvetlenül hatnak: az összes gazdasági jelenségek továbbá választások, amikor szavazatok megszámolásából közvetlenül politikai döntések származnak. Már nehezebb a helyzet, ha kvalitatív történeti jelenségeket, mint bizonyos politikai, vallási vagy kulturális tudattartalmakat kvantitativ értelemben, azaz például elterjedésükre való tekintettel kell megmérni, vagy ha a történelmi folyamat erős energetikai vagy voluntarisztikus elemekkel átszőtt alapegységeit, mint pl. a "hatalom", csupasz számokkal fejezik ki. Itt nem lehet valamennyi történeti eltérést és a komplex elemek sokaságát felölelő formulákat találni. Egyedül kvantitativ meghatározások nem elégségesek, hogy a technológiai, biológiai és földrajzi adatokat történelmileg hatásos energiává értelmezzük át, amely a történelmi folyamatot előrelendíti. A szociológusnak könnyebb a dolga, amikor kvantitativ meghatározásokat alkalmaz jelenkori jelenségekre és egyúttal nincs rákényszerítve arra, hogy a történelmi eltéréseket figyelembe vegye, amelyek a történésznek annyi munkát adnak.

Végül meg kell kérdezni, hogyan határozható meg a két tudomány viszonya a megismerés alapkérdéseire? Amikor a szellemi tudományok a 19. század második felében, és utoljára a századfordulón az előretörő természettudományokkal szemben tudományjellegük indoklását keresték, kifejlesztették a hermeneutikus módszer elveit, központban a megértés problémájával, amely a természettudományok magyarázat fogalmával való szembeállítás

során alakult ki. A társadalomtudományok ebben a módszervitában nem foglaltak el egységes álláspontot. Míg a pozitivizmus Auguste Comte óta a társadalomtudományok elméleti alapjait a természettudományokhoz történő közeledésben és olyan törvényszerűségek megtalálásában kereste, amelyekre az egyedi esetek visszavezetendők és általuk megmagyarázandók lennének, addig Max Weber és utódainak "megértő" szociológiája a hermeneutikus módszer befolyási területén belül maradt. Mindössze feladták a neokantianizmus által felállított követelést, hogy a megértés csakis értékekre vonatkozhat és azt azzal az elképzeléssel helyettesítették, hogy a társadalmi aktusok "értelme" csak a társadalmi képződményben alkotó emberek intencionális cselekvésében kereshető. A társadalmi cselekvést tárgyaló tudományok azóta a két pólus között mozogtak és gyakorlatukban nem lépték át különböző metodikus álláspontok szinkretizmusát, még ha teóriájuk mindjobban közeledett is egy természettudományi axiomatica felé. A történettudománynál hasonló ingadozásokról lehet beszélni, teóriája individualitásstrukturák megragadásának régebbi történelmi álláspontjától kezdve egy hermeneutikusan indokolt tipustannak tett engedményeken keresztül a természettudományi gondolkodásmodellekig ivel át. Különleges szerepet játszik a neopozitivizmus azzal a kísérletével, hogy a történelemben a valóságfeltárás problémáját a tényközlés egyszerű logikájának formuláira vezesse vissza. Meggyezés egyelőre nem látszik kibontakozni.

Mindenesetre fel kell állítani néhány tézist, mint közös vitatémát:

1. A megmagyarázás és megértés régebbi szembeállítására különböző okok miatt elavult. Először is a nomotetikus törvényszerűségi fogalmak alapjai már a természettudományok felől is ha nem ingottak meg, de már csak módosításokkal alkalmazhatók. Azután a történelmi kérdésseltevés továbbfejlesztéséből, társadalomtudományi befolyás alatt, a történelmi problémahelyzetek kibővülése adódik. Tudatalatti motiválási strukturák, ahogyan azokat a pszichoanalitika derítette fel és a vitálszférának az emberi tudaton kívüli szabályos folyamatai, amilyenek például demográfiai folyamatokban lépnek fel, ahhoz a konkluzióhoz vezetnek, hogy a történelmi összefüggés nem merül ki "abban", amit az emberek kölcsönösen szándékoznak" (J.Habermas).¹² Szükségessé vált ilyen tüneteket is bevonni a történelmi jelenségek elemzésébe. Habermas kifejtette, hogy ez, legalább is részben egy kibővített hermeneutikus módszerrel még lehetséges: a pozitivistikus eljárás, okokat okozatok által helyettesíteni, nem az egyetlen kínálkozó alternatíva.¹³ Ellenkezőleg, Freud konceptusa az öntudatlan motivumról a szubjektív értelemmegértő hozzáállás bővítését teszi lehetővé, anélkül, hogy a magatartás szándékoltságát figyelmen kívül hagyni és a szimbolikus tartalmak rétegét mint olyant, átugorni kellene. "Öntudatlan motivumok, csakugy mint a tudatosak, interpretált szükségletek formájával rendelkeznek; épen ezért szimbolikus összefüggésekben vannak adva és hermeneutikusan megérthetők". Kérdéses, hogy ez nemcsak a tudat alatti, hanem az azon kívül maradó motivumokra is

érvényes-e és ezért például a demográfiai folyamatok tartományában a szabályozási eljárások mint szándékolt cselekvések "érthetők"-e? Mindenesetre sokminden jött itt mozgásba, ami új-szerű megismerésekhez vezethet és nem rögzíthető többé régi gondolkodási módszerekkel. A történettudomány és a társadalomtudomány itt ugyanabban a csónakban ülnek; a ma felvetett kérdéseket nem tudják többé elszigetelten, hanem már csak közösen megoldani.

2. De mindenütt ott is, ahol nem valósítható meg a történelmi jelenségek visszavezetése emberek intencionális cselekményeire és másfajta kauzális kapcsolatokról van szó, rendszerint csak az emberi cselekvés feltételei, de nem azok okozatai deríthetők fel. A történelmi materializmus is a maga felépítménytanával és következtetésével, hogy a gondolkodás és a tudat mint ideológiai felépítmény a termelési viszonyok bázisából vezetendők le, ezt a levezetést mindinkább materiális feltételek és többé nem okok értelmében definiálja.

3. Ott, ahol a történész felveti az okozat és a feltételezettség problémáját, elsődlegesen egyes történelmi aktusok kauzális vagy intencionális összefonódását érti, mint például: a harmincéves háboru kitörése ilyen vagy olyan mozzanatokból vezethető le. Minden történelmi ábrázolás tehát első fokon konkrét, épen történelmi cselekmény és hatásösszefüggés ábrázolása. A kutató eljárás második lépése oda vezethet, hogy egy vagy több kiemelkedő történelmi cselekmény-összefüggésből általánosabb szabályokra következtetéseket vonjon le, például háborúk kitörnek, ha olyan konstellációk és feltételek állnak fent, mint 1618 előtt és akörül. Itt kezdődnek azonban a történész logikus okfejtésében a tulajdonképeni nehézségek. Lehetséges-e általánosítani történelmi feltételeket, legyenek bár megszüre és nagyszámu példával történt összehasonlítás által megerősítve? William Dray-hez csatlakozva Habermas rámutatott arra, hogy történelmi magyarázatok az általános törvényszerűségek alárendelés-feltételeit rendszerint nem teljesítik, és pedig elvi okok miatt nem is kell, hogy teljesítsék.¹⁴ Idézzük a következő, Dray által közölt tételt: XIV. Lajos népszerűtlenül halt meg, mert olyan politikát folytatott, amely Franciaország nemzeti érdekeire hátrányos volt." Egy ilyen tétel a történész számára végső fokon csak akkor nyerhetne általános kijelentő értéket, ha valamilyen circulus viciosus fényében a következő tautologikus megállapítás születne: "Minden uralkodó, aki XIV. Lajos politikáját vele pontosan azonos körülmények között folytatja, elveszti népszerűségét". Ezzel nincsenek teljesítve egy törvényszerűségi kijelentés előfeltételei hanem az általánost egy egyedi esetből definiáljuk. Ténylegesen azonban gyakran úgy jár el a történetírói gyakorlat: általános fogalmakat használ, törvényszerűségeket posztulál, amelyeket csupán különlegesen kiemelkedő történelmi egyedi események alapján alakítottak ki és azután tipussá fokoztak. Épenséggel azt lehet állítani, hogy a történettudomány által felhasznált

tipusfogalmak legnagyobb része ezen az uton és nem egy módszeresen pontos eljárás alapján keletkezett. Ez áll az abszolutizmusra, amely így döntően XIV. Lajos rendszerének vonásait viseli, vagy még kifejezőbben a forradalom fogalmára, amely hosszú ideig a nagy francia forradalommal szoros kapcsolatban formálódott. A társadalmi tudományok kevésbé vannak ennek a veszélynek kitéve, mert szokásuk statisztikai átlagértékekből kiindulni; bár azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy számokra a modern társadalom igazete elég nagy ahhoz, hogy azt gyakran ellenőrizetlenül valamennyi társadalmi képződmény modelljévé tegyék, ami olyan eljárás, amely metodikailag nem precízebb, mint a történésszé.

Mindez végül is a két tudomány megismeréscéljainak döntő kérdéséhez vezet. Kiindulhatunk abból, hogy a társadalomtudományok, elsősorban a szociológia, mint a polgári társadalom kritikai tudományai jöttek létre, mint amelyek az uralkodó rendszereket átvilágítani és érvényesülési igényüket viszonylagosítani akarták. Ezzel ellentétben, leginkább Németországban, a történettudomány más előfeltételekből keletkezett: inkább arra irányult, hogy az állam és a társadalom történelmileg kialakult formáinak legitimitását azok megváltoztatását célzó forradalmi kísérletekkel szemben, egy történelemfeletti értelem szellemében bebizonyítsa és épen ezt az értelmet történelmi feltételeire visszavezesse. Egy változatot a nemzeti történetírás képvisel, amely ugyan igazolja a meglévő változtatását, de azt a nemzeti múlt történeti mintaképeire tájolja be. Ezek az eredeti kezdeményezések mind a mai napig hatnak. A társadalomtudományokban nemcsak megmaradt a kritikai tartalom, hanem mindig át is alakul akarattá, a társadalom világát nemcsak megérteni, hanem elemzése által meg is változtatni. A modern fejlődésben ez az akarat nem csak mint közvetlenül a fennálló társadalmi rend felborítására irányuló akarat jelentkezik, hanem szubtilisebb módon is, mint a társadalmi folyamatok irányításának egy formája, tudományos ismeretek és ezeken alapuló racionális prognózis által. A história, eszközei és multhozkötődött tárgya miatt, ugy látszik képtelen ezzel versenyre kelni. Amíg csak arra szorítkozott, hogy a kontinuitás valamilyen garanciájának tartsák, meg volt fosztva a jövőre-hatás minden lehetőségétől. Ma már inkább tájékozódási eszközzé válik, amellyel a múltból a jövőbe vezető utat keresik, amint azt már a 19. században Alexis de Tocqueville is gondolta, amikor a történelemben a mozgás szakadatlan kontinuitását látta. Ebben az ancian régime is csupán motor volt a modern állam és a modern demokrácia feltartóztatathatatlan felemelkedéséhez. Az a szemrehányás, amit még legutóbb Ralf Dahrendorf érvényesített, hogy a történelemből bár tanulhatunk, de azt alkalmazni nem lehet¹⁵, teljes mértékben a társadalomtudományok előfeltételeiből indul ki, de figyelmen kívül hagyja, hogy a történettudományban a megismerések felhasználásának lehetőségei alapvetően eltérők. Történeti belátás semmiféle közvetlen utasítást nem adhat politikai cselekvéshez, de tudatossá teheti a cselekmények áttekinthetetlen általános körülményeit olymódon, hogy a politikai és a tár-

sadalmi tudat számára történelmi távlatokat nyit. Ez nagyon jól lehet a társadalmi ismeretek szükséges, sőt elengedhetetlen kiegészítése, amelyek döntő többségükben nem tagadják, hogy történetietlen modelleképzelésekből származnak. Mindkét tudományág számára az egymáshozfordulás nemcsak módszerileg lesz termékenyítő, hanem célkitűzéseikben is közeledést fog magával hozni. Ma még senki sem mondhatja, mi következik ebből a jövőre nézve. Richard Hofstadter amerikai történész a történelemről és a társadalomtudományokról írt megmondolkozató dolgozatában azt mondta, hogy talán a következő generáció megéli egy új történelmi műfaj kialakulását, amely "keveréke lesz a hagyományos történelemnek és társadalomtudománynak. A multat leíró történetírástól annyiban fog különbözni, hogy főcélja analitikus lesz. A mult tipikusan történelmi monográfiájától abban fog eltérni, hogy irodalmi formája világosabban meghatározható lesz és olyan problémák körül köröz, amelyeket a monográfia túl gyakran elmulasztott felvetni. A társadalomtudományok ismeretei fogják informálni és sok helyen azokat a módszereket fogja hasznosítani, amelyeket ezek kifejlesztettek".¹⁶ Ilyen lehetőségek távlatában nincs oka a történettudománynak elcsüggedni és pusztán mint a szociológia segéttudománya továbbtengődni. Gazdag örökséget hoz bele a kapcsolatba, s ez néha nagyon terheessé is válhat, de egy régi metódikai hagyomány tapasztalatai, a modern történettudomány másfél százada alatt összegyűjtött információ óriási gazdagsága, valamint a történelmi távlatnak a modern világ megértéséhez szükséges megnyitása által a modern tudomány számára nélkülözhetetlen hozzájárulást jelent a társadalmi képződmények ismeretéhez.

THEODOR SCHIEDER
(N.Sz.K.)

JEGYZETEK.

1. Herbert Marcuse, Der eindimensionale Mensch. Soziologische Texte, 40, Neuwied, 1967, 14.1.
2. Ez a felfogás világosan megmutatkozik a következő alapvető cikkben: M.Horkheimer, Traditionelle und kritische Theorie, in: Kritisch Theorie. Eine Dokumentation, Frankfurt Main, 1968. Bd. II. 137. sköv.1. Az egész problémához: Michael Theunissek, Gesellschaft und Geschichte. Zur Kritik der kritischen Theorie, Berlin, 1969.
3. J.G.Droysen, Historik. Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte. Új kiadás: R.Hübner, München, 1958. 29. 1. Ranke berchtesgadeneri Előadásai-nak összövege a híres mondat változatával: Th. Schieder, die Entstehung von Rankes "Epochen der neueren Geschichte", HZ 199, 1964. 10.1.

4. V.ö. A. Teuss, Zur Theorie der Weltgeschichte, 1968.
- 4.a R.Rohmann, Methoden der empirischen Soziologie, in: Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden, 8. Lieferung: Methoden der Sozialwissenschaften, München, 1967. 193. l.
5. Erről legutóbb: J.Habermas, Strukturwandel der Öffentlichkeit; Politica 4, Neuwied, 1962.
6. Igy H.J.Steinberg, Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie. Zur Ideologie der Partei vor dem I.Weltkrieg. Schriftenreihe des Forschungsinstitutes der Friedrich Ebert Stiftung, Hannover, 1967.
7. E.Bernheim, Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, Leipzig, 1903. 571. sköv. l.
8. J.G.Droysen, i.h. 156. l.
9. J.Fijakowski, Methodologische Grundorientierungen soziologischer Forschung, in: Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden. 8. Lieferung, 131. sköv. l.
10. Az idevonatkozó nagy irodalomra ld. G.Neuhauser, Grundfragen wirtschaftswissenschaftlicher Methode, in: Enzyklopädie der geisteswissenschaftlichen Arbeitsmethoden, 8. Lieferung, 95. sköv. l., 126. sköv. l. Modell és típus: 113. sköv.l.
11. G.Neuhauser, i.h. idézi: F. Macklup, Idealtypus, Wirklichkeit und Konstruktion, in: Ordo. Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft 12, 1960/61, 54. l.
- 11.a Th.Schieder, Möglichkeiten und Grenzen vergleichender Methoden in der Geschichtswissenschaft, in: Geschichte als Wissenschaft, München, 1968. 195.l.
12. J.Habermas, Zur Logik der Sozialwissenschaften. Beiheft zur Zeitschrift Philosophische Rundschau 1967, 39. l. A társadalomtudományi módszertan jelenlegi állásának legjobb áttekintése.
13. J.Habermas, i.h. 185. l.
14. J.Habermas, i.h. 32. sköv. l.
15. R.Dahrendorf, Gesellschaft und Demokratie in Deutschland, 1965, 33.l. Az egész kérdésről: Th. Schieder, Geschichte als Wissenschaft, München-Wien, 1968.
16. Németül: Geschichte und Geschichtsschreibung, Möglichkeiten-Aufgaben-Methoden, hg. von F. Stern, 1966. 369. sköv. l.

A társadalmi tudományok módszere a történelmi kutatásban

A jelen beszámolóban a sajátos társadalmi tudományi módszer felhasználásának vagy alkalmazásának néhány ismeretelméleti kihatásáról lesz szó az emberi életgyakorlat történelmi feldolgozásában. Helyénvaló megállapítani, hogy a "társadalmi tudományok" kifejezést itt szorosabb értelemben kívánjuk használni, tehát bővebb értelmezését, amely nagyszámu emberi tudományt ölel fel, inkluzíve magát a történelmet is, elhanyagoljuk. (76, 233-238; 97, 18-20). A kifejezés értelmezése egyébként nem lényeges tárgykörünk taglalásánál. A társadalmi tudományok és a történelem által képviselt, bizonyos szempontokban eltérő, más szempontokban pedig hasonló, az emberi életgyakorlat összevetésére és feldolgozására vonatkozó álláspontok kötik le figyelmünket. Szükségesnek látszik ezenfelül még leszögezünk, hogy az a módszer, amelynek a történettudományban való alkalmazásáról lesz szó, a társadalmi tudományoké és nem a társadalom-, gazdaság stb. történeté. Valóban, zürzavar látszik kialakulni a szocio-történelmi módszertanban, amikor pl. feltételezik, hogy egy társadalmi vagy gazdasági történelmi fejtegetés a történelmi tudományba a szociológia vagy a gazdaságpolitika sajátos módszerét viszi be (6, 112); és viszont, hogy a társadalmi tények történelmi taglalása jellegzetesen történelmi módszert visz a társadalmi tudományokba (92, 71). A jelen beszámoló céljaira határozottan

azt a tézist fogadjuk el, hogy a társadalom-, gazdaság-, vallás-, irodalom-történet az emberiség történelmének bővítését jelentik és mint ilyenek módszereikben megegyeznek a modern történeti kutatások által kifejlesztett és kidolgozott módszerekkel (40, 107). A társadalmi tudományok sajátos módszereinek felhasználása ezen utóbbi történeti ágazatokban más kérdés és egyetlen mértékben érinti a történelem minden specializált ágazatát. Általában véve, a társadalmi tudományok itt figyelembe vett módszerei alatt szorosan vett és hagyományos módszerei felhasználásukat értjük a társadalmi, gazdasági stb. jelenségek tanulmányozására és egyidejű analizisére, vagy ugyanezen jelenségek összehasonlító, szinkronikus vagy diakronikus tanulmányozására.

1. A társadalmi és történeti tudományok közös módszertani ismérvei

Nagy általánosságban a két tudományág anyaga azonos: az emberi valóság egyedi és társadalmi megnyilvánulásaiban. Differenciálódás lép fel abban a pillanatban, amikor mindegyik emberi tudomány meghatározott céllal különleges vizsgálatnak veti alá anyagát, ami specifikus módszerek kidolgozását teszi szükségessé. Az általános ismeretelmélet síkján elképzelhető, hogy a társadalmi tudományok módszerei bizonyos szempontokból megegyeznek a fizikai tudományok módszereivel, amit megerősít "minden tudományos eljárásban lényegesnek elismert szabályok rendszerének néhány alapvető tulajdonsága" (46, 230) és pedig az illető tárgyak különbözősége ellenére. Nagyon is elképzelhető, hogy a társadalmi tudományok teoretikusai a fizikai tudományok módszereinek hatalmas vonzóerejének hatása alá kerülnek, de azért óvakodnak azonosságra következtetni és egyszerű analógiák megállapítására szoritkoznak. Pedig ha meg kell különböztetni a fizikai tudományokat a társadalmiaktól, akkor ezt minden bizonnyal tárgyi sajátosságaik miatt kell tenni, s éppen a tárgyi sajátosságokra való tekintettel kell sajátos módszereket keresni. (25) De ha a társadalmi tudományok sajátossága könnyen megkülönböztethető is a fizikai tudományokétól, a sajátosságok finom árnyalatai vitathatókká válhatnak akkor, amikor a társadalmi tudományok módszereinek és tartományainak egymás közötti elhatárolásáról van szó, különösen pedig a társadalmi tudományok és a történelem között. Ezen a téren odáig mennek az ellentétek, hogy egyesek azt állítják, a társadalmi tudományok és a történelem módszere azonos (pl. 54), mások meg, hogy a történelem módszere gyökeresen különbözik a társadalmi tudományokétól. Azt mondják, példának okáért, hogy a történeti tudomány nem törekedhet általános törvények dedukciójára, mint más társadalmi tudományok, amelyeknek módszere éppen emiatt, legalább is bizonyos mértékben, hasonulhat a fizikai tudományokéhoz (86). Ez a nomotetikus és idiografikus tudományok megkülönböztetésének szemlélete (117), amely megfosztja a történelmet az előbbiektől általánosító igé-

nyeitől. Itt élessé válik a társadalmi tudomány és a történeti tudomány közötti differenciálódás, miután az utóbbi nélkülözi az előbbi alapvető tulajdonságát, a nomotetikus jelleget. E megkülönböztetés szerint, a történeti tudománynak nincsen a "tudásból előrelátás" lehetősége, amilyent Comte a szociológiának tulajdonít (23), és ez a jellegzetesség nehezé, sőt érthetatlenné teszi a részben közös kutatási módszerek felhasználását, annak ellenére, hogy a két tudományág majdnem közös anyaggal rendelkezik. Pedig beleütközünk ebbe az anyagközösségbe, mint holmi botránycóbe, ami arra kötelezi a teoretikusok lelkiismeretét, hogy vizsgálják felül a történelem és a társadalmi tudományok közötti szoros összefüggést, amely részben, sőt teljes mértékben közös módszertan ismérveit szolgáltatathatná mindkét tudományág számára.

Ha a történeti tudomány kizárólag leiró maradna, ha arra szorítkoznék, hogy rekonstruálja, "hogyan folytak le az események" anélkül, hogy a magyarázó állítások tartományába merészkedne, úgy kevés lehetőség adódna a társadalmi tudományok módszereinek felhasználására. Legfeljebb a statisztikai tudomány segíthetne néha a történelmi anyag számszerű adatainak feldolgozásában. A történeti módszer ilyenfajta korlátozása a leiró anyagra nemcsak elképzelhető, hanem Ranke ezt módszertani szabály szintjére emelte, amikor megkövetelte az eseményeket úgy leírni, ahogyan azok lefolytak ("er will bloss zeigen, wie es eigentlich gewesen, 82, VII). Márpedig Ranke legfelületebb tanulmányozása is bebizonyítja, hogy ez a kiváló történész egyáltalán nem szorítkozott a leiró módszerre, hanem messze túllépte a saját magának kiszabott korlátozást, amikor többé-kevésbé tudatosan a történeti tényeket társadalmi keretekbe helyezte (83, cf. 108) és jelentős teret szentelt magyarázatuknak (36). Még akkor is, ha megkíséreljük átutalni a történelem általánosító értékeit a történelmen kívül fekvő tartományokba, pl. a szociológiába, a történetfilozófiába (84, p.244), s óvakodunk a történeti tény megállapítását annak értelmezésével helyettesíteni (84, 244), vagy a szintézist és a monografikus feldolgozást összekeverni (114), ez a munkamegosztás teljesen indokolatlannak bizonyul, miután két olyan különlegességet szentesít, amelyek csak tökéletlenül választhatók el egymástól.

Valójában a magyarázat befoglalatik mind a történeti adatok, mind a társadalmi adatok leírásában (13, 24-25.). De implikálják azt a történeti analízis és szintézis is, bármilyen színvonaluk legyenek is. (10, 1-42) A leírás és az értelmezés közötti határvonal mindenestre bizonytalan marad (94 p.214). Elfogadott tény, hogy egy leiró anyag összegyűjtése a tudományos követelményeket nem elégíti ki az adatok megfelelő rendszerezése, egybevetése, összefoglalása és értelmezése nélkül. Már az említett három első műveletben befoglalatik a magyarázat elve. De főleg az anyag szintézisének és értelmezésének műveleteinél ismerjük el a történeti módszer autonómiáját (62, p. 46).

Ezekhez a megfontolásokhoz csatlakozik az oksági jelleg, amely szinte elkerülhetetlenül bentfoglaltatik a "magyarázat" kifejezésben. A módszer néhány teoretikusa által az explanans és az explanandum közötti összefüggés alapvetően oksági (42, p. 321). Még egy egyszerűsített modellben is, amelyben az explanandumra vonatkozó megállapítás csakis egy bizonyos explanansból fakadhat, és egy és ugyanazon események többféle magyarázata lehetséges (67, pp 14-15), az oksági kapcsolat egyáltalán nem hiányozhatik. Ezenfelül, a történeti okság fogalma a következményre korlátozott értelmében kiterjeszhető valamely események időbeli meghatározott összefüggésére (96, No. XI, 136). Ez az értelmezés megfelelne egy meghatározott szocio-pszichológiai összefüggésben megfogalmazott társadalmi okságnak (55, 371-374).

Az oksági magyarázat és az egyedi tény síkján állva, lehetségesnek látszik a történelem és a társadalmi tudományok közös területét körülhatárolni, amelyen belül a történeti és szociológiai megismerés és tárgya gyakorlatilag egybeesnek. Egy ilyen megegyezésből szükségszerűen származhatna a módszerek közössége. Mégis meg kell állapítani, hogy milyen értelemben határolható el a két tudományág anyaga empirikusan és logikusan. Ehhez viszont szükséges összeegyeztetni azt a közhelelyi megállapítást, hogy a történelem egyedi tényekre vonatkozik, azzal az ellentétellel, hogy a nomotétikus tudományt az általánosítás érdekli. Ha az első megállapítás igaz, az következik-e belőle, hogy a történeti értelmezés csupán az egyedi és egyedülálló tényen keresztül lehetséges, vagy pedig, ahogyan azt az anti-pozitivisták teoretikusok kívánják, a legértelmesebben megvalósított részletes analízisen keresztül (70, 143). Ellenkező értelemben, az egyedi esemény által történő értelmezés a történelmi jelenségek összefüggésének félreismeréséhez vezethetne, amit régebben a történészeknek szemére vetettek (93, 131). Ha elfogadjuk, hogy a társadalmi tények forrása nem társadalmi előzményeikben keresendő, ahogyan azt a szociológiai iskola állítja, (29, p 109), hanem az egyedi eseményekben, ugyanúgy ahogyan egyedi okok hatnak ki a nyelv fejlődésére, mint társadalmi jelenségekre (58, 138-139), ez nem oldja meg a nehézséget.

A történelemben az általánosítás, törvények megfogalmazásának elvi igénye nélkül is empirikusan adott tény. A történészs általánosító osztályozás nélkül nem volna képes anyagának óriási tömegét feldolgozni (44). Az általánosítás problematikája a történelemben az általánosítás módszerének konkrét felhasználásával irható körül (98).

A történelem és a társadalmi tudományok módszertani közössége elvben ezen tudományágak kutatási területeinek részleges egybeeséséből származik, amikor is ez az egybeesés a tanulmányozott jelenségek összességének lehető hasonlóságain, szabályszerűségein és funkcionális összefüggésein alapszik.

2. Módszertani eltérések, amelyek a tárgyak, a célkitűzések és a dimenzionális sajátosságok különbözőségéből származnak.

Az anyag és a problematika fent megállapított azonossága vajon annyira teljes-e, hogy megszüntetheti a hagyományos megkülönböztetést a történelem és a társadalmi tudományok között, azt a megkülönböztetést, amelyet már a Guizot és Thierry által kezdeményezett "szociologizáló" történelem csökkentett? A meglévő megkülönböztetés megszüntetése lehetséges lenne egy módszertani azonosulás által, amely azon alapszik, hogy nincsenek olyan, a történelem által használt kifejezések és jelzők, amelyek a társadalmi tudományokban nem találhatók meg (115, 226-227). Megfigyelhető, hogy ez a konklúzió abból az érvelésből származik, hogy a jelzők azonossága maga után vonja azoknak a tudományágaknak az azonosságát, amelyek azokat használják. De még ha a történész által használt tételek azonosíthatók is szociológiai tételekkel (115, 227-228), ez még nem képez kizárólagos alapot az egybeolvasztáshoz: a történelem elhatárolja magát a többi társadalmi tudománytól a szocio-kulturális tér és idő kiterjedésével (100, 122-127), valamint a történelmi folyamat összefoglaló és felölelő értelmezésével (18, 332). Ebben az esetben a tekintetbe vett tudományok sajátos célkitűzései gyökeresen eltérőek lehetnek. Az emberi tények, a történelem és a társadalmi tudományok közös anyaga, nem azonos síkon vagy nem azonos módon kerülnek vizsgálatra.

Ebben a vonatkozásban alapvető eltérés alakul ki azokkal az időkkel kapcsolatban, amelyeknek viszonylatában a történelem és a társadalmi tudományok a tanulmányozott jelenségeket vizsgálják. Példának okáért, a történelmi és a szociológiai idők eltérnek egymástól abban, hogy az előbbi az emberi létélmény teljességét és a társadalmi tüneteket felölelő folyamatosság és globális egység, míg a szociológiai idő megszakítja a történelmi folyamatosságot és diakronikus szakaszok és körülhatárolt terek formájában van elképzelve (37,36). Ugyanez a törés figyelhető meg a közgazdászok elvontan elméleti idejében (8, 213). A történelmi folyamatosság dinamizmusával szembehelyezkedik a szociológiai idő szinkron és statikus extrapolációja, amelynek segítségével a társadalmi tények kategorizálhatók, még akkor is, ha ez az extrapoláció a történelmi dimenzió jelentős diakronikus szakaszát öleli fel. Ezen extrapoláció elemi kifejezését szolgáltatta az összehasonlító statisztikai módszer (pl. 106). Ez a statikus extrapoláció belfoglaltatik a társadalmi ténynek mint "dolgoknak", (29, 3-14), mint "statisztikáknak és megszámláltaknak" fogalmában (60, 134), vagy pedig specifikus egyedekre vissza nem vezethetőségükben, (57, 478-483, 488).

Mindez vonatkozik a gazdaságtudomány problematikájára, noha ez valamennyi társadalmi tudomány között, a dinamikus

társadalmi állapotok vizsgálata szempontjából talán a leghaladottabb. Itt vannak például a gazdasági fejlődés elnevezés alatt tanulmányozott jelenségek. Miután ezek a jelenségek épp annyira gazdaságiak, mint történelmiak, kísértésbe kerülhetünk a módszereket, csakugy mint a vonatkozó problémák dimenzióit azonosítani. A gazdasági fejlődés dinamikus modellje, amelyet a közgazdászok a szociológusok és ethnológusok statikai modelljével állítanak szembe (65, 1022-1023; 88, 713), nem oldja meg a kérdést, mert csupán fokozati, nem pedig fajtabeli különbséget jelent, szemben a történeti fejlődés globális modelljével. És valóban, a gazdasági fejlődés dinamikus modelljei közelednek a szociológiai modellekhez, de egyidejűleg határozottan különböznek a dimenziókat illetően, az emberi tények történelmi koncepciójától.

a./ A gazdasági modell dimenziója csupán a homo oeconomicust öleli fel, a társtudományok adatai ehhez csupán kiegészítésként kerülhetnek felhasználásra. A megvizsgálandó emberi problémák egységes tárgyalása csak az általános történelem, vagy pedig a történetfilozófia által megadott összefoglaló és átfogó síkon lehetséges (88, 716-718.)

b./ A gazdasági modell diakronikus dimenziója, amelyet főleg a gazdasági fejlődés folyamata fejez ki, bár lehetőséget ad kvantitatív variációkra, valójában csak többé-kevésbé rövid diakronikus szakaszokra érvényes, amelyek a "macroeconomia" kitétel ellenére jelentéktelenek, azoknak a történelmi korszakoknak az összességéhez mérten, amelyekben ez a folyamat lebonyolódik. Szinte teljesen matematikai jellegű analíziseknek lehet alávetni lényegileg történeti természetű gazdasági jelenségeket és állapotokat, mint például a gazdasági ciklusokat, amelyekre az időbeni periodicitás a jellemző, de az eredmény olyan modell lesz, amely a történeti időn kívül helyezkedik el (103). Még ha ki is terjesztjük a társadalmi tudományok időbeli kereteit (pl. 12, 752), a felölelt diakronikus terjedelem minden esetben minimálisnak bizonyul a történelmet magába foglaló univerzális idő végtelensége mellett.

A diakronikus dimenzió ezen számszerű aspektusához adódnak a történészek által (például 12, 748-750) és a szociológusok által (például 100, 171-197) megállapított minőségi eltérések, amelyeknek jelentős módszertani kihatásai lehetnek az emberi tények vizsgálatában.

3. A társadalmi tudományok nomotétikus tartalmának viszonylagosságából fakadó módszertani eltérések, a történelem térbeli - időbeli összességének vonatkozásában.

A társadalmi törvények, legalább is azok, amelyeket a társadalmi tudományok felismerni és megfogalmazni igyekeznek, nem rendelkezhetnek definíciójukból származó belső érvényességgel anélkül, hogy a történelmi valóság ne bocsássa ren-

delkezésükre azt az empirikus anyagot, amely lehetővé teszi bizonyításukat, vagy esetleg cáfolatukat (41, 36). Ennek az anyagnak a jellege először kumulatív, majd repetitív és így bontakozik ki belőle a rendszeresség. A társadalmi törvényeket lehet azonosítani a fizikai törvényekkel, de csakis formai jellegükre, relatív vagy véletlen, elvont és ismételt rendszerességükre (22, 354), de nem az empirikus világban történő pontos alkalmazásukra vonatkozóan. A fizikai törvényekkel szemben, amelyeket quasi invariabilitás és univerzalizitás jellemz, a társadalmi törvények, amelyeket gyakran statisztikai valószínűségekkel fejeznek ki, térben viszonylagosak és időben torzulásoknak lehetnek kitéve (73, 97, 43). Azt, amit a társadalmi élet állandóként szoktak emlegetni (47, 3.1, 110), azzal a feltétellel érvényes, hogy olyan állandót határozunk meg, amely a történelem valamilyen térbeli-időbeli tartományán belül helyezkedik el. Valóban, mindennemű szociológiai állítás valamilyen specifikus történeti helyzet viszonylatában formulázható és érthető meg (46, 143). Ez a szempont rokon azzal a tétellel, hogy valamely állítás érvényes lehet anélkül, hogy abszolút egyetemlegességgel rendelkezne (91, 446).

/a./ A történeti és társadalmi térben a szocio-kulturális törvényszerűségek viszonylagosságát bizonyítja a társadalmi antropológia, amely a majdnem-törvények jellegzetességeit mutató szabályosságok között nyilvánvaló ellentmondásokat állapít meg. Például, a gazdasági akkumulációból fakadó társadalmi presztizsnek a törvénye, amelyet a nyugati társadalmakban általános érvényűnek tartanak, ellentmondásban áll a javak elfogyasztásának és megsemmisítésének, mint a tekintély és a presztizs egyetlen forrásának elvével az amerikai kontinens észak-nyugati partvidékeinek indián társadalmaiban (7, 139, 599).

/b./ A történeti időben a társadalmi tudományok tartalmában olyan változásokat figyelhetünk meg, amelyeket nomotétikusoknak jellemezhetünk. Ujból olyan példát említünk, amelyet a modern közgazdasági tudomány törvénynek vagy gazdasági szabályosságnak ismer el. A "kereslet és kínálat törvénye" valamely szabad piacon, mint ilyen, nem érvényesülhet egy archaikus gazdasági szervezetben, mert az archaikus társadalmakban a csere fogalmának nincs formális szabályozó érvénye, amire példa a javaknak a változó szükségletek szerinti elosztása (87, 12-16). Az archaikus piacok tanulmányozása olyan pragmatikus, attól a szigorúan véve gazdaságitól vagy aranygitól lényegesen eltérő tartalmat lepez le, amelyre a piac modern törvényei alkalmazhatók (79, V.) Ezenfelül, a modern gazdasági cserék domináló elve, a maximális hasznosság és profit, más társadalmi térben és időszakban tiszta és állandó reciprocitással válhat (56, 167) és együtt járhat a profit teljes hiányával is (102, XIII). Ezért azoknak az intézményeknek az eredete, amelyek eszközei a modern gazdasági mechanizmusok

működésének, mint a pénz és a hitel, visszavezethető a modern összefüggésektől merőben eltérő összefüggésekre, amelyek esetleg még nem is gazdaságiak (116, 209-231).

Ezeket a megállapításokat különböző területeken lehet bizonyítani. Példázhatók olyan öntörvényű tartományokban, mint a filozófiai és gazdasági doktrinér rendszerek, beleértve az erkölcsi és intellektuális értékek legszigorubban determinisztikus rendszereit is (99, IX, 399-349). A nyelv állandósága, ha nem is mindenestől a véletlen játékanak eredménye, de egyidejűleg relativ, mert hiszen bármely pillanatban megzavarható, sőt fel is borítható az időben (90, 316).

A kikristályosodott helyzetek és szabályosságok eme módosításai, megváltoztatásai vagy megzavarásai, amelyek a történelmi időben lépnek fel, maguk után vonnak hasonló elváltozásokat a társadalmi tudományok nomotétikus tartalmában. Ezért általában lassu és észrevehetetlen, egyik állapottól a másikba való átmenetnek kell őket tekinteni és vagy valamely endogén evolúcióval (51, 45), vagy pedig exogén akkulturációval magyarázandók. A történelmi interpretáció felöleli a kikristályosodott helyzeteket, csakugy mint az átmenet folyamatait. Ez módszertani következménye annak, hogy a társadalmi tudományok által tanulmányozott és törvényalkotásuknak alávetett jelenségek, ugy mondhatni, globális történelmi "eseményeknek" történelmi időben való megnyilvánulásai.

Ahhoz, hogy a társadalmi és a történelmi tudományok anyaga között kvantitatív egyenlőség legyen feltételezhető, szükséges, hogy az előbbieket által megfogalmazni próbált törvények univerzális jelentőségűek és érvényűek legyenek, térben csakugy mint időben. Ez ahhoz a tételhez vezetne, hogy a mult ismeretének egyetlen kategóriája sem eshetik kívül a társadalmi tudományok lehetőségein, vagy azok illetékességi területén (48, 434). De még ha a szociológia, a társadalmi antropológia vagy egyéb tudományág által kellően felülvizsgált és elfogadott szabályosságokról van is szó, emlékeztetni kell arra, hogy bármilyen kiterjedt is legyen jelentőségük az antropogeografikus térben és tartós a történelmi időben, megszűnnek létezni mihelyt az emberi történelmet nem eseményes és atomisztikus összetételében, hanem mint makro-történelmet szemléljük (104, 36-37). Ha a társadalmi antropológiára hivatkozunk, könnyen megállapíthatjuk olyan "állandó" és csökönys intézmények térbeli és időbeli relativitását, mint a rokonsági rendszerek és az azokból fakadó családi és társadalmi kapcsolatok. Ezen rendszerek statisztikai analízise a legteljesebben megerősíti ezt az érvelést (64). A strukturális elemzéssel (crosscultural analysis) kidolgozott összefüggések gyakran szemléltetik a családi kapcsolatokban (pl. 28) a genetikus tényezők tulsúlyát a pszichofunkcionális tényezők felett és ennek következtében ez utóbbiaknak időbeli végeességét. Az intellektuális elemek vándorlásának és elterjedésének történel-

mi folyamata ugyanugy beigazolódott (11), mint a kulturális rendszerek ingatagsága az akkulturáció módosító akciójának következtében (32, 25-43).

A modern etnológia nem fogadja el többé az íráselőtti társadalmak változatlan stabilitását, mert társadalmi szervezetük endogén tényezők (demografikus nyomás, új természeti környezetbe való beilleszkedés) és exogén tényezők (akart vagy kényszerű kapcsolatok más társadalmakkal) hatására változásoknak van alávetve (43, III és IV, 57-124). Annak ellenére, hogy a jelenkori kortárs etnológusok hajlamosak az íráselőtti társadalmakban a változás dinamikáját eltulozni (ami azzal a pszichológiai benyomással magyarázható, amelyet a jelenkor szédületes iramu változása a megfigyelőre gyakorol), el kell fogadni, hogy a diakrónikus mélység dimenziója szükséges a társadalmi strukturák megértéséhez (66, IV. 125-152). A történelmi ismeretek hiánya még a lassu fejlődési ütemű vagy merev intézményekkel rendelkező társadalmak esetében is a szinkronikus állapot tökéletlen megértéséhez vezethet (31, 50-57; 53, 18). Ez a szigorúan történelmi szempont gyökeresen szembehelyezkedik az antropológiai elméleti megértés (81, 3) vagy a szinkronikus és strukturális analízis (90, 127-129, implicite 73-ban, XIII, 1601-1761; 75, 210-218) elsőbbségi igényével. Mégis, a szinkronikus megértésnek megvan a maga létjogosultsága, nemcsak a történelmet magyarázó értékében, amikor például a kikristályosodott helyzetek és a társadalmi egyensúly stabilitása mint a szinkronikus és strukturális analízis tárgyai meghosszabbodnak a történelmi időben, hanem a szociális és kulturális formák tisztán logikus és filozofikus kutatásában is, aminek esetleges eredményei különleges értelmet nyerhetnek az emberi intellektus számára és amit nem zárhatunk ki intellektuális lehetőségeink területéről. Elfogadva a funkcionális és strukturális elemek relativitását, valamint tökéletlen egységüket és integrációjukat (95, 83), elfogadjuk a szinkronikus és strukturális analízis jogosságát olyan területen, amely esetleg nem a történelemé. Ezuttal azonban csak történelemmagyarázó értéke érdekel minket.

4. A társadalmi tudományok módszerei, mint a történelmi magyarázat eszközei.

Ha a társadalmi tudományok nomotétikus tartalma nem is esik egybe a történelem teljes térbeli-időbeli tartalmával, mégis egybeesik a történelmi valóság egyes szekcióival és dimenzióival és ezen az egybeesésen belül keresendő a társadalmi tudományok módszereinek jelentősége és magyarázó értéke a történelem számára. Említettük, hogy a társadalmi tudományok által vizsgált társadalmi valóságnak egyetlen aspektusa sem öleli fel a történelmi folyamat egészét, sem dimenzionálisan, sem pedig diakrónikusan. Ezen felismerés következménye, hogy a társadalmi tudományok mindegyike hozzájárul ahhoz az átfogó

magyarázathoz, melyre a történeti tudomány specifikus tárgyának, a dimenzionális és diakronikus aspektusában megközelített valóságnak felderítése során törekszik.

A társadalmi tudományok és a történelem által kutatott terület azonosságának mértékében felmerült a történelem teljes asszimilációjának a lehetősége a társadalmi tudományokhoz, egy lehetőség, amelyet egészen a módszertani azonosság állításáig fokoztak (101, 6-7). Ujból meg kell vizsgálnunk ezt az érvelést annak megállapítása érdekében, hogy a társadalmi tudományok módszerei milyen mértékben járultak hozzá a történelmi magyarázathoz.

Két érv szól egy ilyen asszimiláció ellen:

a./ A társadalmi tudományok valóság-kutató eljárása részletes és alapos analízist tesz lehetővé, nemcsak hála valamennyiük dimenzionális sajátosságainak, hanem emellett és főleg annak a módszertani lehetőségnek is, hogy mindegyikük elvonatkoztatja anyagát és azt szinkronikus, statikus, topológikus, funkcionális, strukturális síkon tárgyalhatja, mint holmi időnkivüli viszony-rendszert. Ez az egyetlen utjuk a megértéshez, amely különben lehetetlen lenne, ha azt a társadalmi valóság szüntelenül jelentkező változásain keresztül kívánnák megközelíteni. Nem mintha a változás nem foglalkoztatná a társadalmi tudományokat állandóan; de ha meg is közelítik azt és foglalkoznak is vele, ez mindig szinkronikus és időnkivüli prizmán keresztül való előzetes megértésből és analízisből kiindulva történik (47, 119); ami megértési alapot ad a tanulmányozott jelenségek dinamikus és evolutív aspektusainak kutatásához.

b./ Definíciója szerint a történelem az emberi valósággal kizárólag diakronikus síkon foglalkozhat. Ezen felül megfigyeléseit nem korlátozhatja ezen valóság bizonyos dimenzionális aspektusaira, amelyet végző fokon térbeli és diakronikus egyetemlegességében kell felölelnie. A történelem-tesztelés egy szakadatlan totalizáció (89, 754-755). De még akkor is, amikor a történelmet, anyagának mennyiségi terjedelme miatt, a munkamegosztás kedvéért, térbelileg (földrajzi vagy nemzeti felosztások), diakronikusan (kronológiai korszakok), vagy dimenzionálisan (politikai, gazdasági, irodalmi történet) fel kell darabolni, magától értetődik, hogy a történelem végző célkitűzése, célbaérése és eszményképe egész munkájának szintézise kell hogy legyen (97, 87), egy olyan történelem megalkotása, amely többé már nem egy népé vagy nemzeté, hanem az emberiségé maga egészében; ezáltal érheti el a történeti folyamat egyetemlegességének megértését. Ebben ragadhatjuk meg a történeti tudomány specificitását a társadalmi tudományokéhoz viszonyítva. Ez a specificitás vetül ki a kétfajta tudomány saját módszertanára. Egyetlen társadalmi tudomány sem törekedhet a történeti folyamat dimenzionális és diakro-

nikus egyetemlegességének magyarázatára, hanem csak saját specifikus aspektusának dimenzionális és diakronikus teljességére.

Ezekből a megfontolásokból bizonyos tisztázások következnek, amelyek segíthetnek a történelem szűk szociológiai koncepciói által keltett zürzavarnak a feloldásában.

a./ Az a felfogás, hogy a történelemnek szüksége van a társadalmi tudományok módszereire és következtetéseire, hogy saját anyagának megértéséhez jusson (például 47, 119), ismeretelméletileg csak annyiban érvényes, amennyiben arra az explikatív alapra hivatkozik, amelyet a társadalmi tudományok módszerei a történelemnek rendelkezésre bocsájtnak. De hajlamos félreismerni a történelem sajátos kiegészítő magyarázatát, amelyet teljes egészében szemlélt anyaga kíván meg és amely olyan módszertant tartalmaz, amely könnyen hasonló lehet a társadalmi tudománykéhoz.

b./ Az a kísérlet, amely a történet-filozófiát szociológiai analízisre (6) vagy annak valamilyen származékára csökkenti, a kulturtörténetet pedig a kultúra szociológiájára (112), megszünteti a történelem specificitását és módszerét és átutalja a történeti folyamatot a történeti idő extrapolált viszonyai rendszerének tartományába. Ilyen tökéletes azonosítás a történeti magyarázat értelmének felborítását eredményezi, amennyiben azt bázisa felé visszanyomja és megfosztja koncepcionális és hermeneutikus integritásától.

Az itt elfogadott álláspontból kiindulva most már megközelíthetjük a szociológiai érvelést analitikusabb síkon.

a./ Fogadjuk el, hogy a társadalmi tudományok általánosításai a történelem számára magyarázati alapot szolgáltatnak, amennyiben a történeti tények értelmezését kifejezőbbé teszik (44, 31). Fogadjuk el továbbá, hogy a társadalmi tudományok által megformulázott általánosítások nem adhatnak teljes oksági magyarázatokat, sem egyetemes törvényeket; ezzel szemben ideáltípusokat vagy pedig változó értékű és komplexitárisu magyarázó hipotéziseket szolgáltathatnak (44, 31). Ez a tétel helyesen fogalmazza meg a társadalmi tudományok módszereinek magyarázó szerepét, mégis két fenntartásra szorul. Először is, a társadalmi tudományok általánosításai, bár nem alkotnak történeti törvényeket, mert nem egyetemesen érvényesek a diakronikus totalitásban, mégis érvénnyel bírhatnak abban a térbeli és időbeli összefüggésben, amelyre nézve megfogalmazást nyertek; sőt igényelhetik az olyan törvény státusát, amelynek érvényessége igazolást nyert az illető társadalmi tudomány által felölelt és körülhatárolt valóság határain belül. Másodszer, a kiegészítő magyarázat inkább a különböző társadalmi tudományok között lehetséges, semmint a társadalmi tudományok és a történelem között, mivel az explikatív viszony az előbbieket és az utóbbi között az alap és

a strukturáé, nem pedig ugyanazon a módszerei szinten lévő reciprocitás. Homogén alapu valósághoz különböző (gazdasági, társadalmi, pszichológiai stb.) aspektussal hozzáadódik egy globális és átfogó eljárás, amely a történelemé. A "komplementaritás", a kölcsönös kiegészítés kifejezés teljes mértékben alkalmazható a társadalmi tudományok módszertanára, miután valamennyi egy és ugyanazon a szinten működik és már kidolgozta saját analitikai fegyverzetét, amely alkalmas hozzájárulni az interpretáció művéhez (52, 618-619). De ezt a komplementaritást nem szabad a tartalom, a cél és a módszer egybeesésének tekinteni a társadalmi tudományok és a történelem között. Láttuk, hogy a történelem tárgya összefoglaló, szemben a társadalmi tudományok mindegyikének körülhatárolt anyagával; módszere diakronikus, szemben az utóbbiak szinkronikus módszerével; célja a történeti folyamat szintézise és magyarázata, szemben a funkcionális és extra-temporális kapcsolatok elemzésével.

b./ Az az igény, amely a történelemtől szigorubb kutatási módszereket követel (33, 91-97), hasonlóan a társadalmi tudományok által elért pontossághoz, önmagában nem vethető el, de néhány fontos korlátozásnak kell alávetni. Az általánosítások formulálásában jelentkező pontossági hiányosságok (46, XIII) és a történeti magyarázat lazasága (33, 92-97), amelyekért szemrehányásokat tesznek a történészeknek, olyan kritikák, amelyek általában a társadalmi tudományok térbeli-időbeli tartományainak a történelemével való összetévesztéséből származnak. A történeti interpretációnak ez az empirikusan tulságosan korlátozó szemléleti módja elmulasztja figyelembe venni a történelmi diakronia óriási terjedelmét, amely előre és hátra szinte végtelen dimenzióju s lehetetlenné teszi, hogy a történeti módszertan végleges érvennyel kiterjeszkedjék a történeti folyamat tudományos értelmezésére. Ezt a lehetetlenséget bizonyos mértékben csökkenti a társadalmi tudományok hozzájárulása, amelyeknek saját térbeli-időbeli tartományai, mivel jobban körülhatárolhatók és könnyebben hozzáférhetőek a közvetlen megfigyelés, sőt a kísérletezés számára, magasabb fokú precizitást biztosítanak a tárgyalásban és a végkövetkeztetésben. Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy pontosan meghatározzassuk a társadalmi tudományok módszereinek hozzájárulását a teljes történeti folyamathoz tisztázásához. Ennek a hozzájárulásnak a határai folyamatosan kiterjeszthetők a társadalmi tudományok fejlődésének mértékében; de ami a történeti folyamat teljes magyarázatának csupán a társadalmi tudományok módszereivel történebb megközelítését illeti, ez már a determinizmus általánosabb problémájának felvetését jelenti. Csupán részben fogjuk érinteni ezt a problémát a jelen beszámoló záró részében. Pílanatnyilag megállapodunk a társadalmi tudományok módszereinek alapvető hasznosságánál, amennyiben alapot szolgáltatnak a történeti magyarázathoz. Annak a lehetőségnek a tagadása, hogy a társadalmi tudományok képesek lennének a historizmus problémáját megoldani (30, 181-182), megfelel nomotétikus tartalmuk

relativ korlátozottságának, szemben a történeti tudomány totalis tartalmával. Ez a tagadás újból a történeti indeterminiz-mushoz vezet el a kérdést.

5. A kvantitatív módszer a történelemben.

Logikus következménye az elmondottnak, hogy a kvantitatív módszer a történelemben abban a mértékben használható, amennyiben azok a társadalmi tudományok, amelyeknek módszertanára támaszkodik a történeti magyarázat, alkalmasak a kvantifikációra mindabban, ami vonatkozó anyagaik összegyűjtését és megszervezését, valamint adataik feldolgozásának és interpretációjának sajátos módszereit illeti. Ebben a tekintetben a kvantitatív feldolgozásnak a statisztikai módszer az alapvető interdisciplináris eszköze, mert alkalmazása a társadalmi tudományokban csaknem állandó (74).

A kvantifikáció az alapja a történelem és a társadalmi tudományok kapcsolódásának. Szerepét ragyogóan illusztrálja alkalmazása a történeti demográfiában és a gazdaságtörténetben. Az elsőben, a demográfiai fejlődés kvantitatív szubsztrátuma, a társadalom- és gazdaságtörténet adataival együtt, a történeti fejlődés általános feltételeinek magyarázati alapjait szolgáltatja (97, 57-58, 34). A népesedés-történetet egyébként a történelem és a demográfia (20) eszközeinek tekintik, mert nyilvánvalóvá teszi a történelem és a társadalmi tudományok közötti hermeneutikus viszonyosságot.

Sehol sem olyan teljes a történelem és a társadalmi tudományok közötti kapcsolatokban az anyag és a módszer azonosossága, mint az adatok kvantitatív kimunkálásában. A történeti módszer és a kvantitatív módszer között abban a pillanatban létesül kapcsolat, amikor a mennyiség az ember számára minőségi értelmet vesz fel. Az emberi történelem a fizikai világhoz képest kvalitatívnek jellemezhető, anélkül, hogy fennállana e kifejezés axiológiai megfontolásokkal való átítatásának veszélye. A társadalmi tudományok technikái, statisztikai stb. már régóta az adatok kvantitatív analizise felé orientálódnak és ezeket megkülönböztetik a tulajdonképpen kvantitatív adatokból (például 17). Ez az átmenet világos az antropológiában, amelynek fizikai és anyagi aspektusai alkalmasabbak a kvantifikációra, mint a tisztán kulturális aspektusok (27). Módszertani tekintetben a fizikai és kulturális kategóriák közötti viszony világosan megmutatja a csatlakozási pontot a kvantitatív módszer és a történeti módszer között, valamint az előbbinek jelentőségét a történeti magyarázat számára. Ez a pont megragadható az emberi lét sokféle kvantitatív tényezőtől való feltételezettségén keresztül, így elsősorban magának az embernek számbeli növekedésén keresztül. Jelentősége attól a pillanattól kezdve érvényesül, amikor a statisztika képes a kvantitatív adatok kvalitatív vonzerejét meghatározni és fordítva.

A kvantitatív tényező jelentőségét nemcsak a történeti, hanem általában a társadalmi magyarázatban már az ókorban felismerte Arisztotelész, aki a politikai társadalom analizisében megkísérli meghatározni a társadalmi osztályok kvantitatív jelentőségét, annak a globális társadalmi egyensúlynak a viszonylatában, amelyet ezen osztályok alkotnak (1, VII. könyv). Arisztotelész szerint ezt az egyensúlyt a középosztály kvantitatív jelentősége biztosítja. A kvantitatív és a kvalitatív közötti viszony, ami meghatározás kérdése, közhely a modern szocio-statisztikai analizisekben, mind a "mikroszkopikus" (pl. 85), mind pedig a "makroszkopikus" jelentőségű jelenségeknél, amely utóbbiakat például a nagy népességi mozgások illusztrálnak (69).

A politikai történelem segíthet nekünk konkrétan megérteni a kvantitatív módszer kapcsolatát a történelemmel. A kvantitatív módszer intenzív alkalmazása a politikai történelemben (kifejtve 68, 1-76), ha nem is bizonyította be törvényszerűségek jelenlétét a korunkbeli politikai életben, mégis hozzájárult a politikai jelenség pozitív megvilágításához és egyidejűleg feltárt bizonyos bennerejlő szabályosságokat (cf. 113). Ezek a szabályosságok elmélyült statisztikai analízis alapján a szóbanforgó csoportok magatartásával kapcsolatban megengednek bizonyos előfeltételezéseket, például a vezetők választásában (49). Ugyanigy egy elmélyült szociológiai analízis lehetővé tenné egyes politikai és társadalmi problémák észszerű kezelését (110). Egy ilyen módszer korlátai az egyéni tettek meghatározottsága problémájának megközelítésénél jelentkeznek (5, 221-222). Hangsúlyozottabbakká válnak, amikor az alkalmazást a nemzetközi politika tartományába kell átvinni (68, 130-136). Egy olyan nemzetközi politika megformulálásának kísérlete, amely kizárólag a kvantitatív módszerre támaszkodik, bukáshoz vezethet, mivel a politikai akció ezen a területen az indeterminizmust surolja. Ugyanilyen fenntartással kell élni olyan modellt kialakításának kísérletével szemben, amely előfeltételezéseket tenne lehetővé a nemzetközi kapcsolatokban (109, 206).

A kvantitatív módszer egyetemlegesen alkalmazható, tekintetbe véve azt, hogy hatékony elemző eszközt ad a tudományágak legnagyobb részének. Jelentősége a történelem számára főleg a társadalmi tudományok területén történő alkalmazásában rejlik, ahol, valamennyi emberi tudomány között, leginkább talál alkalmazásra különösen kedvező területre. Ezen függőség ellenére a történeti tudományban történő felhasználhatósága nem kizárólag a társadalmi tudományok módszertani infrastrukturájából ered. A kvantitatív módszernek a társadalmi tudományoktól független felhasználása a történelemben körülbelül ugyanazokat a sajátosságokat mutatja, mint az antropológiában: a fizikai és anyagi aspektusok könnyebben kvantifikálhatók, mint az emberi aspektusok. Ez az igazság kiderül a történelem segédtudományainak alaposan kidolgozott fegyvertárának vizsgálá-

latából. Ezeknek a tudományoknak a jelentőségét mindegyikük majdnem autonóm státusán lehet felmérni. Itt a történelem módszertani alapszerkezete összeépül az összes fizikai és anyagi tények és tárgyak "mikroszkópikus" analizisével, olyan tényekkel és tárgyakéval, amelyek történeti valóságot fejeznek ki és feloldhatatlan egyediségükben szemlélhetők. Környezet, kulturális ökológia, régészet, numizmatika, papirologia, paleográfia, stb. olyan klasszikus példái a történelem segédtudományainak, köztes autonóm státussal, amelyeknek tárgya fizikai és anyagi tények és tárgyak vizsgálata. Ez a lényegében fizikai és anyagi világ kiválóan alkalmas kvantitatív feldolgozásra, mert stabilizált megjelenési formája véglegesen kivonja a történelem dinamikus folyamatának hatása alól. Nézzük egy pillanatra a kvantitatív módszer jelentőségét a régészetben. Ez utóbbi módszerében a kvantifikáció működésbe lép már a kulturális anyag térbeli és diakrónikus szabályosságainak megfigyelésétől kezdve. Az anyag tipológiája, és ennek következtében az abban kifejezésre jutó kultúra tipológiája, csupán térbeli és kronológikus sorrendiséggel határozható meg, amelyek viszont a már észlelt szabályosságokon alapulnak. Ez utóbbiak alkalmasak statisztikai (4) és matematikai (38) analizisekre. Még hangsúlyozottabbá válik a kvantifikáció a régészeti ásatások során összegyűjtött tárgyak numerikus taxonómiájában és statisztikai analizisében. A "populáció" fogalma a régészeti technikában alapfogalmul szolgál valamely régészeti lelőhely által szolgáltatott adatok összességének klasszifikációjához. A numerikus taxonómia arra szolgál, hogy lehetővé tegye a régészeti egységek objektív definícióját, morfológikus viszonyainak megállapítását és egy általános és részletes klasszifikáció hierarchikus fokozatainak történő elhelyezését (21, 518-519). A statisztikai módszer lehetővé teszi a matematikai viszonylatok átszámítását jelentésseljes történelmi és régészeti viszonylatokra (39, 405-472; 21, 551-566). A statisztikai analízis és a kvantitatív viszonylatok rögzítése jelentik a régészeti adatok interpretációjának kezdetét és a történelem megértéséhez történő átmenetet; ez az átmenet az etnológia közvetítésével létesülhet (19). A régészeti kutatások végső célját, amelyet a tudományág technikai aspektusainak specialistái gyakran szem elől tévesztenek, az határozza meg, hogy a régészet módszertani felszerelésének alapvető kidolgozása a társadalmi-történeti megértés szükségletéből indul ki (105, 338).

Anyaga interpretatív aspektusainak tárgyalásával távolodik el a régészet exakt tudományos jellegétől és válik többnyire hipotézisek tudományává. A saját magának nyújtott kvantitatív alap és statisztikai meghatározottságok ellenére, határozatlanságba merül, amikor végkövetkeztetéseit a történelemnek kell átadnia. Az interpretáció problémájával kapcsolatos fogyatékoság egyébként a történeti tudományt egészében jellemzi, amelynek fejtegetéseiről azt lehetett mondani, hogy szintézisek, de egyben hipotézisek is (77, 441). Márpedig nem

kizárólag adatainak hézagossága és tökéletlensége korlátozza a régészet hermeneutikus horderejét; még ha az adatok kielégítően teljesek is, a kutatások eredményeit a leggyakrabban mégis egyszerű hipotézisek formájában fogalmazzák meg. Ennek magyarázatát az emberi tények és kapcsolatok végtelen bonyolultságában kell keresni, amelyek tiltakoznak szigorú meghatározások által történő körülírás ellen. A társadalmi-történeti kapcsolatok folyékonyasága és sokfélesége rákényszerítheti még szigorúan körülhatárolt és statisztikailag kidolgozott adatok egységére is a hipotézisek és interpretációk sokaságát. Elkerülhetetlenül kénytelenek vagyunk újból felülbírálni a társadalmi tudományok módszereit, vagy legalább is azok korlátait, a történeti indeterminizmus problémájával, vagy pontosabban, a történeti folyamatban benne rejlő indeterminizmus lehetőségével szembeesítve azokat.

6. Alkalmazási korlátok.

Miután a jelen beszámoló módszertani jellegű, nem kíván állást foglalni az indeterminizmus problémájában. Ennek következtében csupán megállapíthatja egy indeterminista koncepció hatását a történeti módszerre. A szabadság problémája nyilvánvalóan filozófiai és szociológiai, és előfeltételezései kénytelenek a történeti módszertan területén, bár hatásuk érvényesül azon belül. Itt az indeterminizmus módszertani következményeit kívánjuk tárgyalni, az azokat érintő eltérő koncepciók alternatíváival.

1. Abszolút indeterminista álláspont következményei a legnagyobb mértékben kizárnák a társadalmi tudományok módszereinek a történelemben történő felhasználását. A tárgyilagobizonyított és ténylegesen érvényes indeterminizmus a történelmet a szabadság, vagyis semmiféle tényező által elő nem irt cselekmények világává tenné (9). A szabályosságok hiánya, vagy másként kifejezve, az események meg nem ismétlődő, vagy szabálytalanul ismétlődő találkozása (24, 83) jelzi a történelemben a véletlen uralmát, amit statisztikailag a teljes disszociáció fejez ki (119, 23, 26 és 41, 2,32). Ilyen helyzetben a társadalmi tudományok nomotetikus tartalma a semmivé zsugorodik össze és ezzel együtt eltűnik a történeti folyamatot uraló törvények felfedezésének a lehetősége.

2. Az indeterminizmus lehet látszólagos, ha egy rejtett, és képességeink számára csak az események végtelenül nagy száma és a történeti kutatások tökéletlensége miatt észrevehetetlen és hozzáférhetetlen determinizmust takar (50). Ebben az esetben az ismeretek fejlődése, azáltal, hogy feltárja a történeti törvények szabályosságait, fokozatosan kiküszöbölné a történelemből az indeterminista koncepciót, hogy helyet adjon egy determinista koncepciónak. A történeti szabályosságoknak a pozitivisták által megvalósíthatónak vélt ilyen

felderítésében (14, I.; 6, 30-31) a társadalmi tudományok módszereinek szerepe alapvetőnek bizonyulna. A tudomány térhódításáról lenne szó az események egyelőre kaotikus területén, amelynek jelentősége a megállapított szabályosságokkal együtt növekedne (2, 178). Még az egyéni magatartások felderítése (módszertani individualizmus) is felfedhet társadalmi szabályosságokat (111).

3. Az ellenkező eset, az abszolút determinizmus (59 előszó; 15, 32-52) a társadalmi tudományok nomotetikus tartalmának a történeti folyamattal való majdnem teljes egybeesését jelentené. A társadalmi tudományok módszerei véglegesen a történeti folyamat magyarázó módszerei lennének. De még ha a történelem által felölelt térbeli-időbeli tartomány terjedelme miatt adódnék is hozzá a tulajdonképeni történeti módszer a társadalmi tudományokéhoz, lehetséges volna-e vajon a kettőt végső soron azonosítani úgy, hogy ha nem is leíró, de magyarázó részében a történelem megismétli a társadalmi tudományokat? (16, 1-18). A történeti törvények kérdése így magától leegyszerűsödne a társadalmi törvények kérdésévé, amely utóbbiak a társadalmi tudományok módszereivel felderíthetők.

4. A történeti jelenségekről alkotott elméleti és tapasztalati ismereteink jelenlegi állapota felhatalmaz az indeterminizmus problémájának más megközelítésére, éspedig a determinista tézissel való találkozására felől, megengedve egyrészt bizonyos marginális játékeret a szabad egyéni akciónak (59, függelék, 78), valamint a véletlen jelenlétét a történeti szükségesség mellett (35, 73), másrészt viszont az "általános" korlátozó hatását is az egyéni cselekményekre (61, 46, 49-52).

Ez a kettős megközelítés helyet ad mind a történeti indeterminizmusnak, mind a történeti determinizmusnak, de helyénvaló ide be nem vonni a megkülönböztetést a törvényeknek tulajdonított ismétlődés és a véletlenszerű egymásrakövetkezés között (118, 95), amelyek a komparatív ill. a történeti módszer fogalmai (63); ugyanis az ismétlődő tények összessége lehet, hogy nem egyéb mint a történeti mult emberemlékezet óta kikristályosodott emberi tettei (72, 701-702) és a véletlen is kikristályosodhatik ismétlődéssé a történeti jövő végtelenségében. Ez a megjegyzés egyébként csupán arra szolgál, hogy jelezze a történeti folyamat összefoglaló jellegét és a diakronikus végtelenséget, amelyből a társadalmi tudományok csak térbelileg-időbelileg körülhatárolt szekciókat ölelnek fel. Ez a korlátozás adja meg a társadalmi tudományok specificitását, de annak a lehetőségét is, hogy körülírják kauzális kutatásaik területét (5, 377) és ezáltal pontosítsák nomotetikus tartalmukat. A társadalmi tudományok ezen térbeli-időbeli meghaladása a történeti folyamat által kiegészítő anyagot szolgáltat a módszertani megkülönböztetésre. Ameddig

a történelem minden mértéket meghaladó diakrónikus tömege nincs körülírva és körülhatárolva mint térbeli-időbeli egység, addig nem érhető el a történeti és társadalmi módszerek tökéletes azonossága. Az idő és a történeti lehetőségek végtelensége azt sugallja, hogy a már meghódított és még meghódítandó nomotetikus terület bővíteni fogja ugyan a társadalmi tudományok közös határait, de sohasem fogja kimeríteni azt a végtelenséget, amely fenntart egy szakadatlanul perzistens indeterminizmust, s amelynek végleges meghódítása csak a pozitív tudomány keretein kívül eső metafizikai eschatológia kereteiben képzelhető el.

A társadalmi tudományok határainak kiterjesztése, ami magával hozza nomotetikus tartalmuk növekedését, a történeti indeterminizmus problémájának újraformulálásához vezethet. Azt jelenthetné például, hogy sem a történeti determinizmus, sem pedig az indeterminizmus nem képeznek külső és transzcendens feltételeket a történeti folyamat vonatkozásában, hanem annak inherens jellemvonásai. Így a történelem, amely a különböző, empirikusan megfogható és kritikailag analízálható különféle tényezők - mint például a demográfiai növekedés - hatása alatt fejlődik, a társadalmi lét szervezett és kikristályosodott állapotaihoz vezet és így saját tartalmának feltételeztségét maga létesíti. Az emberiség történelme azt igazolja, hogy ezek a szervezett és kikristályosodott állapotok, a demográfiai növekedéssel együtt, mind fontosabbakká válnak. Nevezetesen megállapítjuk, hogy a történelemben halmozódik a determinizmus, s ennek megfelel a társadalmi tudományok nomotetikus területének növekedése. Itt meg kell jegyezni, hogy számos történetinek tartott általánosítás (3) a társadalmi tudományok nomotetikus területéről származik. Ugyanakkor a társadalmi tudományok határainak kiterjesztése maga után vonja az indeterminizmus perifériájának kiszélesedését is, nevezetesen azokét a horizontokét, amelyek az elméleti vagy gyakorlati emberi cselekvés szabad kifejtésére kínálkoznak. Feltéve, hogy ezek a távlatok meghódíthatók és kimeríthetők, a történeti lét belekerülne a determinizmus és a társadalmi tudományok teljes megértésének keretei közé, s ezáltal feleslegessé válna a történeti módszer. Nos, maga a történeti lét természetű, amely /a/ állandóan ki van téve az emberi ismeretek átalakító befolyásának (80. V-VII), és /b/ az emberi cselekvés axiológiai természetű, következésképp tervező jellegű orientációjának és reorientációjának (72), megtiltja, hogy elfogadjuk a történelem statikus végkifejletét, akár a tapasztalatok és az emberi ismeretek jelenlegi állapota által megengedett legmakroszkopikusabb perspektívában is.

Ezeket a megállapításokat figyelembe véve határokat kell vonnunk a társadalmi tudományok módszereinek történeti alkalmazásában. Abban a mértékben szolgáltatnak alapot a történeti magyarázathoz, amennyiben felölelik a történelem felgyülemlett determinisztikus tartalmát. A történeti módszer illetékessége a megállapított és kikristályosodott állapotok

genezisére, ennek későbbi fejlődésre gyakorolt hatására, továbbá az embernek meghatározatlan helyzetekkel szemben kialakuló és progresszív akciójára terjed ki. A meghatározatlan ismeretlennel szembeni emberi akció lényegbevágóan történeti, és olyan újonság, amely nem azonosítható kikristályosodott és megállapodott tényekkel és ebből következően nem kezelhető az ezeknek megfelelő módszertan segítségével. Ebből fakad, véleményünk szerint, annak a szükségessége, amelyben a történeti módszer egyes teoretikusai találták magukat, hogy szét kell választani a történeti magyarázatot a "nomotetikus modell"-től ("covering law model") és keresni kell egy független, a történeti cselekvésre alkalmazható explikációs módszert (26, II-III, 21-85, VI. 156-169). Jogos eljárás azzal a feltétellel, ha figyelembe vesszük a történeti és szociológiai területek interpenetrációját és az utóbbiak nomotetikus tartalmának valóságát.

Tudományágaink vonatkozó területeinek körülhatárolása egyuttal segíteni fog nekünk szembenézni azzal az anti-hisztoricista érveléssel, amely tagadja a történeti folyamat ésszerű módszerekkel való mindennemű előrelátását (80). A válasz erre az érvelésre az, hogy a jóslás lehetséges a történelemnek szervezett és meghatározott állapotokká kikristályosodott térbeli-időbeli régióiban. A társadalmi tudományok módszerei már megengednek effektív jóslásokat, amelyeknek hordereje és relativitása a történelem meghatározott állapotai és meg nem határozott régiói közötti határok mozgásától függ. A jelenkori világ fejlődése felhatalmaz hinni abban, hogy a társadalmi tudományok jóslási képessége a szervezett és meghatározott állapotok sokasodásával együtt fog növekedni. Nem mint ha ez az akkumuláció megszüntetné a történeti dinamikát. Ez mindenképen érvényesül azoknál az axiológiai erőknél fogva, amelyek közreműködtek ezen állapotok kialakításában és hozzájárulhatnak korhadásukhoz, átalakulásukhoz, eltörlésükhöz vagy behelyettesítésükhöz. Ez az interpenetráció nyer kifejezést a történelem és a társadalmi tudományok módszertani és hermeneutikai kölcsönösségében.

THEODORE PAPADOPOULOS

Jegyzetek

1. Arisztotelész, Politika.
2. Aron, Raymond: Introduction à la philosophie de l'histoire. Essai sur les limites de l'objectivité historique. Paris, 1948.
3. Arthur, C.J.: On the Historical Understanding. History and Theory VII, 1968. 203-216.

4. Ascher, M. and R.: Chronological Ordering by Computer. *American Anthropologist* LXV, 1963. 1045-52.
5. Aydelotte, William O.: Geschichte und Sozialwissenschaften. Die Welt als Geschichte XIV. 1954, 212-222.
6. Barth, Paul: Die Philosophie der Geschichte als Soziologie. Leipzig, 1897.
7. Benedict, Ruth: Patterns of Culture, London, 1935.
8. Berkhofer, Jr. Robert F.: A Behavioral Approach to Historical Analysis. New York, 1969.
9. Berlin, Isaiah: Historical Inevitability. "Four Essays on Liberty". London, 1968, 41-117.
10. Berr, Henri: La synthèse en histoire. Son rapport avec la synthèse générale, Paris, 1953.
11. Boas, Franz: Indianische Sagen von der nord-pazifischen Küste, Berlin, 1895.
12. Braudel, Fernand: Histoire et sciences sociales. La longue durée. *Annales. Economies, Sociétés, Civilisations* XIII, 1958. 725-753.
13. Brown, Robert: Explanation in Social Science. London. 1963.
14. Buckle, Henry Thomas: History of Civilization in England, I-V, London, 1857.
15. Bukharin, Nikolai: Historical Materialism. A System of Sociology. London, 1926.
16. Cahnman, Werner J., - Boskoff, Alvin (editors): Sociology and History. Theory and Research. New York, 1964.
17. Cartwright, Dordwin P.: Analysis of Qualitative Materials, "Research Methods in the Behavioral Sciences", edited by Leon Festinger and Daniel Katz. London, 1954, 421-470.
18. Challener, Richard D., - Lee, Maurice, Jr.: History and the Social Sciences. The Problem of Communications. *American Historical Review* LXI, 1955-56, 330-352.
19. Chang K.C.: Major Aspects of the Interrelationship of Archaeology and Ethnology. *Current Anthropology* VIII. 1967, 227-243.
20. Chevalier, Louis: Pour une histoire de la population. Population I, 1946, 245-56.

21. Clarke, David L.: Analytical Archaeology. London, 1968.
22. Cohen, Morris R. - Nagle, Ernst: An Introduction to Logic and Scientific Method. London, 1934.
23. Comte, Auguste: Cours de philosophie positive, 4^eéd. I-IV, Paris, 1877.
24. Delevsky, J.: Le hasard dans la nature et dans l'histoire. Revue philosophique CXX, 1935, 80-115.
25. Dilthey, Wilhelm: Einleitung in die Geisteswissenschaften. Leipzig, 1883.
26. Dary, William: Laws and Explanation in History. London, 1957.
27. Driver, Harold E.: Statistics in Anthropology. American Anthropologist LV, 1953, 42-59.
28. Driver, Harold E.: Geographical-Historical versus Psycho-Functional Explanation of Kin Avoidances. Current Anthropology VII. 1966, 131-148.
29. Durkheim, Emile: Les règles de la méthode sociologique. Paris (1895) 1947.
30. Erdmann, K.D.: Toynbee, Eine Zwischenbilanz Archiv für Kulturgeschichte XXXIII, 1951, 174-250.
31. Evans-Pritchard, E.E.: Anthropology and History. In "Essays in Social Anthropology". London, 1962, 46-65.
32. Foster, George M.: Traditional Cultures and the Impact of Technological Change. New York, 1962.
33. Gardiner, Patrick: The Nature of Historical Explanation. Oxford, (1952) 1965.
34. Glass, D.V., - Eversley, D.E.C. (editors): Population in History. London, 1965.
35. Glezerman, Grigory: The Laws of Social Development. Moscow, s.d.
36. Gooch, George Peabody: Ranke's Interpretation of German History. In "Studies in German History". London, 1948, 210-266.
37. Gurvitch, Georges: La multiplicité des temps sociaux (cours ronéotypé). Paris, 1958.

38. Haggett, P.: Locational Analysis in Human Geography. London, 1965.
39. Hagood, S.M., - Price, D.O.: Statistics for Sociologists. New York, 1952.
40. Hanssen, Börje: Företagsättningarna för historisk sociologi. Historisk Tidskrift LXXVI, 1956, 121-133.
41. Hempel, Carl G.: The Function of General Laws in History. Journal of philosophy XXXIX, 1942, 35-48.
42. Hempel, Carl - Oppenheim, Paul: Studies in the Logic of Explanation. In "Readings in the Philosophy of Science", edited by Hervert Feigl and May Brodbeck (Philosophy of Science, XV, 1948, 135-175) New York, 1953, 319-352.
43. Hogbin, H.I.: Social Change. London, 1958.
44. Hugues, H. Stuart: The Historian and The Social Sciences. American Historical Review LXVI, 1960, 20-46.
45. Humphreys, S.C.: History, Economics and Anthropology: The Work of Karl Polanyi. History and Theory VII. 1969, 165-212.
46. Kaufmann, Felix: Methodology of the Social Sciences. New York, 1944.
47. Kruithof, J.: Qu'est-ce qui est important dans l'histoire'. Une approche sociologique. In "Raisonnement et démarches de l'historien", publié par Chaim Perelman. Bruxelles, 1963.
48. Laslett, Peter: History and Social Sciences. In "International Encyclopedia of the Social Sciences" VI, 1968. 434-440.
49. Lazarsfeld, Paul - Berelson, Bernard - Gaudet, Harel: The People's Choice. How the Voter Makes up his Mind in a Presidential Campaign. New York, (1944) 1948.
50. Lebergotte, Stanley: Chance and Circumstance: Are Laws of History possible? The Journal of Philosophy XLI, 1944, 393-411.
51. Lebrun, Pierre: Structure et quantification. Réflexions sur la science historique. In "Raisonnement et démarches de l'historien", publié par Chaim Perelman, Bruxelles, 1960, 29-51.

52. Leontief, Wassily: Note on the Pluralistic Interpretation of History and the Problem of Interdisciplinary Cooperation. *The Journal of Philosophy* XLV, 1948, 617-624.
53. Lévi-Strauss, Claude: *Anthropologie structurale*. Paris, 1958.
54. Litt, Theodor: *Individuum und Gemeinschaft. Grundlegung der Kulturphilosophie*. Leipzig-Berlin, 1926.
55. MacIver, R.M.: *Social Causation*. New York (1942), 1964.
56. Malinowski, Bronislaw: *Argonauts of the Western Pacific*. London, 1930.
57. Mandelbaum, Maurice: History and Social Sciences. In "Theories of History" edited by Patrick Gardiner, Glencoe, III., 1959, 476-488.
58. Mantoux, Paul: *Histoire et sociologie*. *Revue de synthèse historique* VII. 1903, 121-140.
59. Marx, Karl: *Zur Kritik der politischen Oekonomie*. Berlin, 1859.
60. Mauss, Marcel: Divisions et proportions des divisions de la sociologie. *Année sociologique, nouvelle série*, II, 1924-25, 98-178.
61. Meyer, Eduard: *Zur Theorie und Methodik der Geschichte*. Halle, 1902.
62. Mink, Louis, O.: *The Autonomy of Historical Understanding*. *History and Theory* V, 1966, 24-47.
63. Mumford, Lewis: *A Study of History*. *Diogenes* No. 13, 1956, 28-44.
64. Murdock, George Peter: *Social Structure*. New York, 1949.
65. Myrdal, Gunnar: *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*. New York, 1944.
66. Nadel, Siegfried, F.: *The Theory of Social Structure*. London, 1957.
67. Newman, Fred, D.: *Explanation by Description. An Essay on Historical Methodology*. The Hague and Paris, 1968.
68. Nilson, Sten Sparre: *Histoire et sciences politiques. Essai sur la méthode quantitative* (Chr. Michelsens Institutt for Videnskap of Aandsfrihet, Berethinger XII, 8.) Bergen, 1950.

69. Notestein, Frank: The Future Populations of Europe and the Soviet Union. Geneva, 1944.
70. Oakeshott, Michael: Experience and its Modes. Cambridge, 1933.
71. Oghurn, W.F.: The Historical Method in the Analysis of Social Phenomena. American Sociological Society Publications XVI, 1921, 70-83.
72. Papadopoulos, Théodore: Sur la nature axiologique des jugements sociologiques. Revue de sociologie 1961, 4, 683-710.
73. Pareto, Vilfredo: Traité de sociologie générale. (Paris) Genève, (1917-1919) 1968.
74. Pepe, Paul - Tisserand-Perrier, Marie: Méthodes statistiques dans les sciences sociales. Paris, 1962.
75. Piaget, Jean: Introduction à l'épistémologie génétique. III. Paris, 1950.
76. Pinto, Roger - Grawitz, Madelaine: Méthodes des sciences sociales. Paris, 1967.
77. Pirenne, Henri: What are historians trying to do? In: "Methods in Social Sciences. A Case Book", edited by Stuart A. Rice, Chicago, 1931, 435-445.
78. Plekhanov, Georg: The Role of the Individual in History. Moscow, (1898) 1946.
79. Polányi, Karl: Origins of our Time. The Great Transformation. London, 1945.
80. Popper, Karl, R.: The Poverty of Historicism. London, (1957) 1961.
81. Radcliffre-Brown A.R.: Structure and Function in Primitive Society. London, 1952.
82. Ranke, Leopold von: Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494-1514; előszava, Berlin, 1824.
83. Ranke, Leopold von: Zur Kritik neueren Geschichtsschreiber. Leipzig, 1874.
84. Reis, Lincoln - Kristeller, Paul Oskar: Some Remarks in the Method of History. The Journal of Philosophy XL, 1943, 225-245.

85. Rice, Stuart A.: The Historico-Statistical Approach to Social Studies. In: American Statistical Association, Committee on Social Studies: Statistics in Social Studies, edited by Stuart A. Rice. Philadelphia, 1930, 1-20.
86. Rickert, Heinrich: Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung. Tübingen, 1929.
87. Robbins, Lionel; An Essay on the Nature and Significance of Economic Science. London, 1935.
88. Rostow, Walt, W.: Histoire et sciences sociales: la longue durée. Annales, Economies, Sociétés, Civilisations XIV, 1959, 710-718.
89. Sartre, Jean-Paul: Critique de la raison dialectique. I. Paris, 1960.
90. De Saussure, Ferdinand: Cours de linguistique générale. (Lausanne et Paris, 1916.) Paris, 1955.
91. Scriven, Michael: Truisms as the Grounds for Historical Explanation. In: "Theories of History", edited by Patrik Gardiner, III. 1959, 443-475.
92. Seignobos, Ch.: La méthode historique appliquée aux sciences sociales. Paris, 1901.
93. Simiand, François: Méthode historique et sciences sociales. Revue de synthèse historique VI, 1903, 1-22, 129-157.
94. Skinner, Quentin: The Limits of Historical Explanation. Philosophy XLI, 1966, 199-215.
95. Smith M.G.: History and Social Anthropology. The Journal of the Royal Anthropological Institute XCII, 1962, 73-85.
96. Social Science Research Council, Committee on Historiography: "Theory and Practice in Historical Study". New York, 1946.
97. Social Science Research Council, Committee on Historiography: "The Social Sciences in Historical Study". New York, 1954.
98. Social Science Research Council, Committee on Historiography: "Generalization in the Writing of History", edited by Louis Gottschalk. Chicago, 1963.
99. Sorokin, Pitirim A.: Fluctuations of Systems of Thruth, Ethics, Law. In "Social and Cultural Dynamics", II. New York, (1937) 1962.

100. Sorokin, Pitirim A.: Sociocultural Causality, Space, Time. Durham, N.C., 1943.
101. Teggart, Frederick J.: Causation in Historical Events. Journal of the History of Ideas III, 1942.
102. Thurnwald: Economics in Primitive Communities. London, 1932.
103. Tinbergen, Jan: Business Cycles in the United Kingdom 1870-1914. Amsterdam, 1951.
104. Toynbee, Arnold J.: Does History Repeat Itself? In "Civilization on Trial". London, 1946, 29-41.
105. Trigger, Bruce G.: Major Concepts of Archaeology in Historical Perspective. Man (N.S.) III, 1968, 527-541.
106. U.S. Bureau of the Census, Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1957. Washington, D.C., 1960.
107. Utterström, Gustaf: Socialhistoria och Socialhistorisk Metod. "Historisk Tidskrift" LXXVII, 1958, 68-87.
108. Vierhaus, Rudolf: Ranke und die soziale Welt. Münster, 1957.
109. Viet, Jean: Les méthodes structuralistes dans les sciences sociales. Paris, 1967.
110. Wagner, Fritz: Begegnungen von Geschichte und Soziologie bei der Deutung der Gegenwart. Historische Zeitschrift CXCII, 607-624.
111. Watkins, J.W.N.: Historical Explanation in the Social Sciences. In "Theories of History", edited by Patrick Gardiner, Glencoe, III. 1959, 503-514.
112. Weber, Alfred: Kulturgeschichte als Kultursoziologie. Leiden, 1935.
113. Weibull, Jorgens: Kvantitativ Metod i Historisk Forskning. In "Historisk Metode. I Forskning og Undervisning", udgivet af Jysk Selskab for Historie. Aarhus, 1966.
114. White, Morton, G.: A Note on the Method of History. The Journal of Philosophy XL, 1943, 317-319.
115. White, Morton G.: Historical Explanation. Mind LII, 1943, 212-229.

116. Will, Ed.: De l'aspect éthique des origines grecques de la monnaie. *Revue Historique* CCXII, 1954, 209-231.
117. Windelband, Wilhelm: *Geschichte und Naturwissenschaft*. Strassburg, 1894.
118. Xénopol, A.D.: *La théorie de l'histoire*. Paris, 1908.
119. Yule G. - Kendall M.G.: *An Introduction to the Theory of Statistics*. 14th edition, London, 1950.

SZÁMOK ÉS SZÁMITÓGÉPEK A TÖRTÉNETTUDOMÁNYBAN

I.

Szovjet könyv magyarul az elektronikus számítógépek felhasználásáról a történeti kutatásokban.

Az elektronikus számítógépek alkalmazása által nyíló új távlatok ma már közkeletű témák a napi sajtóban, rádióban, televízióban. Köztudomású, hogy napjainkban a korszerű tudomány valamennyi területén viharos gyorsasággal fejlődik a matematikai módszerek bevezetése, az elektronikus számítástechnikai eszközök és kibernetikai elvek felhasználása. A legalkalmasabbak erre kezdetben a természettudományok és a műszaki tudományok voltak, de az új eszközöket hamarosan szélesebb körben is alkalmazták. Ma már olyan tudományágak is léteznek, amelyek éppen e módszerek és eszközök intenzív alkalmazása révén különültek el (matematikai gazdaságtan, matematikai nyelvészet stb.).

E fejlődési folyamat hatása az élet különböző területein, egyre szélesebb körben, egyre mélyebb rétegekben tapasztalható. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a társadalom-tudományokat, ezeken belül a történettudományt is magával ragadja. A tényt két okkal magyarázhatjuk. Egyrészt a kutatások új fázisához érkeztünk, amelyben a történelem feladata - sokkal inkább, mint azelőtt - a tények összességükben, összefüggéseikben való vizsgálata. E nagy igény teljesítése azonban mind gyakrabban kerül ellentmondásba azzal a körülménnyel, hogy a kutató történelem műszaki felszerelése a tudományág kialakulása óta csaknem változatlan. A másik ok a külső nyomás, a más tudományágakban alkalmazott fejlettebb kutatási módszerek alkalmazásának igénye.

Anélkül, hogy egy ugyancsak divatos téma, az u.n. kétféle képzettség sokszor emlegetett problematikájában el kívánánk merülni, vitathatatlanak látszik, hogy a korszerű ma-

tematikai, kibernetikai módszereknek kevés olyan szakembere van, aki a történettudomány sajátos, a számítógépek alkalmazásával kapcsolatban felvetődő problémáit ismerné. A megállapítás fordítva talán még inkább igaz: nagyon kevesre tehető azoknak a történész kutatóknak a száma, akik rendszeresen foglalkoznak a számítógépek alkalmazásával kapcsolatos elvi és módszerbeli kérdésekkel. Ezen egyébként nincsen semmi csodálni való. A történészek széles táborában ma is világszerte éles a vita az új módszerek bevezetésének jogosultságáról. Az ellenzők legfőbb érve valóban elgondolkoztató: lényege az, hogy a rendelkezésünkre álló források túlnyomó része csak kis mértékben, vagy egyáltalán nem tehető gépi feldolgozásra alkalmassá, emellett, részben ebből adódóan, a bonyolult történelmi folyamatok elemzése vajmi kevéssé végezhető gépekkel.

Felesleges és meddő dolog lenne e vitában elmerülnünk. A választ amugyis a gyakorlat fogja majd megadni. A problémák jobb megértése és a matematikai módszerek, számítógépek alkalmazása előtt álló nagy tudományos lehetőségek megismerése céljából helyesebbnek látszik, ha ismertetjük azon könyvek egyikét, amely a téma elméleti és módszertani kérdéseivel foglalkozik. Az ismertetést az teszi időszerűvé, hogy hazánkban is megindultak már bizonyos kísérletek a számítógépek alkalmazására a történeti kutatásokban. A Központi Statisztikai Hivatal és az Akadémia Történettudományi Intézete éppen ezek előmozdítása céljából lefordíttatta és sokszorosította a most ismertetendő művet, sőt a közelmúltban vitát is rendezett az első tapasztalatokról.

A könyv címe "Elektronikus számítógépek alkalmazása a történettudományban" (eredeti címe: *Применение вычислительных машин в исторической науке. Москва, 1964. 231 стр.* szerzője Valentin Alekszejevics Usztyinov, a matematikai tudományok doktora. Azon kevés tudósok egyike, akik magas szinten foglalkoznak a társadalomtudományok és a modern számítástechnikai elméletek, eszközök kapcsolatának problémáival, lehetőségeivel. Az ilyen természetű történettudományi kérdések mellett kutatásainak másik nagy területe a szociológiai adatfeldolgozások gépesítése, illetve ezáltal igen nagy mértékű ki szélesítésük. Ujabb, A.F. Gyejevvel közösen készített könyvében e szociológiai feldolgozások metodikáját mutatja be. *Опыт применения ЭВМ в социологических исследованиях. Новосибирск, 1967.* Jelenleg az Automatizálási és Energetikai Minisztérium számára, valamint a Szovjet Tudományos Akadémia Szovjetunió Története Intézetének Szociológiai csoportjában végez kutatásokat.

Usztyinov célja az volt, hogy a téma iránt érdeklődő bölcsész képzettségű szakemberek számára bemutassa, hol és hogyan alkalmazhatók elektronikus számítógépek és egyes matematikai módszerek tömegszerű adatokat tartalmazó források feldolgozására és elemzésére. Lényegében két nagy lehetőségről

van szó. Egyrészt hatalmas mennyiségű, sokszor egyszerű, manuális eszközökkel megközelíthetetlen adattömegek elemzésére nyílik mód, másrészt megvalósítható a társadalmi folyamatok matematikai modellezése. Hangsúlyozza, hogy a matematikai modellek természetesen nem helyettesíthetik a filozófiát, ellenben hozzájárulnak a kutatások módszertani színvonalának jelentős emelkedéséhez.

Az első fejezetekben a számítógépes feldolgozásra alkalmas források körét, illetve az ilyen feldolgozásra való előkészítését ismerteti, különböző példák segítségével. Példái valóban sokfélék: antropológiai mérések statisztikai feldolgozása (a szibériai őslakosságról valamint a Szovjetunió európai déli részének lakosságáról van szó), egy nagy XIX. századi hercegi birtok periodikus gazdaságösszeírásai segítségével a jobbagyháztartások fejlődésének felvázolása, az Altáj-i hegyi körzet egy ércbányájának és két fémfeldolgozó gyár munkásösszeírásának elemzése (XVIII-XIX. század), a maya írás kutatására szolgáló u.n. "Csilam-Balam" kódex lexikai feldolgozása (XVI-XVII.sz.), régészeti elemzések a leletek valamennyi jegyzének összehasonlítása útján stb. szerepelnek közöttük. Nyilvánvaló, hogy e sokféle feladat különböző előkészületeket igényel. Valamennyi esetben az előkészítés végső célja az információelemek számjelekké alakítása, minthogy a számítógépek számjegyekkel dolgoznak. Az átalakítás eredménye: a vizsgálandó forrás táblázatos ábrázolása. Természetesen a helyzet akkor a legkedvezőbb, ha a forrás numerikus adatokat tartalmaz (összeírások stb.). A források ilyen átalakításának komoly elméleti haszna van: lehetővé teszi bizonyos fokig a különböző történettudományi ágak terminológiájának egységesítését; megkönnyíti a forrás elemzését, valamint a legkülönbözőbb források könnyű áttekinthetőségét; a konkrét kutatási feladatok megvalósítására kiválasztott módszerek megbízhatóságának és megfelelő voltának könnyű értékelését; ezt követően e módszerek a más tudományágakban alkalmazott hasonló módszerekhez hasonlíthatók tipológiai szempontból (azaz a szakmai korlátok leküzdése); feltárhatók a más területeken még nem létező de potenciálisan lehetséges kutatási módszerek.

Külön fejezetben foglalkozik a források elektronikus számítógépen történő feldolgozása és elemzése metodikájának kérdéseivel. A feladat megoldásának szakaszai közül a nem szakember történész számára legtöbbit az első szakasz, a feladat fizikai megfogalmazásának kérdései mondanak. Itt ugyanis semmilyen segítséget sem kaphat a számítógép szakembertől. E munkafázis lényege: a feladat meghatározása, a felhasználandó forrásanyagok meghatározása, az alkalmazandó módszerek elemzése, valamint a megoldás eredménykibocsájtás megfelelő formáját jelenti.

A megoldásra kerülő feladatokat két nagy csoportra lehet osztani: kombinatorikai feladatokra és statisztikai fel-

adatokra. Az előbbi csoporthoz tartoznak pld. az információk sorba rendezése és osztályozása, az információhalmazok átalakítása, vagy egységesítése, visszakeresési feladatok, statisztikai feldolgozáshoz szükséges adatok számlálása. Az utóbbi csoport néhány jellegzetes feladata: az elemzésbe bevont információmennyiség elégségességi becslése, valószínűségi változók eloszlási törvényeinek becslései, statisztikai minták hasonlóságának és különbözőségének becslései, korrelációs kapcsolatok szorosságának becslései és a kapcsolatok jellegének meghatározása, a jelenségek dinamikájának becslései.

A jövő és a fejlődés szempontjából különleges problémát jelent az a helyzet, amikor az elektronikus számítógépeken nagy információhalmazokat dolgoznak fel szabvány algoritmusok és programok rendszerének felhasználásával. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a kutató a feladat meghatározása közben részfeladatokat fogalmaz meg. Ez azonban összefügg bizonyos követelményekkel, amelyeket a konkrét számítógép, valamint az algoritmus és a programok kidolgozott rendszere támaszt. A részfeladatokat tehát ezekre a már rendelkezésre álló rendszerekre kell visszavezetni. Nem kétséges e módszer nagy jelentősége: az ilyen módon megfogalmazott feladatokhoz nem szükséges új programokat készíteni a számítóközpontban, a kutatás számítógépes szakasza tovább gyorsul. Az ilyen u.n. halmazokkal végzett műveletek végrehajtását statisztikai értékelések és számítások elvégzését biztosító szabvány algoritmusok és programok rendszere a bölcsész szakembert korszerű kutatási eszközökkel fegyverzi fel és megszabadítja az információ feldolgozásával kapcsolatos technikai feladatoktól. Így nyílik lehetőség arra, hogy figyelmét a feladat meghatározására és az elektronikus számítógép segítségével kapott eredmény elemzésére fordítsa.

Magyarországon e könyv nagy értékét szerepében kell látnunk. Szerzője olyan feladatok számítógépes feldolgozásában működött közre, amelyek, méreteik folytán, eddig elsősorban nagy országokban vetődtek fel, itt igényelték leginkább a továbblépést a modern matematikai módszerek és számítástechnikai eszközök alkalmazására, s ugyanakkor ezekben nyílt először lehetőség is megoldásukra. A különleges méretű feladatok (pld. egy orosz hercegi birtok jobbágyösszeírásának elemzése) a nehézségeket teljes bonyolultságukban vetik fel, ami az eredmények mellett sokoldalú tapasztalatok szerzését, az előre rögzíthető megoldások nagyszámu változatát jelentik. V.A. Usztyinov könyvének értékét tehát nemcsak abban kell látnunk, hogy bevezetést ad a téma megismeréséhez, érthetőbbé teszi a matematikai módszerek és a számítógépek alkalmazásának lehetőségeit a történettudományban. Legalább ilyen jelentősnek kell tekintenünk azt az értékét is, hogy a közelebbi vagy távolabbi jövőben felvetődő nehézségekhez előre jelzi a megoldások lehetséges körét, az ezekhez vezető utat. A laikus olvasó

számára már egyedül ez a körülmény is érzékelteti, mekkora változásokat hozhat az új módszerek és eszközök alkalmazása a történettudományban.

GRANASZTÓI GYÖRGY

E könyv megjelenése óta a történeti kvantifikáció nagy lépésekkel haladt előre a Szovjetunióban.

A moszkvai XIII. nemzetközi történészkongresszusra egy szovjet munkaközösség írásbeli elaborátumot készített a kvantifikációs módszerek felhasználásáról a Szovjetunióban. (D.V. Deopik, G.M. Dobrov, J.J. Kahk, I.D. Kovalcsenko, a munkaközösség vezetője, valamint H.E. Palli és V.A. Usztyinov: Quantitative and Machine Methods of Processing Historical Information). A szovjet történészek a kvantifikációt a társadalmi-gazdasági, a történeti demográfiai, az archeologiai és a technológiatörténeti kutatásoknál használták fel. A felsorolt nagyszámú munkából csak néhányat emelünk ki. A valószínűség-számítás és korrelációs számítás felhasználásával, valamint különböző faktoroknak a korrelációját és a történeti folyamatokban való relatív fontosságát vizsgálva behatóan kutatták többek között a feudális járadéknak a parasztek gazdaságára és státuszára gyakorolt hatását, és a járadék, valamint a parasztagazdaság gazdasági potenciálja közötti összefüggéseket.

Észt történészek is kiemelkedő kutatásokat végeztek az új kvantifikációs technika alkalmazásával. Így J.Kahk és H.Ligi meghatározta a munkaerő-, az igásállatok száma és a robot nagysága közti összefüggést a XVII-XIX. századi Észtországban. Kiderült, hogy a robotnak gyakorlatilag nem volt köze a gazdaság anyagi helyzetéhez és nem befolyásolta a munkások, vagy az igásállatok száma. J.Kahk másik fontos kutatása az észt agrárkapitalizmus fejlettségét vizsgálta a XIX. század közepén. Köztudott, hogy a földesuri nagyüzemnek a kispaszti birtokokkal szembeni fölénye csak akkor mutatkozik meg, ha az agrárkapitalizmus egy bizonyos fejlettségi szintet ért, és ekkor, többek közt, a termésátlagok is magasabbá válnak a földesuri nagybirtokon, mint a paraszti gazdaságokban. A számítások kimutatták, hogy e korszakban Észtországban még gyenge volt a kapitalista fejlődés.

I.Kovalcsenko regressziós analízis-vizsgálatokkal kimutatta, hogy a közép-orosz vidékeken elsősorban a feudális járadék nagysága határozta meg a parasztgazdaság erejét a XIX. század első felében. A vizsgálatok közben kiderült, hogy különböző jobbágykategóriák különböző mértékű kizsákmányolásnak voltak alávetve, és hogy egy sor birtokon a kizsákmányolás még nem ért el olyan fokot, hogy feltétlenül a paraszt helyzetének a rosszabbodásához vezessen.

I.Kovalcsenko és L.Milov az egységes oroszországi kapitalista agrárpiacon kialakulásának XVIII-XX. századi folyamatát vizsgálják az árosszehasonlító módszer segítségével.

A történeti demográfia terén jelentős kutatásokat végzett H.Palli; a parasztcsalád tagjainak azonosítására vonatkozó technikát pedig Kovalcsenko és Usztyinov dolgozták ki, igen használhatóan. Faktoranalízis vizsgálatokat is végeztek (A.Ruusman) annak megállapítására, hogy milyen szerepet játszott a polgári Észtország paraszti migrációjában hat faktor; a társadalmi származás, a nem, az életkor, a tanulási fok, a lakóhely és a társadalmi státus.

A szovjet archeológia is szolgálatába állította a komputer-technikát a tárgyak egyes ismertetőjegyeinek a meghatározására, összehasonlítására, majd ennek alapján osztályozására. E téren uttörő szerepet tölt be Usztyinov.

A szovjet történészek hangsúlyozzák, hogy ezek a statisztikai technikák, bármennyire is nagy lehetőségeket nyújtanak, nem alkotnak valamely új tudományt. A kvantitatív analízis nem tárgya vagy célja a megismerésnek, hanem csupán eszköze, és nem teszi feleslegessé a kutatás egyéb technikáit sem.

ZIMÁNYI VERA

Kvantifikáció az Északamerikai Egyesült Államok
történetírásában

Azt, ami az újabb időben az USA történettudományában a kvantifikáció területén végbement, igen jól foglalja össze Jacob M. Price: Recent Quantitative Work in History: A Survey of the Main Trends (History and Theory. Studies in the Philosophy of History, Beiheft 9. Wesleyan University, 1969) c. tanulmánya. A szerző megállapítja, hogy már majdnem közhellyé vált: az Egyesült Államokban napjainkban a történész szakmát lebilincselte a kvantifikálás. Felhívja azonban arra a figyelmet, hogy nem elég, ha a történészek csupán kvantifikálható forrásanyagot és témát választanak, hanem gondolkozás-módjuknak kell kvantifikatívvá válnia. A kvantifikálás bizonyos elemei - ezt még a hagyományos módon dolgozó történészeknek is el kell ismerniük - burkolt formában már olyan jelzőkben, mint pl. sok, kevés, és olyan határozószókból, mint főleg, néha, ritkán, gyakran, stb. is benne foglaltatnak.

Historiográfiailag visszatekintve: a hivatásos történetírás 1900 körül aránylag kevés kvantitatív adatot használt; az akkor domináló diplomácia-, alkotmány-, jog- és intézménytörténet ezt nem igényelte. Századunk elején azután a társadalomtudományok fejlődése, az egyes rivalizáló történetírói iskolák nyilvános vitái, és maga az egyes országokban lejátszódó fejlődés olyan kérdésekre irányították a történészek figyelmét, amelyeket leginkább kvantitíve lehetett megválaszolni.

1910-1945 között játszódott le a történész mesteriség professzionalizálódása, a szakmának szervezett alszakkákra (gazdaságtörténet, diplomáciatörténet, stb) oszlása. Ebben az átmeneti korszakban fokozatosan irányult az érdeklődés a kvantifikáció felé, és olyan munkák születtek meg benne, mint pl. a Historical Statistics of the United States (Washington, 1945). Ugyanezt a szintet képviseli egy sor hasonló publikáció is, amely Angliában, Kanadában, Németországban, Svédországban, Japánban és Magyarországon született meg. (A szerző a K.S.H. Világgazdasági Idősorok 1860-1960, Budapest, 1965-ben megjelent kiadványát is felsorolja itt). De mindezek ellenére is még mindig az intuíción alapuló történetírás dominált.

A közgazdászok bizniszciklus vizsgálatai azonban már e korszakban is ráirányították a gazdaságtörténészek figyelmét

a kvantifikációra. Az 1920-as évektől kezdődően E.J. Hamilton művei nyomán egyre növekvő érdeklődés mutatkozott az ártörténet iránt, amelynek a kutatására sikerült jelentős anyagi segítséget biztosítani. Így keletkeztek az USA, Anglia, Franciaország, Németország, Ausztria, Lengyelország, Hollandia nagy ártörténeti publikációi. Ez a vállalkozás jelentős áttörés volt a kvantifikáció terén, már csak azért is, mert korábban a történészek legfeljebb csak "kész" számszerű adatokat használtak fel, az ártörténethez azonban maguknak kellett előállítaniuk a számsorokat a forrásokból.

Az 1945 előtti tendenciák hangsúlyozottabban folytatódtak a háború után, 1960 körül némileg felgyorsulva. Bár olyan vezető történészfolyóiratok hasábjain, mint az American Historical Review, Az English Historical Review, a Revue Historique, a Historische Zeitschrift, ritkán találkozunk a kvantifikálás jeleivel, más folyóiratokban azonban annál inkább. A francia Annales, és az Economic History Review lapjain sokkal több statisztikai adat, táblázat látható, mint 20-30 évvel korábban, a Journal of Economic History-ban pedig szinte alig van valami más.

Bár az amerikai közgazdászoknak igen kiemelkedő szerepük volt abban, hogy 1945 után a "tisztá" gazdaságtörténetet erősen kvantifikálni és matematizálni kezdték, a történetírás sok más területén mégis a franciáké volt a vezetőszerp. A jelképes fordulópontot a szerző F.Braudel 1949-ben megjelent Mediterranée-jében látja, amely sok kvantitatív adatot foglalt magában a kereskedelemre, az árakra és a népeiségre vonatkozóan. A mű nagy sikere, és Braudel vezető szerepe az École Pratique VI. szekcióján belül sok fiatal kutatót vitt hasonló területekre. A másik fontos iskola szintén a VI. szekción belül fejlődött ki: Louis Henry történeti demográfiai iskolája. Ugyancsak kiemelkedő a történeti szociológiai iskola, amelynek két prominens művelőjeként E.Le Roy Ladurie és P.Goubert-et említi meg, akik a történeti demográfia mellett a társadalmi strukturák változásait, a tömegek életszínvonalát is vizsgálták, mindezt a kvantifikációs módszer gyümölcsöző alkalmazásával. (Ez a kép persze erősen leegyszerűsíti a francia történetírás legujabb tendenciáit és eredményeit).

Ezek a francia kutatások azonban nem nyújtottak támpontot az amerikai kutatókat érdeklő olyan szociológiai ihletésű kérdésekre, mint pl. a politikai viselkedés (behavior), az elitvizsgálatok, a társadalmi struktúra egyes kérdései, a mikroanalízisekről nem is beszélve. E területeken sok tízezer adatot kell megvizsgálni ahhoz, hogy érdemleges feleletet lehessen nyerni. Ilyen széleskörű kutatásokat egyszerűen lehetetlen a hagyományos módszerekkel elvégezni: a modern számítógépek alkalmazása egyenesen elkerülhetetlenné válik.

A komputerek használata azonban a történészekről speciális képzettséget és jelentős anyagi ráfordítást kíván.

E követelmények hatására amerikaszerzte egy sor egyetemen új kurzusokat és speciális intézeteket szerveztek acélból, hogy a történészeket megtanítsák az új módszerekre. Hamarosan felmerült annak a szükségessége is, hogy a különböző egyetemeken és intézetekben folyó kutatómunkát összehangolják a párhuzamos kutatások elkerülésére és a költségek csökkentése céljából. Javaslat született meg arra vonatkozóan, hogy az USA-ban azon kutatási területeken, amelyeken sok kutató érdeklődik azonos, vagy rokon forráscsoportok iránt, az egész anyagot egységes szempontok szerint mágnesszalagra kell rögzíteni és egy központi adat-bankban tárolni, amelyből az egyéni kutatók különböző formában és különböző csoportosításban kaphatnak adatokat. Így alakult meg az "Egyetemek Közötti Konzorcium Politikai Kutatásokra", a michigani egyetemen: ennek adat-bankja már gyűjti az USA választásokra vonatkozó összes elérhető adatokat; ezt a gyűjtést ki fogják egészíteni demográfiai, társadalmi és gazdasági információkkal. A konzorciumhoz csatlakozott több mint 100 egyetem oktatói és hallgatói használhatják az adat-bank anyagát. A gyakorlat azt mutatta, hogy e Konzorcium munkája sokkal komplexebb, időigényesebb és drágább, mint eleinte gondolták. (A szerző csak megemlíti, hogy az USA-ban egyéb társadalomtudományok területén már más adat-bankok is működnek.)

Ezek a változások fontos következményeket vonnak maguk után a történészmunka felépítése és a kutatás szervezése terén. Míg korábban ez döntően egyéni kutatásokon alapult, amelyet teljesen egyedül, vagy nagyon kevés külső segítséggel végeztek, - még Braudel nagy kvantifikáló vállalkozása, a Mediterrané is inkább egyéni, mint kollektív munkának tekinthető - addig a legújabb fejlődés egyre inkább előtérbe állítja a csoportos kutatások követelményét. Mivel a számítógépek használata igen költséges, a finanszírozók biztosítani akarják, hogy az ilyen kollektív munkák eredményeit ne csak egyes tudósok használhassák fel, hanem a szakemberek széles körei profitálhassanak belőlük. Így a külső tervezés szükségszerűen bele fog avatkozni a történész kutatómunkába, és az egyéni kutatásokat az előbbihez fogják igazítani.

Jelenleg a kvantifikáló kutatások még a felfedezés és kísérletezés állapotában vannak; a szerző szavai szerint sok hajó futott ki távoli felfedezésekre, de még aránylag kevés tért vissza kincsekkel megrakottan. Az a kevés azonban, amely már eddig is gazdag rakománnyal tért haza, csak még jobban felfokozta várakozásainkat az elkövetkező évtized eredményeit illetően.

Az alábbi rövid áttekintést nyerhetjük ezután a jelenleg folyamatban lévő kutatásokról: az USA-ban sok munka folyik a politikai történet, közelebbről a választások lefolyása, és a törvényhozói magatartás (legislative behavior) kutatásának a terén. Hasonló kérdéseket vizsgálnak, bár valamivel

kevésbé széleskörűen, Franciaországban, Németországban, Skandináviában és másutt is. Angliában William Aydelotte köré fiatal kutatókból álló egész iskola csoportosult.

A társadalmi strukturák kutatásának a keretében nemzetközi gárda elemzi a XV. századi firenzei adólajstromok alapján a társadalmi szerkezetet, a családnagyságot, vagyoneeloszlást, stb. Párisban ugyancsak a VI. szekción belül most kezdtek meg a XIX. század végi francia hadsereg katonasorsos adatainak a komputerezését, amelynek segítségével a behívott személyek egészségi állapotára, iskolázottságára, és orvostörténeti vonatkozásokra fognak választ nyerni. Párisban eddig is folytak elit-vizsgálatok, még tradicionális módszerekkel, római szenátorokra, porosz katonatisztekre és hivatalnokokra, amerikai üzletemberekre, angol parlamenti személyekre, és kiemelkedő kínai szereplőkre vonatkozólag. Most újabban a komputertek is csatasorba állították francia katonatisztek, német parlamenti személyiségek, kínai hivatalnokok, norvég méltóságok, angol kereskedők, stb. vizsgálatára. A VI. szekció azt ígéri, hogy a napoleoni császárság választóinak és magas adót fizetőinek 300.000 dossziéját fogják gépekkel feldolgozni. Természetesen folytatódnak egyes tradicionális módszerekkel készülő kvantifikációs munkák is.

A társadalmi struktúra analiziséhez kapcsolódva élénkül az érdeklődés a gazdasági szociológia iránt is: a munkaerő összetételének vizsgálata, a menedzser-káderek és vállalkozók elemzése is napirendre került. A XVII. századi angol beruházásokról készített legújabb munka - (Th.K. Rabb: *Enterprise and Empire: Merchant and Gentry Investment in the Expansion of England, 1575-1630*, Cambridge, Mass, 1967.) - komputerek alkalmazásával sokkal több egyéni vállalkozót vizsgálhatott, mint ahogy az korábban lehetséges volt. Ugyancsak elemzés tárgyává tették a Nagy Francia Forradalomban a terreur áldozatainak a szociális összetételét, és az eddigi közkeletű felfogástól ugyancsak eltérő eredményeket kaptak.

A történeti demográfia is hatalmas fejlődésnek indult az elmúlt 15 évben; ebben L.Henrynek fontos kezdeményező szerepe volt. A családrekonstrukciós módszerek révén már a prestatistikus korok anyagához is hozzá lehet nyulni. Párisban és Cambridgeben ma ragyogó iskolák működnek a népességváltozás, a családnagyság, a házassági életkor, a termékenység, sőt, a születésszabályozás kérdéseinek a vizsgálatára.

A gazdaságtörténet mindig is erősen alkalmazta a kvantifikációt, de az elmúlt egy-két évtizedben még itt is jelentősen fokozódott ez az irányzat. Ugy tűnik, hogy a gazdaságtörténet az elmúlt 10-15 évben megemésztette a statisztikai módszert, és a recens közgazdaságtan eredményeinek a hatására továbblépett a matematikai fázisba.

Ujabbán a jog-, alkotmányjog-, diplomácia-történet és eszmetörténet egyes művelői is alkalmazni kezdik az új technikát: D.J. Gutti a VII. Henrik uralma alatt az Exchequer előtt folytatott valamennyi per anyagát, Th.G. Barnes pedig a Star Chamber egy évszázadnyi periratait próbálja komputerbe tenni.

Az eszmetörténet-kulturtörténet terén az USA-ban az amerikai nemzeti öntudasodás kialakulását vizsgálják a XVIII. század közepének a gyarmati sajtója alapján. A kontent analízis módszereit a szociológusok már évtizedekkel ezelőtt kidolgozták; ezeket a történészek is alkalmazhatják a széles néprétegek kulturájának, valamint eszmetörténeti kérdéseknek a vizsgálatára.

Kísérlet történt a nemzetközi kapcsolatok intenzitásának a kvantifikált vizsgálatára is, bár ez utóbbi vállalkozás nem járt megnyugtató eredménnyel.

A szerző összefoglalóan megállapítja, hogy egész új ágazatok alakultak ki (történeti demográfia, makro-gazdasági vizsgálatok), ahol a kvantifikáció veszi át a vezetős szerepet, míg más területeken (a politikai magatartás, társadalmi struktúrák, egyes régiók, vagy iparágak vizsgálata) nem lehet ugyan többé a régi módszerekkel dolgozni, azonban itt a kvantifikáció csak mintegy a csontvázát adja meg a kutatásnak, és azt egyébként, nem kvantifikatív információk segítségével kell teljesebbé tenni és magyarázni. Maradnak azonban egyes olyan területek, (eszmetörténet, az életrajzi orientációjú politikátörténet), ahol a jövőben is a nem kvantifikáló történetírás marad az uralkodó.

A tanulmányíró szerint a komputerek alkalmazása a történetírásban feltétlenül a kollektív munkát és szervezést fogja előtérbe állítani. Az azonban egyelőre még nem világos, vajon a történészek nagy része egyetért-e szakmájának ilyen fokú szocializálásával?

A kvantifikálással kapcsolatban felmerült nehézségeket, ellenvetéseket tárgyalja William O. Aydelotte: Quantification in History c. tanulmányában (The American History Review, Vol.LXXI. No.3. 1966. ápr.). Az a célkitűzése, hogy az új módszernek mind az előnyeiről, mind pedig a hátrányairól beszéljen. Megközelítésmódja konzervatív; úgy érzi, hogy a jelen kvantifikációs lelkesedés tulságosan előreszaladt.

Szerinte a kvantifikáció fő előnye, hogy eszközt nyújt általános állítások verifikálásához. Az általánosítások implicite akkor is kvantitatívok, ha nem annak szánják őket. Az olyan kifejezések, mint: tipikus, reprezentatív, szignifikáns, széles körben elterjedt, növekvő, intenzív, stb. kvantifikatív jellegűek. De sok történész csupán impresszionista módon kezeli adatait, és néhány, vagy kevés példa alapján ál-

talánosít. A kvantifikációs módszer - megfelelő adatok esetében - lehetővé teszi e hiba elkerülését. G.Kitson Clark írja egy helyen: ne sejtéseket írj, ("ugy gondolom, hogy"...), hanem számolj, és ha nem tudsz valamit kiszámolni, valld be, hogy csak sejtéseket irsz.

Aydelotte négy csoportba foglalta a kvantifikálás ellen leggyakrabban felhozott ellenvéleményeket.

1/ Sokan kétségbe vonták az így készült munkák értékét; olyan esetekben, amikor labilis forrásokra építettek bonyolult matematikai műveleteket, az eredmény igen kétes lett. Ezek az esetek azonban csupán óvatosságra intenek, de nem diszkvalifikálják az egész kvantifikációs módszert.

2/ Komolyabb ellenvetés, hogy a kvantifikációs módszerek a történeti anyag nagyfokú összetettsége miatt csak igen korlátozott körben használhatók. Tény, hogy valamely hatalmas mennyiségű anyag kigyűjtése és rögzítése sokkal bonyolultabb feladat, mint bárki képzelné, aki még nem végzett ilyen munkát. Az adott anyagmennyiséget különböző módokon lehet csoportosítani, és nagy ügyesség, gyakorlat kell a legmegfelelőbb kategorizálás kiválasztásához. A kategorizálás elhibázott volta sokszor csak a munka közepén, vagy végén derül ki. A történeti források korlátozottak, gyakran elégtelenek; formális statisztikai információkat a történeti problémáknak csak egy korlátozott körére kaphatunk. Bár ezek alapvető nehézségek, mégsem leküzdhetetlenek. Így már sok olyan munka született, amelyekben mérhetővé tettek korábban mérhetetlennek tekintett adatokat. Így pl. igen meggyőző számításokat végeztek, amelyek bebizonyították, hogy az USA déli államaiban a polgárháboru előtti időkben a rabszolgamunka kifizető volt, szemben az eddigi felfogással.

3/ Azt is fel szokták hozni ellenvetésként, hogy a számok gyakran nem támasztják alá a kvantitatív vizsgálat általános konkluzióit. Ezt az ellenvetést azonban minden hipotézis ellen fel lehet vetni, amely bizonyos megfigyeléseket általánosít. A kvantitatív módszer semmiképpen sem zárja ki a történész értékitéletét, intuicióját, sőt, a szubjektív tényezőket sem, csupán igyekszik ez utóbbiakat a minimálisra leszorítani. Az a veszély, hogy helyes, jó adatokból hibás következtetéseket vonnak le, nemcsak a kvantifikáló kutatásoknál, hanem a kutatómunka minden más területén is egyaránt fennáll.

4/ Megkérdőjelezték a kvantifikáció hasznosságát is, mondván, hogy annak eredményei, amennyiben megbízhatóak, egyben triviálisak, érdektelenek is. Azonban nem felesleges néhány alapvetően elfogadott megállapítás felülvizsgálata sem; vagy megerősítik azokat a kvantifikációs kutatások, vagy elvetik. Van rá példa, hogy éppen ilyen felülvizsgálások során döntöttek meg teljesen általánosan elfogadott, kézikönyvekbe átment megállapításokat.

A kvantifikálás csak módszer, amely nem helyettesítheti az elméletet és nem spórolja meg a kutatónak a gondolkodás fáradságát. A kvantifikáló technika nem több, mint az adatoknak, bizonyítékoknak megfelelő összeállítás. A történész interpretáló munkája még csak ez után következik. A szerző nem abban látja a kvantifikálás veszélyét, hogy művelői elhanyagolják a technikát, hanem inkább abban, hogy túlságosan belevesznek a technikai kérdésekbe. A történeti módszertan terén elért nagy technikai fejlődés, amely önmagában igen kívánatos, így egy fajta meneküléssé válhat a problémafelvetés és megoldás elől, az elvi problémákkal való szembenézés intellektuális feladatának a halogatásával.

Sok általános ellenvetés, amelyet a kvantifikálás ellen felhoztak, a kvantifikálás lényegének a félreértéséből származott, és kívülállók részéről hangzott el. Ezek olyan kivánságokat támasztanak, amelyeknek a teljesítését egyetlen fellelősségteljes statisztikus sem vállalhatja. A kérdésben járatos egyetlen szakember sem állítja, hogy minden történeti anyag kvantifikálható, hogy a számok végleges bizonyítékot hoznak a belőlük levont szélesebb körű általánosításokhoz, vagy hogy a számokkal az egész történelem elmondható. A témában járatos történészek nem is tesznek ilyen megállapításokat. Akkor pedig a kvantifikálás ellen felhozott legtöbb ellenvetés tálaját veszti. A felmerülő nehézségeknek a reális számbavétele nem a kvantifikációs technika diszkreditálását szolgálja, hanem azon határoknak a kijelölését, amelyeken belül e technika alkalmazható.

Ugyancsak tanulságosak Stephan Thernstrom eszmeftutatásai: *Quantitative Methods in History: Some Notes* címmel. (A "Sociology and History: Methods" c. kötetben, New York, London, 1968.) Történészek szokták mondani, hogy a történelem tanulmányozása liberálissá, fogékonyá teszi az elmét. De úgy látszik, hogy maguk a történészek nem liberálisak, hanem meglehetősen konzervatívok, és meglehetősen híjával vannak a válalkozó szellemnek az új módszerek alkalmazása terén. Thernstrom szerint ez az ellenállás a komputer alkalmazásával szemben elsősorban azon koncepcióknak és analitikai technikáknak a történelemtudományban való alkalmazása ellen irányul, amelyeket elsősorban más társadalomtudományoktól kölcsönöztek, és amelyeknek az alkalmazását a komputer használata rákényszeríti a kutatókra.

A szerző szintén felsorol néhány jelenséget, amelyek a komputer alkalmazásával kapcsolatban felmerültek. Sokan úgy vélik, hogy a kvantifikáló történeti munkák inkább lerombolnak egyes régi elképzeléseket és kategóriákat, anélkül azonban, hogy helyettük újakat állítanának. Ezt nevezi "a kvantifikáció paradoxonának". Az ellentmondás lényegét azonban abban látja, hogy úgy látszik, mindig is megmarad a két féle kutatótípus: a bátor lelkeké, akik intuitív módon, homokra épí-

tenek nagyvonalu interpretációkat, valamint a komputerekkel felszerelt természeteké, akik szétrágják az előbbieik építményeit anélkül, hogy ujat hoznának helyette. Való igaz, hogy egyes statisztikai technikák a társadalmi valóságot olyan mesterségesen felaprózzák, hogy ember legyen a talpán, aki interpretálni tudja az eredményeket. Erdemes azonban megfontolni Schumpeter figyelmeztetését is: "nemcsak azért van szükségünk statisztikára, hogy megmagyarázzuk a dolgokat, hanem azért is, hogy pontosan tudjuk, mit kell megmagyarázni. Ez a megállapítás már a kvantifikáció konstruktív funkciójára utal.

Ugyancsak sikerrel alkalmazták a komputereket szerzőség megállapítására is. Eredmények születtek a kontent analízis alkalmazása terén is. De itt egyes munkáknál probléma, hogy a szerzők olyan egész általánosan megfogalmazott, és főleg pszichológiai kérdéseket vizsgáltak, amelyekre csak teljesen általános, közhely válaszokat kaphattak, olyanokat, amelyek helytől, időtől, tehát a történelmi körülményektől függetlenül is fennállnak. (Pl. hosszas vizsgálatokkal állapították meg, hogy az emberek több figyelmet fordítanak olyan hírekre, amelyek velük foglalkoznak, stb.)

A komputer alkalmazásának pozitív példáját szolgáltatják a szerzőnek Boston város történetére vonatkozó kutatásai. Olyan kérdésekre kíván válaszolni, mint pl. a társadalmi mobilitás változásai a városi növekedés és iparosodás idején, a mobilitás sémájának az etnikai különbségek szerinti változásai, az egyes kerületek közötti, valamint a városból, és a városba való népszágszámlálás kérdései. E kérdéseket 1880-tól napjainkig komputerrel vizsgálja adólajstromok, házasságlevelek és születési anyakönyvi kivonatok alapján. Kutatásai végén igyekszik választ adni arra, hogy Boston társadalmi strukturája az elmúlt 83 év alatt vajon lazábbá, vagy kötöttebbé vált-e? Találhatók-e különbségek a társadalmi mobilitás terén az egyes etnikai csoportok (irek, olaszok, zsidók, négerok, stb.) között? Mi az összefüggés a társadalmi mobilitás különböző formái között: pl. a foglalkozásbeli, lakóhelybeli, és tulajdonbirtoklási mobilitás, valamint az egyes generációkon belüli, és a különböző generációk közötti társadalmi pozícióváltozások között? Mennyiben hasonlított a modern Boston társadalmi strukturája, amely a legenda szerint stagnáló, kaszt jellegű volt, egyéb amerikai nagyvárosok társadalmi strukturájára? - Már a kérdésfeltevésekből is világossá válik, hogy ilyen széles anyagbázison alapuló és ennyire bonyolult vizsgálatok komputer nélkül nem végezhetők el.

E bostoni kutatások és más egyéb munkák is felhívják a figyelmünket arra a tényre, hogy az egyes rokon társadalomtudományoknak, elsősorban a szociológiának és a közgazdaságtannak a történettudományra gyakorolt hatása következtében egyre fokozottabban merülnek fel olyan kérdésfeltevések, amelyeket már csak számítógépek alkalmazásával lehet megvála-

szolni, ill. amelyeknek a hatására a történettudomány a maga "klasszikus" területein is a korábbiaknál sokkal szélesebb körű igényekkel lép már fel. Így bár a számítetek alkalmazása tulajdonképpen technikai kérdés, (bár az anyag rendszerezése, klasszifikálása miatt mégsem kizárólag az), a társadalomtudományok rokon ágazatainak a történettudományra gyakorolt befolyása pedig igen sok elméleti problémát is rejt magában, mégis érhető, hogy e kérdések, ti. a számítógépek alkalmazásának, és a rokon tudományoknak a történettudományra gyakorolt hatásának a kérdései rendszerint összefonódva, együttesen kerülnek tárgyalásra.

Ilyen megfontolások alapján érdemes röviden szemügyre vennünk Seymour Martin Lipset, History and Sociology: Some Considerations c. tanulmányát. (Sociology and History: Methods. Basic Books, Inc., New York-London, 1968.) A szerző megállapítja, hogy az utolsó évtizedben megélné a történeti és az összehasonlító szociológia iránti érdeklődés. Ennek forrása a fejlődés szociológiájának a vizsgálata, amely párhuzamosan folyik a közgazdászoknak a gazdasági fejlődést kutató munkáival.

Amennyiben hibát követtek el a szociológusok a múltban akkor, amikor elhanyagolták szakmájukban a történetiséget, éppen úgy hibáznak a történészek is, ha nem veszik figyelembe és nem használják fel a szociológusok által kidolgozott egyes hasznos koncepciókat és módszereket. A szerző néhány konkrét példára szeretné felhívni a történészek figyelmét, amelyek - úgy gondoljuk - valóban megérdemlik, hogy alkalmazásukon elgondolkozzunk.

Igy a társadalmi rétegződést vizsgáló kutatók újabban megfogalmazták a státus-eltérés (status discrepancy) fogalmát. E fogalom olyan helyzetekre utal, amelyekben egyének, vagy csoportok a társadalmi tagolódás különböző dimenzióiban a presztizs, vagy anyagi jutalom különböző, eltérő fokára vannak besorolva. Pl. egy politikai személyiségnek sokkal magasabb státusa lehet a hatalom dimenziójában, mint a presztizs terén; egyetemi tanárok előkelőbb helyet foglalhatnak el a presztizs terén, mint a jövedelemkálán, stb. Az új kutatások kimutatták, hogy azok, akik valamilyen vonatkozásban eltérő szinten vannak státusuk általános nivójától, (akiknek státusrendszerében tehát diszharmónia van), másképp fognak viselkedni, mint azok, akiknek státusa minden vonatkozásban egységesebb szinten van. Így azok a személyek, akiknél a státuseltérés tapasztalható, politikailag liberálisabbak, mint azonos jövedelmű, foglalkozású, műveltségű, stb. társaik, akiknél azonban nem áll fenn valamilyen szempontból státuseltérés; azonkívül hajlamosabbak szélsőséges politikai és vallási magatartásra is. Ez olyan hasznos szociológiai megfigyelés, amelyet a történész is figyelembe vehet a várttól eltérő egyéni, vagy csoportviselkedések megmagyarázásánál.

A másik használható szempont a "referencia-keret" és a "referenciák csoportja" fogalma. Ahhoz, hogy megérthessük egyes személyek, vagy csoportok viselkedését, meg kell határozunk azt a keretet, amelyen belül azok értékelték, vagy összehasonlították a kapott ösztönzéseket. Két, abszolút sztenderddel mérve egyenlő esemény, vagy mérték igen eltérő értéket nyerhet, ha különböző keretekhez viszonyítják őket. Így pl. egy olyan foglalkozás, vagy jövedelem, amely egy kis közösségen belül a társadalmi tagozódásnak az élvonalába helyez valakit, nagyvárosban, vagy az ország egészét tekintve esetleg csak az alsó középosztály szintjét üti meg.

A referenciák csoportjának a figyelembevételéhez vizsgálni kell azt is, hogy milyen tekintélyekhez mérték egyes személyek, vagy csoportok ítéleteik sztenderdjét. (Ez az ut azonban gyakran túlzott pszichologizálásba vezet, ügyelnünk kell arra, hogy egy percre se tévesszük szem elől a szélesebb történeti összefüggéseket!)

Stanley Elkins alkalmazta Durkheim analizisét olyan társadalmi állapotokra, amelyek anomie-hoz vezetnek, azaz olyan társadalmi állapothoz, amelyben az egyének dezorientálva érzik magukat, nem viszonyulnak erős normákhoz és ezért könnyebben megnyerhetők új mozgalmak számára. (Könnyű felismerni, hogy a mélyreható, vagy forradalmi változásokat kísérő tudati jelenségek vizsgálatánál milyen hasznos ez a szempont!)

Az etnikai előítéletek vizsgálatánál is találkozunk a történészek és a szociológusok érdeklődési területe, és pedig a státuszfeszültségek vizsgálatánál. John Higham rámutatott, hogy sokszor a felfelé irányuló társadalmi mobilitás által kiváltott státuszvetélkedések rejlenek a különböző etnikai és vallási csoportok ellentéteinek a mélyén. - Lipsetnek az összehasonlító történeti módszerről írt fejtegetései viszont meglehetősen naivan hatnak, és csak azt bizonyítják, hogy az elvonatkoztatott szociológiai modellek ("pattern"-ek) különböző helyen és időben való megvalósulásának a vizsgálata önmagában mennyire történetietlen, és tulajdonképpen semmitmondó, sőt, félrevezető.

ZIMÁNYI VERA

AZ ENGELS - ÉVFORDULÓHOZ

I.

Engels halálának visszhangja a nemzetközi szocialista sajtóban.

Bár Engels huzamosabb ideje súlyos beteg volt, (a közelállók, de a nemzetközi munkásmozgalomban is nagyon sokan tudták, hogy gyógyíthatatlan torokrákban szenved) ennek ellenére az utolsó napokig levelezett, munkálkodott. Sokan bizakodtak Anglia határain túl is, hogy a II. Internacionale 1896. évi londoni kongresszusán még találkozhatnak vele. Engels halála így végül mégiscsak fájdalmas meglepetésként érte a nemzetközi szocialista mozgalmat. Széles körben, sok országban, szocialista és munkáslapban emlékeztek meg távoztáról, egy-két nappal augusztus 5. után. Természetesen a nekrológ-írások között igen sok a hasonlatosság, némelyikük azonban tulmutat a rövid életrajzi összefoglalón avagy a legfontosabb gondolatok sűrített összefoglalásán.

A nekrológ-írások érdemleges tanulmányozására, mondánivalójuk összevetésére nem vállalkozhatunk, mivel könyvtárainkban a kérdéses orgánumok közül alig egy-kettő található meg. Csupán egyetlen egyhez jut könnyebben hozzá a magyar olvasó, s ez Zetkin bucsuztatója a Die Gleichheit hasábjain. Emellett feltehető a Neue Zeit rövidebb szerkesztőségi közleménye. Mig a Neue Zeit elsősorban a tudósok állított emléket, addig Zetkin néhány ecsetvonással az embert is megmintázta, érzékeltette, mit adott Engels az emberiségnek, s külön a proletariátusnak. Zetkin megemlékezett arról is, hogy a nők kiváltképpen sokat köszönhetnek Engelsnek, hiszen - mint írta - "mesteri tanulmánya, "A család, a magántulajdon és az állam eredete" alapvetően fontos az egész női nem felszabadító harca szempontjából"

(1) Az olasz Divenire Sociale szintén szerkesztői méltatást kö-

zölt, s a Neue Zeithez hasonlóan elsősorban Engels tudományos munkásságát méltatta, de emellett teljes egészében közölte ez alkalomból Eleanor Marx rövid Engels életrajzát, amit Marx legkisebb lánya Victor Adler felkérésére Engels 70. születésnapjára készített az osztrák Sozialdemokratische, Monatschrift számára. Hosszu ideig egész munkásnemzedékek Eleonor Marx ezen életrajzából ismerkedhettek meg Engels életutjával. Ez a tanulmány később magyar nyelven is megjelent (2).

Egy 1964-ben Berlinben megjelent válogatás újabb megemlékezések áttekintésére nyújt lehetőséget. A kötetben megtalálhatjuk Kautsky, Victor Adler, Edward Aveling 1895. évi írását, s Wilhelm Liebknecht egy évvel később megjelent visszaemlékezését. Az írások terjedelme és jellege között nagy a különbség. Kautsky a Neue Zeitben két oldalon a szocialista harcostól és gondolkodótól vett bucsút, aki annyiszor segítette a német párt elméleti folyóiratát, aki kifogyhatatlan erővel lendítette előre a mozgalmat. Hangsúlyozta, hogy olyan úr marad, amelyet egyhamar senki sem tud betölteni. (3)

Edward Aveling hosszabb írásában elsősorban saját benyomásait, emlékeit elevenítette fel. főként azokat a londoni estéket, amelyeket Engels hazában töltött. Felvillantotta, hogy kik keresték fel a német, francia, angol szocialisták közül a londoni házat, milyen volt személyes kapcsolatuk Engelshez, miről és milyen hangulatban folyt a beszélgetés, érzékelte Engels személyes varázsát, nagy tudását, majd végül ugyancsak személyes élményei alapján beszámolt arról az utról, amelyet Eleanor Marxsal és Engelsszel együtt tett az Egyesült Államokban, 1888-ban. (4)

V. Adler két héttel augusztus 5. után egy bécsi szocialista nagygyűlésen ünnepi szónokként emlékezett meg Engelsről. Érzékeltette, hogy a nemzetközi munkásmozgalom egyik legnagyobb teoretikusa és taktikai lépéseinek kidolgozója hunyt el. Hangsúlyozta Engels mély tudását, a közgazdaságtan, a filozófia és a történetírás terén egyaránt maradandót alkotó polihisztor nagyságát. Külön méltatta "A munkásosztály helyzete Angliában" c. munkát, majd rámutatott Engels internacionalizmusára, ami nemcsak szemléletében, személyes kapcsolataiban és levelezésében nyilvánult meg, hanem abban is, hogy milyen szenvedélyesen érdekeltek a világ eseményei, ahogyan minden nap -Adler szavaival - "hegyként magasodtak" asztalán a lapok, amelyeket átnézett. Adler - Avelinghez hasonlóan - aláhuzta Engels humanizmusát, derűjét, életszeretetét. (5)

W. Liebknecht ugyancsak egyéni hangvételi írást tett közzé a Neue Zeitben, amelyben 1848-as élményei alapján festette meg Engelsnek, a felkelő szabadsapat vezérének életét. (6)

Külön lehet szólni az egykori orosz szocialista visszhangról. A londoni emigráciából Vera Zaszulics küldött kétségbe-

esett sorokat a betegség elhatalmasodásáról egy másik orosz szocialistának, L. Deicsnek. Az Engelst tudományosan nagyra-becsülő Zaszulics 1895 nyarán mégsem annyira a tudós, mint inkább az ember előrelátható távozását fájlalta. Mint mások, Zaszulics is világosan látta, hogy egyelőre senki sem állhat Engels helyére. (7). S amikor elérkezett a temetés napja, az orosz forradalmi emigránsok "Free Press Found" szervezete szintén búcsút vett Engelstől. A búcsubeszédben külön megemlékeztek arról, hogy az orosz forradalmárok nemcsak a tudóst és az Internacionálé vezető szellemét fogják hiányolni, hanem azt az embert is, aki megtanult oroszul, kapcsolatot tartott az orosz forradalmárokkal és megismerkedett az ország problémáival. (8)

JEMNITZ JÁNOS

JEGYZETEK

- 1, Clara Zetkin: Válogatott beszédek és irások. Budapest, Kosuth, 1961. 29-33. p.
- 2, Marx-Engels válogatott tanulmányai. Budapest, Szocialista Könyvbarátok, é.n. (1947) 66-73. p.
- 3, Die Neue Zeit, 1894/5. Bd. 2. 609-610 p.; Mohr und General. Dietz, Berlin, 1964. 695-8. p.
- 4, Labour Prophet: 1895.; Mohr und General i.m. 584-563. p.
- 5, Victor Adler. Aufzeichnungen, Reden, Schriften. Wien, 1929. XI.39-46.p. Mohr und General i.m. 587-594.1.
- 6, Mohr und General. i.m. ...
- 7, Русские современники о К.Марксе и Ф.Энгельсе. Москва, 1969. 226 стр.
- 8, U.ott, 284-5.p.

Engels-nekrológok bibliográfiája

A moszkvai Marxizmus-Leninizmus Intézet Könyvtára és a Marx-Engels kabinet Tájékoztatási irodája, a Lenin Könyvtár bibliográfiai kabinetje és a SZUTA Tudományos Információs Intézete Társadalomtudományi Alapkönyvtára folyóiratállománya, kártyotécai alapján kíséreljük meg az alábbiakban összegyűjteni a magyar nyelven meg nem jelent, gyűjteményes kötetekben tudomásunk szerint jobbra elő nem forduló Engels-nekrológok listáját; a további kiegészítés igényével.

Clara Zetkin magyar nyelven is kiadott megemlékezése mellett – melyet a nemzetközi nőmunkásmozgalom legrégebb kiemelkedő orgánuma, a Die Gleichheit, Zetkin aláírása nélkül közölt¹⁾ – Lenin cikkét emlitenénk meg, melyet 1895 őszén irt és az Orosz Szociáldemokraták Szövetsége Genfben nem rendszeresen megjelenő cikkgyűjteményében tett közzé.²⁾ Többször is megjelent azóta³⁾, magyarul is.⁴⁾

A továbbiakban az újságok és folyóiratok cikkeit közöljük, amennyiben megállapíthattuk, a közlés időrendjében. Amennyiben csak Friedrich Engels' a cím, úgy azt ismételtlen nem tüntettük fel. A nekrológok jelentős hányada aláírás nélkül jelent meg.

- Arbeitet (Malmö), 1895. aug. 7.
- Frankfurter Zeitung, 1895. aug. 7. (217.no.) 1.p.
- Fr. Engels: Leben und Werke.
Leipziger Volkszeitung, 1895. aug. 7. (181.no.) – Beilage.
- Neue Freie Presse (Wien), 1895. aug. 7.
- Norddeutsche Allgemeine Zeitung, 1895. aug. 7. (366.no.)
3, 5.p.
- Rheinische Zeitung (Köln), 1895. aug. 7. (1.p.), 10; 12;
- Friedrich Engels kompilative biographische Skizze.
Bremmer-Bürger Zeitung, 1895. aug. 8. (183.no.) 1-2.p. Beilage. 1895. aug. 9. (184.no.) 1-2.p. (Beil.); 1895. aug. 10. (185.no.) 1-2.p. (Beil.); 1895. aug. 11. (186.no.) 1-2.p. (Beil.)
- Friedrich Engels todt.
Fränkische Tagespost (Nürnberg), 1895. aug. 8.
- Hamburger Echo, 1895. aug. 8.
- Kölnische Zeitung (Morgen Ausgabe), 1895. aug. 8.
- Fryderyk Engels.
Naprząd (Krakow), 1895. aug. 8.

- Friedrich Engels todt!
Sächsische Arbeiterzeitung (Dresden), 1895. aug. 8.
- Der Sozialdemokrat (Berlin), 1895. aug. 8.
- Friedrich Engels todt.
Der Volksfreund (Brünn), 1895. aug. 8.
- Friedrich Engels todt.
Volkstimme (Magdeburg), 1895. aug. 8.
- Friedrich Engels todt!
Volkswille (Hannover), 1895. aug. 8.
- Kautsky, Karl: Friedrich Engels.
Freie Presse (Elberfeld), 1895. 11. Jg. aug. 9, 10, 13-17.
- Hamburger Echo, 1895. aug. 9.
- Engels ligfaerd.
Sozialdemokraten (Kopenhagen), 1895. aug. 9, 10.
- Friedrich Engels todt!
Volkstribüne (Wien), 1895. aug. 9.
- Fryderyk Engels.
Novy Robotnik (Livow-Lemberg), 1895. aug. 10.
- Westdeutsche Zeitung (Elberfeld-Barmen), 1895. aug. 10.
- Die Gewerkschafter (Leipzig), 1895. aug. 11.
- Zu Friedrich Engels Tod (Vers)
Offenbacher Abendblatt, 1895. aug. 11.
- PARVUS: Friedrich Engels.
Leipziger Volkszeitung, 1895. aug. 12, 13, 26, szept. 7.
- Frankfurter Zeitung, 1895. aug. 12. (222.no.) 1-2.p.
- Arbeiterzeitung (Wien), 1895. aug. 15.
Friedrik Engels mrtv.
- Sloboda (Zagreb), 1895. aug. (kororoza) 15.
- ADLER, Victor: Friedrich Engels.
Die Sozialdemokrat (Berlin), 1895. aug. 15.
- (KAUTSKY, Karl): Friedrich Engels.
Der Volksfreund (Brünn), 1895. aug. 15.
- Freiheit (New York), 1896. aug. 16. (33.no.) 1.p.
- Illustrierte Zeitung (Leipzig und Berlin), 1895. aug. 17.
- KANNER, Friedrich dr.: Friedrich Engels.
Frankfurter Zeitung, 1895. aug. 21. (231.no.) 1-2.p.
1895. aug. 22. (232.no.) 1-2.p.
- New Yorker Volkszeitung, 1895. szept. 11.
- B(ernstein) E(duard): Friedrich Engels.
Der Wahre Jacob (Stuttgart), 1895. szept. 21.
- SOMBART, Werner: Friedrich Engels und die soziale Bewegung.
Die Zukunft, 1895. szept. 19.
(Fr. Mehring kritikai megjegyzései Sombart Engels-nekrológ-
jához: Die Neue Zeit (Stuttgart), 1896. 14. Jg. 1. Bd. 3.
no. 65-69. p.)

AVELING, Edward: Frederick Engels at Home.

- The Labour Prophet (London), 1895. vol.IV. no.45. 140-142.p.
vol. IV. no. 46. 149. p.
- ✓ Közli: Mohr und General. Erinnerungen an Marx und Engels.
Berlin, 1964, Dietz Verl. 595- 597. p.

KAUTSKY, Karl: Friedrich Engels.

- Die Neue Zeit (Stuttgart), 1894-95. 13.Jg. 2.Bd. no.46.
(609-610.p.)

Közli: Kautsky, Karl: Nachruf an Engels cimmel a Mohr und
General c. kötet. (595-597.p.)

LAKOS KATALIN

JEGYZETEK

- 1) - Die Gleichheit. Zeitschrift für die Interessen der Arbeiterinnen. (Stuttgart), 5.Jg. 1895. aug. 21. (17.no.) 129-131.p. (Gyászkeretben.) 1895. szept. 4. (18.no.) 138-140.p. - 1895. szept. 8. (19.no.) 146-147.p.
- ZETKIN, Clara: Engels Frigyes. Nekrológ. 1895. aug. Clara Zetkin válogatott beszédek és irások. 1.köt. 1889-1917.Bp. 1961, Kossuth Kiadó. 29-32.p.
- 2) Работникъ. Изд. "Союза Русскихъ Социалдемократовъ"/Женева/, 1896.но. 1-2.
- 3) Русские современники о К.Марксе и Ф.Энгельсе. Москва, 1969. Изд. Пол. лит. 28-35 стр.
- 4) - LENIN, Vladimir Iljics: Friedrich Engels. Lenin művei, 2. köt. Bp. 1964, Kossuth Kiadó. 5-13. p.
Lenin válogatott művei. 1. köt. Bp. 1967, Kossuth Kiadó, 45-51. p.
Béke és Szocializmus, 1970. 9.sz. 6-11. p.

A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI NEMZETI KÉRDÉS
LEGUJABB IRODALMÁBÓL

Hroch, M., Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen. Praha, 1968. Universita Karlova, 171 l.

(A nemzeti mozgalom előharcosai az európai kis népeknél. A hazafias csoportok társadalmi rétegződésének összehasonlító elemzése.)

Az európai nemzeti mozgalmak egyes kérdéseiről irt tanulmányai révén már ismert nevű fiatal cseh kutató ebben az igen érdekes és módszertani szempontból tanulságos könyvében egy nagyobb lélekzetű munkának, disszertációjának egy részét adta közzé, többször utalva arra, hogy számos problémára az egyelőre kiadatlan részekben kíván kitérni.

Módszertani bevezetőjében a nemzetet olyan nagycsoportként határozza meg, amelynek tagjai közt különböző jellegű viszonyok kombinációja alakul ki, s ezek más és más fejlődési szakaszokban különbözőek lehetnek. Az általa vizsgált kis népek sajátosságát abban látja, hogy vagy sohasem volt saját államuk, vagy a középkor óta nem állt fenn államuk. Ezeknél indult meg a "nemzeti ébredés" vagy "megújulás" folyamata. Ennek három szakaszát különbözteti meg: az A szakaszban a nemzeti megújulás csak néhány egyéniség tudós érdeklődésének tárgya, akik kulturális téren tevékenykednek, de nem folytatnak agitációt, nincs hatásuk másokra. A B szakaszban már valamelyest megnő ezeknek a hazafiaknak a köre, s tudatos agitációt folytatnak a nemzeti mozgalomban, annak fejlődése érdekében. A C szakaszban a nemzeti mozgalom már tömegessé válik. Hroch a B szakasszal foglalkozik. A módszertani bevezetés még az összehasonlítás és a társadalmi kategorizálás elveit is kifejti.

Ezek után megvizsgálja a B szakaszban tevékenykedő hazafiak társadalmi összetételét a cseh, litván, észt, finn, norvég, flamand és szlovák mozgalomban, még pedig pontos számszerű elemzésekkel. Adatait különböző forrásokból veszi (társulatok tagnévsora, előfizetők jegyzéke valamelyik ujságnál vagy folyóiratnál, vagy az ujság levelezői, vagy legalább is irodalmilag vagy politikailag tevékeny vezetők adatai), így több száz fő adatait tudja számszerűen megvizsgálni, sok esetben nemcsak a mozgalom részvevőinek társadalmi összetételére, hanem származásukra is fényt tud deríteni, vagy korukra is. A társadalmi kategóriák, amelyekkel általában operál: nemesek, nagybirtokosok és magasrangú tisztviselők, kereskedők, vállalkozók, kézművesek, szabad foglalkozásúak (orvos, ügyvéd, művész), hivatalnokok, papok, középiskolai tanárok, tanítók, tisztek, diákok, parasztok, bérmunkások és alkalmazottak. Hiányosabb adatok esetében (vagy a származást illető elemzésekénél) ezeket a kategóriákat olykor összevonja. A hazafiak születési helyére és működési területére vonatkozó adatokat is megvizsgálja és térképre vetíti.

A vizsgálatot a legrészletesebben a cseh anyágon végezte el Hroch, ezen mutatta be mintegy módszertanát. Erre vonatkozó számszerű és százalékos eredményeit abban lehetne összefoglalni, hogy az értelmiség mellett a városi polgári rétegek voltak a legerősebben képviselve a hazafiak közt, a papság kezdeti magas aránya fokozatosan csökkent, a többség városi környezetből származott, tehát nem áll a korábban általános nézet, hogy a nemzeti megújulás a faluról jött. Ezzel szemben a litvánoknál valóban a tulnyomó többség falusi származású (ami majdnem azonos a paraszttal), s a legerősebb réteg a világi értelmiség. Az észteknél a tanítók, akik itt is tulnyomórészt falusi származásúak, az egész társadalom agrárjellegéhez képest azonban elég nagy a városi középrétegek aránya. A finneknél a hivatalnokok, papok és diákok teszik ki a hazafiak többségét. A norvégeknél az A szakaszban a magasrangú hivatalnokok állnak az élen, később a diákok és világi értelmiségiek sulya nő meg, a hazafiak a cseh viszonyokhoz hasonlóan itt is zömmel városi környezetből származnak. A flamand mozgalom is városi jellegű, a burzsoázia és az uralkodó osztályhoz közelálló magasabb értelmiség játszotta a vezető szerepet. A szlovákok vonatkozásában Hroch nem végzett önálló kutatást, hanem Jozef Hucko adatait használta fel, Hucko viszont csak a szlovák értelmiség összetételét vizsgálta, nem általában a nemzeti mozgalomban szerepet játszókéét. A megújulás korai szakaszában a papság volt a legjelentősebb, később a diákság nyomult előre. Kétharmad részben városi és kisvárosi származásúak voltak.

Ezek után összefoglalóan vizsgálja meg az egyes osztályok és rétegek szerepét a mozgalomban, az elemzett népek mellett mások példájára is kitérve. A kispolgári réteg jelentőségét abban látja, hogy a C szakaszban ez lesz majd a nemzeti mozgalom vezetőjévé. A papság nagyrészt csak a mozgalom kezdeti,

kulturális szakaszában vett részt, amíg nem kellett magát ideológiailag elkötelezni (ez különösen a katolikus klérusra érvényes). A társadalmi származás szempontjából három típust különböztet meg: paraszti, értelmiségi vagy középrétegbeli tulsulyt, a paraszti tulsuly esetében a mozgalmak később bontakoznak ki. Vagyoni szempontból sem a leggazdagabb rétegek nem vesznek részt a mozgalmakban (ezek többnyire asszimilálódnak az uralkodó nemzethez), sem a legszegényebbek, akiknek nincs módjuk a részvételre. Generációs tekintetben a mozgalmakban egyre nagyobb szerepe lesz a fiatalabb évfázatoknak. Területileg azok az ország-részek játszottak vezető szerepet, amelyeknek a legjobb kommunikációs lehetőségeik voltak.

Hroch vázlatosan ismertetett eredményei rendkívül érdekesek és gondolatébresztőek, nagy érdeklődéssel várjuk diszsertációjának további részeit.

Nationalism in Eastern Europe. Ed. by Peter F. Sugar and Ivo J. Lederer. Seattle - London, 1969. University of Washington Press, IX, 465,2 p.

(Nacionalizmus Kelet-Európában.)

A neves amerikai professzorok kiadásában megjelenő tanulmánykötet azt a célt tűzi maga elé, hogy a nacionalizmus jelenségével foglalkozó munkákat, amelyek a kelet-európai kisnépeket gyakran csak futólag érintik, kiegészítse, s összefüggő képet adjon az ezen a területen kibontakozó nacionalista megnyilvánulásokról.

A kötet legfontosabb tanulmánya Peter F. Sugar írása: A kelet-európai nacionalizmus külső és hazai gyökerei. Ugy látja, hogy a nacionalizmus alapjában véve nyugati gyökerű jelenség, eredeti francia formájában politikai ihletésű, állam-nemzeti. Ezt a nacionalizmust a németek erősen kulturális-nyelvi jellegűvé módosították, saját helyzetükhöz alkalmazva, míg a kelet-európai népek ismét politikai-nemzetállamira fordították vissza, persze, mint a szerző szellemesen megállapítja, ez a visszafordítás mindig messze kerül az eredetitől. Kimutatja azt is, hogy Herder humanista felfogása, az emberiség egységét hangsúlyozó történetfilozófiai megállapításai milyen messze állnak attól az interpretálástól, amelyet a korai szláv mozgalmak vezetői adtak nekik. A hazai gyökerek közt jelentőseknek tartja azokat az alkotmányokat vagy alkotmányyszerű intézményeket (egyházak), amelyek a nemzeti ébredés kereteit megszabták, ill. a balkáni népeknél a vallást. Igen fontosnak látja az egyes népek történetiszemléletét, amely a multat a nemzeti igényeknek megfelelően mutatta be. A nemzeti mozgalom megindításában nagy

szerepet tulajdonít az értelmiségnek, amely az egyes népek strukturájának megfelelően nemesi, polgári, plebejus vagy paraszti származású volt. A kelet-európai nacionalizmusnak négy típusát különbözteti meg: a polgárit (ez csak Csehszlovágiában vált uralkodóvá), a nemesit (magyar és lengyel, ez vezetett a legkevésbé konstruktív eredményekre), a népieset (bolgár és szerb, amely a jacksoni demokráciára emlékeztet) és a bürokratikusot (török, görög, román, amelynek sok közös vonása van a ma a harmadik világban kibontakozó nacionalizmusokkal).

A továbbiakban az egyes szerzők (a népek angol betűrendjében) önálló tanulmányokban ismertetik az egyes nacionalizmusokat, Tajar Zavalani az albánt, Marin V. Pundeff a bolgárt, Joseph F. Zacek a csehszlovákiakat, Stephen G. Xydis a görögöt, George Barany a magyart, Peter Brock a lengyelt, Stephen Fischer-Galati a román és Ivo J. Lederer a jugoszláviakat. Mint a szerzők névsora mutatja, nem egy emigráns is akad soraikban. Ezek a tanulmányok nagyjából az egyes nemzeti mozgalmak történetét adják, s egy-két kivétellel nem törekszenek elvi összegezésre. Még olyan is van köztük, amely éppenséggel nem magyarázata ennek vagy annak a nacionalizmusnak, hanem, ha úgy tetszik, inkább tünete. Ilyen mindjárt az albán tanulmány, de még inkább a csehszlovák, amelynek a szerzője a Jagellokkal kezdődő idegen dinasztiai uralmával és az ellenkezés nélkül maradt nemesség tevékenységével hozza kapcsolatba a parasztlakosság jobbágyosorba juttatását (173. l.), vagy a második világháború utáni magyar-szlovák lakosságcsere megszüntetését azzal magyarázza, hogy véghezvitelét a magyar kormány akadályozta meg, esetleges későbbi revizionista és irredentista akcióinak alapját fenntartandó. (203. l.) A többi tanulmány ennél jóval kiegyensúlyozottabb és objektivebb. George Barany a nemzeti kérdéstről nálunk folyó vitát és általában a magyar marxista történetírás eredményeit is beleépíti előadásába. Érdekes Fischer-Galati tanulmánya, amely kimutatja, hogyan szorította háttérbe a román sovinizmus a gazdasági és társadalmi problémákat. (George Barany is kimutatja persze ugyanezt magyar vonatkozásban, de ez nálunk már közhelyszámba megy.) Ugyanakkor 1918 előtt valamennyi románlakt terület egyesítése alig szerepelt napirenden, márcsak a Monarchiához fűződő szövetségi kapcsolatok miatt is, a magyarországi románok pedig sokkal inkább a magyarokkal való módus vivendit keresték, mintsem a romániai hangokra figyeltek volna (386-387. l.) Lederer jugoszláv tanulmánya nem kendőzi el a ma is meglévő nemzeti ellentéteket Jugoszláviában, amelyek szembenállnak valamiféle összjugoszláv nemzeti öntudattal, de úgy látja, a jugoszláv összetartozás nehéz időben (a második világháborúban vagy az 1948 utáni elszigeteltségben) mégis fenntartotta az állam egységét, s ezért Jugoszlávia jövőjét illetően optimista.

A tanulmányok nem mindegyike tér ki a felszabadulás utáni fejlődésre, ha igen, inkább pozitívnak tekinthető, amit erről irnak. Ha egészében sok vitatkoznivalónk is akadna a kötetben, mégis érdekes kezdeményezésnek találjuk. Kár, hogy Su-

gar professzor tanulmányának a kivételével (amely csak a nacionalizmus kezdeteit tárgyalta összehasonlító módon) a tanulmányok általában egy-egy nép vagy népcsoport fejlődését vizsgálták, szélesebb összehasonlítás igénye nélkül, és ugyancsak kár, hogy az orosz nacionalizmust (és az egykori orosz birodalomhoz tartozott egyéb népek nacionalizmusát) nem vizsgálták meg, legálább ilyen, a kötetben vállalt keretek közt.

Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale. Paris, 1969. Institut d'Etudes Slaves, 80 p.

(A nemzeti öntudat fejlődése Kelet-Európában.)

A kötet a Nemzetközi Történész Bizottság Szlavisztikai Bizottsága által 1968. január 29-30-án Párizsban tartott kollokvium anyagát közli, ill. annak nagyobb részét, (megadva a kötet elején az ülésen részt vevők névsorát.) Az első napon Sz.A. Nyikityin tartott előadást a nemzeti ideológia gyökereiről, a kötet csak az előadás rezüméjét közli, amely szerint a szovjet tudós a nemzeti ideológiát a kapitalizmus kifejlődése idején létrejövő nemzettel kapcsolja össze, utal arra, hogy a gazdasági-társadalmi tényezők mellett nemzeti-politikai mozzanatok is megszabják, milyen lesz a nemzeti ideológia, az is fontos, milyen eszméket, nézeteket örökölt a nemzet a feudális korszaktól, különösen, milyenek az elképzelései saját multjáról. A kialakuló nemzeti ideológiára hatással van a felvilágosodás, a francia forradalom és a romantika, de ezek a sajátos hazai feltételek alapján fejtik ki hatásukat.

Az előadás vitájában V.-L. Tapié arra utalt, hogy az egyes nemzetek problémája Kelet- és Közép-Európában az elnemzetlenedés megakadályozása volt, a kapitalizmus ugyanis nemzetközibb az agrárgazdaságnál. Szoros kapcsolatot lát terület és nemzet közt. H. Seton-Watson megkülönböztetendőnek tartja a nemzeti öntudatot a nemzeti ideológiától, ez utóbbi a felvilágosodás demokratikus eszméiből született. Fontos szerepet tulajdonít a nemzeti öntudat kialakulásában a vállalásnak. Ugyancsak meg kell különböztetni szerinte a nacionalizmust és a nemzeti eszmét. J. A. Armstrong helyesli a gazdasági-társadalmi tényező szerepének a hangsúlyozását (a parasztság strukturájának a szerepe). C. Backvis az öntudat kialakulásában nagy szerepet tulajdonít az uralkodó iránti loyaltásnak, amely olykor a személytelen regnum-oz kapcsolódhat. A nemesség esetében fontosnak tartja az inkább nemzetközi arisztokrácia és a néphez közelebb álló köznemesség megkülönböztetését. Az értelmiség különböző osztályokból jöhet, de egy része osztálytól függetlenül általános eszméket dolgoz ki. H. Batowski a nemzeti öntudat kialakulásának

mai jelenségeire utalt, pl. Panama, vagy a montenegróiak és macedónok a második világháború után.

A második napon U. Lehmann azt vizsgálta előadásában, milyen szerepet játszott a XVIII. századi orosz irodalom a nemzeti öntudat kialakításában, kimutatta, hogyan veszi át Tregyiakovszkijtől kezdve az állami patriotizmus helyét a nemzeti öntudat. Az első csúcspont Lomonoszov jelenti, Novikov, Karamzin és Ragyiscsev már felismerik a nemzeten belüli osztályellentéteket, Ragyiscsev már átmenetet jelent a demokratikus nemzeti öntudathoz.

J. Solta a lauzici szorbok nemzeti öntudatának kialakulását vizsgálta meg a XIX. sz. első felében és utalt ebben a német, cseh és lengyel befolyásra, a szláv kölcsönösség tudatának jelentőségére. A mozgalom 1848-ban már politikai szintre is eljutott.

Perényi József a XIII. századi magyar krónikákban megnyilvánuló nemzeti öntudatot elemezte. Anonymus a finn-ugor és török származás kettőséget a magyar és kun törzsek szerepeltetésével próbálta megoldani, itt tehát még inkább állami öntudatról beszélhetünk. Kézai viszont a hun-magyar rokonság elméletével megmagyarázza a kettőséget és a jobbágyságot idegen származásának mondja, így alakul ki az évszázadokra megmaradt nemesi nemzeti öntudat.

M. Dutu a román nemzeti öntudat gyökereit az európai humanizmus mellett elsősorban a XVII-XVIII. századi román krónikáirodalomban keresi, amely hangoztatta a római származást és a nemzet egységét.

A vitában H. Seton-Watson a szorb mozgalom gyengeségét azzal magyarázta, hogy az evangélikus vallás a németekhez, a nyelv a lengyelekhez kötötte őket, s utalt egyéb ilyen kelet-európai jelenségekre. Az orosz nemzeti öntudat kialakulásában nagy szerepet tulajdonít a Napóleon elleni harcoknak. H. Batowski a pravoszlávia fontosságát hangsúlyozta. G. Rhode felhívta a figyelmet, hogy a szorbok esetében a konzervatív köröknek állt érdekében a nemzetiség fenntartása, a gazdaságilag fejlett területeken a szorbok asszimilálódtak. J.A. Armstrong úgy vélte, hogy az oroszországi arisztokrácia körében a XVIII. sz. végén inkább valami egyetemes világbirodalom eszméje élt, mint orosz állampatriotizmus. A. Gieysztor fontosnak tartotta Perényi J. előadását a középkori terminológia tisztázása szempontjából. C. Backvis ugyancsak ehhez az előadáshoz kapcsolódva arra utalt, hogy a lengyel Trembecki és a jobbágyok idegen származásával próbálta megmagyarázni a lengyel nemesség osztályuralmát 1785 táján. W. Leitsch általában sürgette egységes és egyértelmű terminológia kialakítását.

Sajnálatos, hogy az igen érdekes kollokvium anyaga nem teljes egészében került közlésre, tényanyaga és a felvetett kérdések a nemzetfoglalom körüli hazai vitáinkhoz is sok érdekes adalékot szolgáltatnak.

NIEDERHAUSER EMIL

Bohmann, A., Bevölkerung und Nationalitäten in Südosteuropa.
(Menschen und Grenzen. Band 2.) Köln, 1969. Verlag Wissen-
schaft und Politik, 397 p.

(Dél-Kelet-Európa lakossága és nemzetiségei)

Alfred Bohmann Délkelet-Európa népességi és nemzeti-ségi viszonyainak statisztikai elemzésére vállalkozott. Az imponáló mennyiségű (főként statisztikai jellegű) forrásanyag alapján készített népesség és nemzetiségmegoszlási táblázatai és leírásai kétségtelenül használható segédanyagot jelentenek az első világháborútól napjainkig terjedő időszak nemzetiségi kérdésével foglalkozó kutatás, s méginkább a tudományos igényű szakpublicisztika számára.

A szerző Délkelet-Európa országait (közéjük számítva Magyarországot és az európai Törökországot) egyenként vizsgálja mind a területi változások, mind a népesség száma és nemzeti-ségi megoszlása szempontjából. Vizsgálódásaink valódi tárgyát azonban elsősorban e terület német népességének alakulása képezi. Könyve ebből a szempontból ad újat, amennyiben az egyes országok németjeinek politikai és kulturális történetét röviden összefoglalva, továbbá a ki- és áttelepítéseket tiszteletreméltó minuciózitással és a lehetséges pontossággal bemutatva, a délkeleteurópai németiség e században végbement mozgását mint egészét állítja az olvasó elé. Statisztikai mellett a jegyzetekben összegyűjtött irodalom (főleg német cikkek) látszik használhatónak.

Bohmann könyvének súlyos fogyatékoságai is vannak. Mindenekelőtt: 1. A statisztikákat gyakorlatilag kritikátlanul használja. Mégkevésbé kritikus az un. német forrásokból (pl. a Nation und Staat 30-as évekbeli számai) történő átvételnél. Kivétel képez az 1940-es romániai "német népcsoport"-felvétel kritikai elemzése. 2. Teljesen átveszi a 30-as években a (német és nem-német) politikai propagandák által a délkeleteurópai németiség helyzetéről rajzolt képet. 3. Nem vizsgálja a németiségnek az adott társadalmak szerkezetében illetve politikai életében betöltött funkcióját, s így valójában (szándékával részben

ellentétben) a délkelet európai németiséget teljesen szervesen testként kezeli.

SZÁSZ ZOLTÁN

Łepkowski; T., Polska - narodziny nowoczesnego narodu 1764-1870.
Warszawa, 1967. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 539 p.

(Lengyelország - az ujkori nemzet születése)

A XIX. századi lengyel történelemnek eddig főképp társadalomtörténeti kutatásai révén ismert szakértője ebben az igen érdekes könyvében a lengyel fejlődés egyik lényeges századáról, a burzsoá nemzet kialakulásának koráról kíván áttekintést adni. A Poniatowski Szaniszló király trónraléptével kezdődő reformkorszaktól az 1863-64-es forradalom utáni szakaszig ível az a folyamat, amelyről Łepkowski egységes képet vázol fel. Nem szokványos összefoglaló munka ez, hanem inkább esszé, amely nem adatai bőségével és teljességével, hanem nézőpontjával és koncepciójával akar hatni, s ez valóban sikerül is. Olyanok számára írta a könyvet, akik ismerik a lengyel történelmet, akik egy-egy rövid utalásból is értik, mire céloz.

A könyv négy nagyobb részből áll. Az első a gazdasági fejlődés fő vonásait tekinti át, kiemelve a XIX. sz. derekán a Lengyel Királyságban kibontakozó kapitalista fejlődést. A második az etnikai és társadalmi struktúra kérdéseit veszi elő, utal arra, milyen változásokat hozott az egykori soknemzetiségű Rzecz Pospolita szétesése, az egykori nemzetiségek öntudatosodása és ennek visszahatása a középük ékelt lengyel lakosságra, a keleti területeken elsősorban az idegen nemzetiségű parasztoktól körülvelt nemességre. Azt is hangsúlyozza, milyen szerepet játszott a tőkés viszonyok kibontakozása során felfokozódó társadalmi mobilitás. Kimutatja, hogy a paraszti felkelések osztályharcos jellegűek, nem a nemzeti mozgalom vonalához csatlakoznak. Érdekes kísérletet tesz az egyes társadalmi rétegek nemzeti tudatosságának felbecsülésére is, és végül konkluzióként úgy látja, hogy a korszak végpontján a lengyelül beszélő lakoságnak mintegy 30 %-a tekinthető lengyel nemzeti öntudatúnak.

A harmadik rész a politikai fejlődést vizsgálja, az állam felosztásából, ill. az állam helyreállítására irányuló törekvésekből fakadó problémákat. Természetesen nagy jelentőséget tulajdonít a felkeléseknek és az emigráció működésének éppen a nemzeti öntudatosodás szempontjából, de utal arra, hogy

már ebben a korszakban is megtalálható az öngyilkos harcokat elutasító, a mindennapos aprómunkát, a gazdasági felemelkedést sürgető "szerves munka" programja, különösen a porosz területen, s ebben az irányzatban is lát bizonyos pozitívumokat, szemben az eddigi jórészt elutasító felfogással. A korszak egészét úgy tekinti, mint a nemzeti megújulás időszakát, s ezzel is új szempontot vet fel az eddig inkább politikai küzdelmekben gondolkodó felfogással szemben. Az utolsó rész a kulturális fejlődésnek a nemzetérválásban betöltött szerepét vázolja, természetesen nem hagyja figyelmen kívül a vallás, ill. a katolikus egyház szerepét.

A patriotizmus három típusát különbözteti meg: 1/ az állami-nemzetit, amely a felvilágosodásból táplálkozik, különösen 1764-1831 közt erős; 2/ a nemzeti-népit, amely romantikus és szociális, különösen a találó szóval "nemességutáni" és középrétegek körében uralkodó 1832-1864 közt; 3/ a népi-nemzetit, amely a nyugati területek parasztsága és városi plebejusai körében jelentkezik a XVIII.sz. végétől, de különösen 1830 után.

Lepkowski módszerében is figyelemreméltó könyve meggyőzően mutatja meg, milyen magas színvonalu a mai marxista lengyel történetírás.

Pech, S. Z., The Czech Revolution of 1848. Chapel Hill, 1969.
University of North Carolina Press, XII, 386 p.

(Az 1848-as cseh forradalom.)

A szerző bevezetőjében kézikönyvként jellemzi munkáját, amely összefoglaló jellegű, s így használói a kétségtelenül részletes tárgy- és névmutató alapján inkább csak azt olvassák el belőle, ami közvetlenebbül érdekli őket.

A figyelmeztetés ellenére végigolvastuk a könyvet, és úgy véljük, valóban hasznos kézikönyv, amely a lényeges eseményeket mind tartalmazza, ha módszerével és következtetéseivel nem is tudunk mindig egyetérteni.

A könyv három nagyobb részre oszlik. Az első és legterjedelmesebb (Az események menete) címen kilenc fejezetben valóban az eseménytörténetet mondja el, nagyjából kronológikusan, de egy-egy fejezet előre-vagy hátranyulva ugyanakkor egy-egy összefüggő témát is tárgyal. Így a forradalom előzményeit, a nemzeti megújulást az első, azután a márciusi-áprilisi fejleményeket, a frankfurti birodalmi gyűlés előkészületeivel kapcsolatban a cseh-német viszony kérdését, az április-májusi ese-

ményeket, a szláv kongresszus köré csoportosítva az egész ausztrószláv problematikát, a juniusi felkelést, a csehországi képviselők részvételét a birodalmi gyűlésben az oktrojált alkotmányig, ismét visszanyulva a reakció fokozatos előretörését, s végül az eleve meghiusult májusi felkelést és a reakció felülkerekedését. A szerző láthatólag a mérsékelt szárny oldalán áll rokonszenvével, de azért kellőképpen méltatja a radikálisok szereplését is, igyekszik megkeresni mindig az események és állásfoglalások társadalmi összefüggéseit. Sajnálatosnak tartja, hogy a cseh mozgalom végül is, az októberi bécsi felkeléstől kezdve egyre inkább a reakció oldalára került. Talán túlságosan hangsúlyozza itt a reakció és a csehek, a másik oldalon pedig a forradalom, a progresszió és a németek kapcsolatát. A magyar-szláv viszony kapcsán azt hangoztatja, hogy a magyar nemesség 1848 előtt egyedülálló módon harcolt a haladásért, amikor a birodalomban más még nem merte ezt tenni, viszont 1848-ban nem ment tovább korábbi álláspontjánál, így a nemzetiségek tekintetében helytelen politikát folytatott.

A második rész (A csoportok) más szempontból és új anyaggal kiegészítve tekinti át a forradalmat. Az egyik fejezetben a csehek és szlovákok viszonyát, az 1848 előtti előzményekkel együtt. Itt is károsnak tartja, hogy a szlovákok az osztrák kormányt támogatták, de a magyar kormány nemzetiségi politikájára való tekintettel ezt is érthetőnek mondja, mint a csehek kormánytámogató tevékenységét. A továbbiakban a parasztok, munkások, főiskolások és a nők részvételét tárgyalja, valójában azonban a parasztokról szóló fejezetben inkább a cseh politikusok és a birodalmi gyűlés parasztpolitikáját mutatja be. A munkásokról szólva kiemeli ugyan szerepüket, de hangsúlyozza a nagy távolságot, amely még a főiskolásoktól is elválasztotta őket. Ebben a fejezetben tárgyalja Marx és Engels állásfoglalását a csehek és általában a szlávok tekintetében, a pillanat hevében irt elítélő megállapításait, de csak egy mondatban utal arra, hogy állásfoglalásukat később módosították.

Az összegező harmadik rész egyetlen fejezetben a cseh forradalom jelentőségét emeli ki, de inkább a nemzeti oldalt hangsúlyozva, mint az alapvető társadalmi változást.

A kézikönyv jellegnek megfelelően a szerző nagyrészt kiadott forrásokat (a korabeli sajtót igen alaposan) és feldolgozásokat használt, a bőséges cseh nyelvű irodalomból elsősorban a mai marxista irodalmat. Könyve így - bizonyos korrekciókkal - a marxista cseh álláspontot is tudja közvetíteni a csehül nem olvasó szakemberek számára.

Фрейдзон, В.И., Борьба хорватского народа за национальную свободу. Подъем освободительного движения в 1859-1873 гг. История, идеология, политические партии. Москва, 1970. Наука, 384 стр.

(A horvát nép harca nemzeti szabadságáért. A felszabadító harc fellendülése 1859-1873. Történelem, ideológia, politikai pártok.)

V.I. Frejdzon a XIX. századi horvát történelem ismert szovjet szakértője. Legujabb monográfiája a horvát politikai fejlődés lényeges szakaszát világítja meg, a Bach-féle abszolutizmus bukása után feléledő közélettől a horvát-magyar kiegyezés módosításáig terjedő korszakot. A feldolgozásokon, kiadott forrásokon (főképp levelezések) és a korabeli sajtón túlmenően egyrészt jugoszláviai levéltári anyagot is használ, másrészt pedig a bécsi orosz követ, a zágrábi, fiumei és ragusai orosz konzul jelentéseit és általában az orosz külügyminisztérium anyagát, amivel igen jól ki tudja egészíteni adatait, a tényleges helyzetet és ennek az orosz diplomaták felfogása szerinti képét egyaránt nyomon lehet követni.

A szerző egyrészt politikai eseménytörténetet is ad, rövid gazdaság- és társadalomtörténeti megalapozással, másrészt a két vezető horvát párt politikai elképzeléseit és ideológiáját is alapos elemzésnek veti alá. Ez az utóbbi rész, a munka 3. és 4. fejezete teszi ki aránylag a legnagyobb részét az egész könyvnek. Előtte áttekinti a horvát fejlődést a XIX. sz. elejétől, hangsúlyozza azt, hogy az egész horvát területet figyelembe véve (tehát Dalmáciát, Bosznia horvátok lakta részét, Isztriát is) az egyes vidékek vagy tartományok sokkal élénkebb gazdasági kapcsolatban álltak egyéb szomszédos területekkel, mint egymás között, a horvát burzsoá mozgalomnak tehát az össznemzeti piac megteremtésére kellett törekednie, ezért volt állandó követelés a hármegegy királyság egyesítése, vagyis Dalmácia hozzácsatolása.

Az 1859-61 közti eseménytörténet bemutatása után a horvát nemzeti párt (a korabeli magyar szóhasználat Néppártnak nevezte a Narodna strankát, de a nemzeti párt a pontosabb fordítás) ideológiáját és céljait elemzi: ez a középburzsoázia, értelmiség és részben a kispolgárság érdekeit képviselte, társadalmi programja a legkiáltóbb feudális maradványok felszámolása és a tőkés fejlődés biztosítása, de a néptömegek óvatos távoltartása a politikától. Nemzeti téren a magyar fennhatóságtól való megszabadulást kívánta, a birodalmi központnak való közvetlen alárendelést az ausztrorszláv elképzelésű föderatív Ausztriában. A párt vezetői mindig hangoztatták loyálisukat az uralkodó iránt. Valójában azonban ezt az ausztrorszláv megoldást csak átmenetinek tekintették, végső céljuk a Szerbiával való szövetség, egy délszláv föderatív állam megteremtése, a Habsburg-monarchiától való teljes elszakadás. Ezért támogatták Szerbia megerősödését és keresztettké tulajdonképpen a Monarchia balkáni politikáját.

A horvát jogpártot a szerző a horvát nemzeti radikalizmus képviselőjének tekinti, társadalmi bázisa a radikális kispolgárság. Ennek megfelelően társadalmi programja különösen a parasztkérdésben jóval radikálisabb a Néppárténál, a feudális maradványok valóban elég gyökeres felszámolását sürgette. Frejdzon úgy véli, hogy a párton belül forradalmi demokratikus tendencia is élt, bár a vezetők ezt nem engedték érvényesülni. Nemzeti programjában is radikálisabb volt a jogpárt, teljes függetlenséget akart, az egyenjogúság alapján még a magyarokkal is hajlandó volt együttműködni az osztrák kormányzat ellen. Viszont pánhorvát felfogásával élesen eltért a Néppárt jugoszlávizmusától, a délszlávokat mind horvátoknak tekintette, s a szerb területeket is, mint horvátokat magában foglaló nagyhorvát független államot kívánt létrehozni.

A továbbiakban az 1861 utáni politikai fejlődés eseménytörténetét ismerteti Frejdzon, röviden kitekint a dalmáciai és isztriai horvát nemzeti mozgalom ekkori kezdeteire is. A nemzetközi viszonyokra állandó figyelemmel van tárgyalása során, de külön fejezetben foglalja össze Oroszország állásfoglalását, és úgy látja, a balkáni népek szabadságmozgalmát a hivatalos orosz külpolitika mindig támogatta, ezzel szemben a Monarchia szlávjainak a támogatása terén óvatos volt, inkább maga is valamiféle ausztrorszláv megoldásra hajlott.

A dualizmus létrehozása a horvát nemzeti mozgalom mindkét szárnyát még inkább elidegenítette Béctől, s ez a délszláv kapcsolatok erősödésére vezetett. A horvát-magyar kiegyezést csak a birtokos nemességet képviselő unionisták támogatták.

1870-71-ben a nemzetközi helyzettel és az osztrák-cseh kiegyezési tárgyalásokkal kapcsolatban újabb lehetőség látszott a horvát nemzeti igények kielégítésére, de ez is meghiúsult, a jogpárti vezetők szervezete határőrvidéki felkelést a hatóságok gyorsan levertek. A jogpárttal szemben amúgy is a többséget képviselő néppárti vezetők zöme csekély engedmények fejében beadta derekát és elfogadta a horvát-magyar kiegyezés módosítását, amely éppen a legfontosabb követelést, Horvátország pénzügyi önállóságát nem adta meg.

Frejdzon nagy anyagot felölelő és önállóan elemző monográfiája a korszak magyar szakértői számára is tanulságos lehet.

NIEDERHAUSER EMIL

A román történelem néhány kérdése.

Az alábbiakban Keith Hitchinsnek, az illinois-i egyetem tanárának néhány tanulmányát ismertetjük röviden, amelyek nagyjából az erdélyi románok XIX. századi történetével foglalkoznak. Ez a szerző szorosabb témaköre, nemrég jelent meg az 1790-1849 közti erdélyi román mozgalomról szóló könyve.

Ottoman domination of Moldavia and Wallachia in the sixteenth century (Török uralom Moldvában és Havasalföldön a XVI. században) Asian Studies I. 1-19. l. inkább tájékoztató jellegű, bemutatja a fejedelemségek harcait a török fennhatóság ellen, azután helyzetüket a birodalmon belül: átmeneti állapotban voltak, földjük dār al-sulh-nak számított, fegyverszüneti földnek, vagyis belső önkormányzatuk megmaradt, külpolitikában azonban a szultán teljes támogatást követelt. A politikai függésből következett az adófizetés kötelessége, az adók és egyéb szolgáltatások összege évről-évre nőtt. A török főváros a fejedelemségek élelmiszer-szállítmányaiból élt. A gazdasági kiszolgáltatottság következménye volt a parasztság fokozott kizsákmányolása, elszegényedése, szökése, a városi fejlődés hiánya.

Samuel Clain and the Rumanian Enlightenment in Transylvania (Samuel Clain és az erdélyi román felvilágosodás). Slavic Review 1964. 23. köt. 4. (dec.) sz. 660-675. l. áttekinti az erdélyi papi értelmiség fejlődését, bemutatja Petru Maior, Gheorghe Șincai és Ioan Piuariu-Molnar tevékenységét, a jozefinizmus hatását, felvilágosodás és nacionalizmus nálunk megmutató keverékét jellegzetesen kelet-európainak tartja. Részletesebben vázolja Clain életrajzát és történeti munkáiból kirajzolódó történeti koncepcióját, a román eredet és kontinuitás elméletét. Társadalomszemlélete patriarchális volt. A románok kulturális és nemzeti egységét határokon túl meglévőnek tartotta, de sohasem gondolt politikai egyesülésre. A felvilágosodás döntő fordulat volt az erdélyi románok nemzeti öntudatosodásában.

Alexandru Papiu Ilarian si Timotei Cipariu: sase scrisori (A. Papiu Ilarian és T. Cipariu: hat levél) Anuarul Institutului de istorie din Cluj. IX. 1966, 301-310. l. Papiu-Ilarian hat levelét közli 1849 novembere és 1855 januárja közt, rövid bevezető szöveggel. A levelek nagyrészt az Ausztriában tanuló Papiu-Ilarian fejlődésére vetnek fényt, a 3. levél arra utal, hogy a balázsfalvi konzisztórium 1842-es tiltakozásának szövegét Cipariu írta.

The early career of Andreiu Şaguna, 1808-1849 (Andrei Şaguna pályafutásának kezdete). *Revue des Études Roumaines* (Paris) IX-X. 1965. 47-76.l. részletesen bemutatja a Miskolcon macedoromán kereskedőcsaládból született, atyja katolizálása révén római katolikusnak számító, később a pravoszláviához visztartó jelentős román vezető életét, teológiai pályafutását Rajačić mellett, aki egyre magasabb állásokhoz juttatta, s végül az erdélyi, nagyszebeni pravoszláv püspöki széket is megszerezte számára. Hitchins beszámol egyházzervezői tevékenységéről, a kolostorok, majd a nagyszebeni egyházmegye rendbehozására tett intézkedéseiről. Utána pedig összefoglalja 1848-49-es szereplését, hangsúlyozva mérsékelt állásfoglalását többek között a balázsfalvi gyűlésen, és dinasztiahűségét. Ugy véli, hogy a román vezetők ekkor nagyrészt nem saját akaratukból álltak a Habsburgok mellé, hanem azért, mert a magyar kormány nem volt hajlandó nemzeti voltuk elismerésére.

Andreiu Şaguna and the restoration of the Rumanian Orthodox metropolis in Transylvania, 1846-1868 (Andrei Şaguna és az erdélyi román pravoszláv érsekség visszaállítása). *Balkan Studies* 6. 1965. 1-20.l. ismerteti a pravoszláv érsekség előtörténetét 1700-ig, amikor a vallási unió révén megszűnt. Şaguna nagyszebeni püspökké való kinevezése után kezdte az érsekség helyreállítását szorgalmazni, ennek lehetőségei az abszolútizmus idején hűttek meg, amikor a bécsi udvar divide et impera-politikájának megfelelően támogatta a román törekvéseket. Şagunának a kérdésben Rajačić ellen kellett hosszas harcot vívnia. A végleges rendezés már a kiegyezés után a magyar kormány közreműködésével történt meg.

Andreiu Şaguna and the Rumanians of Transylvania during the Decade of Absolutism, 1849-1859 (Andrei Şaguna és az erdélyi románok az abszolútizmus évtizede alatt). *Südstudien* 25. 1966. 120-149.l. ismerteti a Bach-rendszer berendezkedését, amelyet a románok épp oly nehezen viseltek el, mint a magyarok, az osztrák hatóságok már csak konzervativizmusuk miatt sem mutattak megértést a román nemzeti törekvések iránt. Az állami állásokba román alig került be. A román vezetők körében ezért igen nagy volt az elkeseredés. Şaguna ekkor egyházi térre korlátozta nagyrészt tevékenységét, ekkor vívta harcát az érsekség helyreállításaért (ennek fő szakaszait Hitchins előbb említett tanulmánya foglalta össze), számos összeütközése volt Leo Thun gróf kultuszminiszterrel, aki minden erejével a katolicizmus terjesztésén működött. Şaguna számos intézkedést tett egyházmegyéje papságának képzése és általában az alsófokú oktatás fejlesztése érdekében, a felsőfokú képzés kevésbé érdekelt. Az unitus román politikusok ellensúlyozására 1853-ban saját lapot indított, a *Telegraful Romant*. Eredményei egyházi és oktatási téren maradandók.

The Rumanians of Transylvania and Constitutional Experiment in the Habsburg Monarchy, 1860-1865 (Az erdélyi románok és az alkotmányos kísérlet a Habsburg-monarchiában). Balkan Studies 5.1964. 89-108.l. az Októberi Diploma utáni korszak felélénkült politikai életét mutatja be, a különböző román erőfeszítéseket a román nemzetiség elismertetésére, memorandumait, összejöveteleiket, az 1863-64-es erdélyi országgyűlésen játszott szerepüket, amikor sikerült a román nyelv egyenjogúságát törvénybe iktatniok. Ferenc József azonban 1865-ben a magyarokkal való kiegyezést állította az előtérbe, s ennek feláldozta a román nemzeti törekvéseket, ahogy azt Şaguna is megfogalmazta, akivel a király magánkihallgatáson közölte új politikáját.

România din Transilvania și compromisul dualist, 1865-1869 (Az erdélyi románok és a dualista kiegyezés). Studii. Revistă de Istorie 21. 1968. 2.sz. 289-315.l. a szerzőnek 1967-ben Pozsonyban a kiegyezés-konferencián tartott előadása, eseménytörténetileg az előbbi tanulmány folytatása, itt a kiegyezési tárgyalások román visszhangja és a román vezetők körében az aktív ill. passzív szárny kialakulása áll az előtérben. A haladó szárny a passzivitást választotta, Şaguna és néhányan nem akarták feladni a legális lehetőségeket. Amikor a magyar országgyűlési választásokon való részvétel kérdését külön összejöveteln tárgyalták, Ioan Puşcariu racionális érveket sorakoztatott fel az aktivitás mellett, hivatkozva arra, hogy különösen a mandátumok a magyaroknak jutnak. De, mint Hitchins megjegyzi, a racionális érvek nem hatottak az érzelmeik uralta résztvevőkre. A tulnyomó többség a passzivitás mellett szavazott. (1869.)

The Russian Revolution and the Rumanian Socialist Movement, 1917-1918 (Az orosz forradalom és a román szocialista mozgalom). Slavic Review 27. 1968. 2.(jun.) sz. 268-289.l. rámutat arra, hogy a februári forradalom kiragadta a román szocialista mozgalmat a mélypontról, amelybe a háboru alatti üldözés juttatta. A németek megszállta román területen is erősödött a szocialista mozgalom, de különösen Oroszországban, Odeszában román akcióbizottság alakult. A román szocialisták ott-hon is polgári demokratikus forradalmat sürgettek, az oroszországi események mintájára. Az Októberi Forradalom győzelme után a román szocialisták és az odesszai bizottság rövid időre bizonytalanok voltak, nem foglaltak állást, 1917 decemberére azonban már a bolsevikok oldalára álltak, és Romániában is időszerűnek tartották a szocialista forradalmat. Az Oroszországban lévő hadifoglyok közül sokan csatlakoztak a forradalomhoz. Az odesszai bizottság fegyverbe szólította a románokat, hogy szálljanak szembe a román királyi csapatokkal, amelyek Besszarábiát szállták meg. 1918 tavaszán és nyarán a román szocialista mozgalomban nőtt a bolsevikok híveinek a száma. De még 1918 végén sem kívánták a szakítást a jobboldallal és a centristákkal, decemberi pártprogramjuk a kompromisszumot tükröz-

te. A szocialista vezetők többsége éppen az internacionalizmus elve miatt ellenezte a bolsevikok politikáját, a nemzetállam alapjára helyezkedtek, ahogy az erdélyi szocialisták is. A baloldali áramlat kis létszámu maradt még ekkor, nem tudta a tömegeket megnyerni, és ez is hozzájárult a régi rendszer fennmaradásához Romániában.

A rövid tartalmi ismertetés persze nem térhetett ki a nagyrészt eseménytörténeti jellegű tanulmányok minden kérdésére, inkább csak a szerző néhány állásfoglalását igyekezett kiemelni. Hitchins a korabeli sajtó, a forráskiadványok, emlékiratok és az eddigi történeti irodalom mellett új levéltári anyagot is használ, mind bécsi és budapesti központi levéltárakból, mind erdélyiekből, és eredményeit szélesebb nemzetközi szakértő közönség elé tudja vinni, tanulmányait ezért örömmel kell üdvözölnünk.

Keith Hitchins: The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849. Cambridge, Massachusetts, 1969. Harvard University Press, XIII, 311 p.

(Az erdélyi román nemzeti mozgalom 1780-1849.)

Az illinois-i egyetem fiatal professzora több éves romániai és egyéb országokbeli helyszíni kutatás és jónéhány résztlettanulmány után szintézisben foglalta össze az erdélyi és magyarországi románok fejlődésére és nemzeti mozgalmára vonatkozó tanulmányait. Jól ismeri a kérdés polgári és marxista román irodalmát, de ugyanolyan alapossággal a magyar irodalmat is egészen a lagutóbbi években kiadott munkáig, a kiadott forrásokat is, ezeken tulmenően pedig elsősorban kolozsvári és bukaresti levéltári és kéziratári anyaggyűjtését hasznosítja.

Bevezetőnek az első fejezetben áttekintést ad a XVIII. századi Erdélyről és ezen belül a románok helyzetéről. Kár, hogy itt valóban csak Erdélyről beszél, így néhány fejezettel később nem érthető, hogy Magyarországon is majdnem olyan számban léteznek románok, mint Erdélyben, mert a történeti Erdély és a ma Erdélynek számító terület közti különbséget itt nem magyarázza el. "A despotizmus előnyei" c. fejezetben II. József korát és román politikáját elemzi, kiemeli a román mozgalom szempontjából hasznos vonásait. Igen szép és részletes a román felvilágosodásról, az erdélyi iskoláról írt hosszú fejezet, amely kitűnő portrékat rajzol az iskola egyes képviselőiről. Külön fejezetben tárgyalja a Supplex Libellus Valachorum keletkezését, nem ért egyet teljesen progresszív jelenségként való értékelésével,

de teljesen a multba néző jellegével sem (ebben a kérdésben Makkai Lászlóval vitatkozik). A román társadalom a XIX. sz. első felében c. fejezetében valójában csak rövid áttekintést ad a társadalmi helyzetről, és sokkal többet mond a román nemzeti mozgalomról, ismét igen jó jellemzéseket nyújt a mozgalomnak az 1830-40-es években feltűnő új vezetőiről. Végül három fejezetben tárgyalja 1848-49 eseményeit, a balázsfalvi gyűléseket, a román-magyar polgárháborút (bár ennek eseménytörténetére nem tér ki, csak egy mondatban utal arra, hogy igen sok kölcsönös atrocitás történt). A magyar-román viszony katasztrofális elmérgesedéséért a magyar kormányzatban látja a fő felelőst, érthetőnek tartja, hogy a románok Bécshez fordultak segítségért, de utal a kormányzat és a román mozgalom közt mindig meglévő surlódásokra, azt is leszögezi, milyen csalódást keltett a románokban az udvar hálátlansága a szabadságharc leverése után.

Hitchins a lényeges vonások kiemelésére tör, higgadtan adja elő mondanivalóját, megőrzi tárgyilagosságát a magyar-román viszony számos fájó problémájának előadása során. A mozgalmat ábrázolja, de elég bőven tér ki a társadalmi háttér ábrázolására. Az események szélesebb európai összefüggéseire csak röviden utal, de felfogásából látszik, hogy ezeket is mindig szem előtt tartotta. Szépen mutatja be a román-magyar közeledési kísérleteket 1849 tavaszán és nyarán, érzékelteti elkésett voltak tragikumát.

Egészében véve tehát jól megirt munkának tarthatjuk Keith Hitchins könyvét, amely az angolszász olvasóközönségnek sok tekintetben helyes képet ad az eseményekről. Külön érdeme a könyv végén, a részletes tárgy- és névmutató előtt közölt bibliográfiai esszé, amely értékeli az eddigi irodalmat és igen jelentősnek mutatja meg a marxista magyar történettudomány, elsősorban I. Tóth Zoltán munkáit. A nagyszámú magyar és román marxista feldolgozás használata is növeli a munka jelentőségét.

Nouvelles études d'histoire. Publiées a l'occasion du XIIIe Congrès des Sciences Historiques, Moscou, 1970. Bucaresti, 1970, Ed. de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 386 p.

(Uj történeti tanulmányok a XIII. nemzetközi történettudományi kongresszus, Moszkva, 1970 alkalmából.)

A Román Szocialista Köztársaság történészeinek nemzeti bizottsága által kiadott, Vasile Maciu szerkesztésében megjelent kötet (a negyedik ilyen jellegű) a korábbiakhoz hasonlóan az egész román fejlődésről, annak legfontosabb kérdéseiről kíván áttekintést adni, néhány tanulmány a kongresszus témáihoz

kapcsolódott. Egy orosz és egy angol nyelvű tanulmány kivételével valamennyi franciául jelent meg.

Em. Condurachi és Gh. Ștefan: A keleti románság, a Balkánfélsziget római meghódítását és a római berendezkedést mutatják be; a III-IV. században a római és romanizált lakosság az egész területen konszolidálódott, kivéve a délkeleti, hellénizált sávot. Az V. századtól bekövetkezett változások nem tudták az egész terület latin jellegét eltüntetni. A nyugati román tömbtől való elszakadás egyúttal a balkáni románság kettészakadására is vezetett északi (dákromán és isztroromán) és déli vagy balkáni csoportra (meglenoromán és aromán). Ion Nestor: Az ókori világ vége és a "barbárok". Az eddigi vitákra röviden utalva azt hangsúlyozza, hogy sehol sem lehet a barbár betörések mindent elpusztító hatásáról beszélni, hiszen helyi lakosok és betelepültek közt sokágu kapcsolatok alakultak ki.

Maria Comsa: A gazdasági-társadalmi és politikai szervezet jellege Románia területén a feudalizmusra való átmenet időszakában. A legújabb régészeti anyagra hivatkozva úgy látja, hogy mindenfelé a nemzetségi-vérségi szervezetet felváltó faluközösség volt az uralkodó a IV-VI. században, amit az írott források is alátámasztanak. St. Ștefanescu: Havasföld demográfiai helyzete a XIV, XV. és XVI. században. A társadalmi-politikai viszonyok nyomán a XIV. sz. végére mintegy 500 000-re becsüli az ország lakosságát, a továbbiakban a politikai történet fő eseményeit áttekintve ad újabb becsléseket, figyelembe véve a háborúk, hódítások stb. demográfiai hatását. A XV. sz. második felében mintegy 400 000 volt a lakosság száma (40 000 főnyi hadseregről van forrásadat), és a XVI. sz. elején is ez lehetett a helyzet, szintén a hadsereg létszáma alapján becsülve. A század utolsó harmadában korabeli becslések 240 000 - 288000, ill. 500 000 - 580 000 lakost emlitenek, a szerző 300.000 - 350 000 főnyi lakosságot lát reálisnak. A század végére a török követelések és pusztítások következtében ez kb. 150 000 -re csökkent. Rodica Ciocan-Ivănescu: Az életrajzi műfaj hozzájárulása a bizánci világ megismeréséhez a mult században - Ferdinand Gregorovius egy munkájának margójára. Gregorovius Eudoxia-Athenaisról, II. Theodosius nejeről készült életrajzát tekinti a mintának, amelyet néhány évtized alatt még néhány érdekes és alapos életrajz követett, ezek mind reális és sokoldalú képet adtak a bizánci fejlődésről. Gregorovius életrajza éppen a pogányból kereszténnyé lett császárné életének bemutatásával érzékeltette jól a mentalitás alakulását. V.A. Costăchel: A "vérdíj". A román szokásjogban a XV-XVIII. századi forrásokban mutatja ki a vérbosszut felváltó vérdíj megjelenését és általánossá válását. D. Ciurea: Néhány gondolat a román feudális nemességről. A középkor társadalmi dinamikájáról készülő nagyobb munkájának része, ismerteti a bojárság kategóriáit, birtokviszonyaikat, a moldvai nemességre

érvényesült lengyel hatást. Eugen Stanescu: Egység és sokféleség a korai román társadalom politikai gondolkodásában. Kísérlet történelmi tipológiára. A XVII. sz. végéig terjedő korszakot figyelembe véve három központi témát állapít meg: a központositást, a függetlenséget és az egységet. A központositás a fejedelmi hatalom megerősítését is jelentette. A függetlenség gondolata szerepel a leggyakrabban. Az egység eszméjénél erősebb a legerősebben a népi gondolkodás hatása az uralkodó osztályra. A nemesi uralkodó osztály lengyel típusú államszervezetet tartott ideálisnak. A népi felkelések (1437, a Dózsa-vezette felkelés) egy népi állam gondolatát vetették fel. M.M. Alexandrescu-Dersca-Bulgaru: Az erdélyi Habsburg-uralom válságának aspektusai a XVII. sz. elején. Erdély elfoglalását a Vitéz Mihály alkotta egységes állam felbomlásával kapcsolja össze, majd ismerteti Basta rekviráló tevékenységét, amely első sorban a városokat sújtotta és nagy gazdasági nehézségeket okozott, súlyosbitva a hajduk és vallon zsoldosok garázdálkodásával, úgyhogy Erdély a Habsburg-megszállás következtében elszegényedett. V. Mihordea: A román fejedelemségek pénzügyi szervezésének válsága a XVIII. században. Sok adattal bizonyítja, milyen elviselhetetlen terheket rótt a török fennhatóság a két román fejedelemségre: állandó és rendkívüli adók, ajándékok, a fejedelmek kinevezésével kapcsolatos terhek. A nemesség adómentessége következtében a terhek a többi rétegre hárultak, de ezek teljes kifizetésére nem kerülhetett a sor, mert ez komoly társadalmi konfliktusokra vezetett volna. Gheorghe Cront: A római-bizánci jog recepciója a román országokban. Mihail Fotino 1765-77 Bukarestben szerkesztett munkája a korábbi előzményekre utalva azt fejtegeti, hogy a Fotino által bizánci törvényekből összeállított törvénygyűjtemény Havasalföldön és Moldvában is használatban volt, rendszerezése a két fejedelemség törvényhozási szükségleteit elégítette ki. Valentin Al. Georgescu: Gondolatok a robotoló parasztok jogállásáról és az uralkodó osztály agrárpolitikájáról Havasalföldön a XVIII. sz. második felében. Constantin Maurocordat 1746-os rendeletének értelmezéséhez kíván hozzájárulni, hangsúlyozza, hogy a jobbágyok helyzete javult, költözködési szabadságuk volt, bár személyes függésük és szolgáltatási kötelezettségeik megmaradtak.

L. Boicu: Gondolatok a Habsburgok politikájáról a román fejedelemségek vonatkozásában (a XVIII. századtól 1848-ig). Ugy látja, hogy a Habsburgok előbb területi hódítás lehetséges tárgyát látták a román területeken, így szereztek meg először Erdélyt, azután a Bánátot, sőt átmenetileg Olteniát is. A Szent Szövetség korában sem hagyott fel Ausztria a területi hódítások kiterjesztésének tervével, de a nemzetiségi kérdésre való tekintettel ekkor már nem közvetlen hódításra, hanem kiváltságos befolyásra törekedett, amit részben el is sikerült érnie. Vasile Maciu: Stephan Ludwig Roth és a román probléma címen áttekintést ad a szász pap életéről és románbarát megnyilatkozásairól és tevékenységéről, különösen 1848-49 során. V. Cristian: Az 1848-as forradalmi év ideológiája és a történelmi ismeretek

elterjedése. Az ismeretek terjedésének módozatait mutatja be: történeti munkák vásárlása és olvasása, az iskolai oktatás, a sajtó, ez az utóbbi jutott el viszonylag a legszélesebb rétegekig. Miron Constantinescu: Egy európai jelentőségű dokumentum 1849 márciusából. Gheorghe Magheru 1849. március 4/16-án az ausztriai Badenből Kossuthoz intézett leveléből idéz részletesen és a levelet a román és magyar forradalmárok közti közeledés perspektívájába állítva értékeli, mint a *Projet de pacification* egyik előzményét. Dan Berindei: Az 1848-as román forradalmárok politikai ideológiája. A forradalmi nemzedék írásainak elemzése alapján összegezi politikai állásfoglalásukat, hangsúlyozza, mennyire szükségesnek látták a feudalizmus felszámolását, elsősorban tehát a parasztkérdés megoldását, továbbá hazafiasságukat, modern polgári jogállam alakítását célzó igényeiket, az egész román nemzet egyesítését ebben a modern államban. Ez a haladó politikai ideológia egyetlen más nemzet jogai ellen sem irányult.

Nicolae Ciachir: Adalékok az 1868-as oroszországi román diplomáciai misszióról. Részletesen beszámol a Melchisedec püspök vezette küldöttség tárgyalásairól, a küldöttség tagja volt Ion Cantacuzeno volt miniszter is. A tárgyalások fontos tárgya a romániai kolostorok nemrég végrehajtott szekularizálása és az egyház helyzete volt. A nagy pozitívumot a szerző abban látja, hogy a hivatalos Oroszország hajlandó volt diplomáciai síkon tárgyalni az akkor még a török birodalomtól függő Románia képviselőivel. I. D. Suci: Az Osztrák-Magyar Monarchia románjai és a francia-porosz háború (1870-1871). Számos részletadattal bizonyítja, hogy a románok Franciaország mellett álltak ki, gyűjtést indítottak a francia hadifoglyok megsegítésére, a béketárgyalások idején pedig erőlesen tiltakoztak a francia terület megcsonkítása ellen. Liviu Botezan és Mihail Dan: Adalék a román-csehszlovák kapcsolatok tanulmányozásához a XIX. század utolsó évtizedeiben. Előbb a cseh politikusok és publicisták (pl. Fr. Schuselka) által a Monarchiabeli románoknak nyújtott támogatást világítja meg 1867-től kezdve, azután Jan Urban Jarnik és Josef Ladislav Pic tudományos tevékenységét, az utóbbi fáradhatatlanul dolgozott a román kontinuitás érveinek gyűjtése terén, s vitakozott az elmélet ellenfeleivel, ásatásokat is folytatott Erdélyben. A további politikai együttműködést a Monarchia elnyomott nemzetiségei közt az 1890-es évek elejéig kíséri figyelemmel. Lucian Boia: Románia a cseh és szlovákok szemével (1848-1900). A Monarchiabeli románokkal fennálló kapcsolatokkal magyarázza a Románia iránti érdeklődést, s azután időrendben ismerteti a cseh, majd a szlovák sajtó állásfoglalásait a román bel- és külpolitika egyes kérdéseivel kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy különösen a fejlettebb cseh mozgalom részéről a külpolitikai érdeklődés érthető, az állásfoglalások mindig rokonszenvezőek. V. Curticăpeanu: Az irredenta mozgalom szerepe a népek felszabadításában az Osztrák-Magyar Monarchia uralma alól. Az olasz, a román és a szerb irredenta mozgalom eseménytörténetét foglalja össze, befejezésül kitér

a fogalom értelmezésére, élesen elhatárolja az irredentizmust a két háboru közti területi revizionizmustól, amely az előbbi haladó mozgalommal szemben területi hódításra tört és reakciós volt. Damian Hurezeanu: Az "alap nélküli formák" elmélete a román ideológiai életben. (A XIX. sz. második fele és a XX. sz. első évtizedei) azt a román szocialisták, liberálisok és konzervatívok részéről egyaránt alkalmazott elméletet vizsgálja, amely szerint az elmaradott országokban előbb jönnek létre a modern állami és társadalmi rend formái, s csak ezek behatása révén alakul át a gazdasági élet. A szocialisták részéről (Dobrogeanu-Gherea) az elmélet a további társadalmi haladást célozta, a neokonzervatívok a fennálló liberális rend retrográd birálatára használták fel. Az elmélet torz formában ugyan, de a román fejlődésnek bizonyos valós elemeit tükrözte. Alexandru Porteanu: Az erdélyi román szociáldemokrata mozgalom. Hozzájárulása a román nemzetállamységének betetőzéséhez, 1918 nyarától vizsgálja a román szocialisták tevékenységét, viszonyukat a szociáldemokrata párthoz. A szocialisták a kettős elnyomás miatt egyértelműen a román nemzeti mozgalmat támogatták, s ebben a Monarchia egyéb elnyomott népeinek a szocialistái is támogatták őket. Egyesek feltételes egyesülést kívántak, tekintettel a királyság rendszerére Romániában, a fő szempont azonban a nemzeti egyesülés kérdése volt.

P. Constantinescu-Iași: V.I. Lenin a román sajtóban 1944. augusztus 23-ig. Különösen a Román Kommunista Párt legális működése idején megjelent könyv- és sajtóanyagot tekinti át, elsősorban Lenin saját munkáinak a megjelenése szempontjából. 1924-ig sok Lenint és munkásságát ismertető tanulmány is megjelent. Traian Udrea: A romániai agrárprobléma 1939-1945-ben. Az 1945-ös agrárreform számos statisztikai adattal mutatja be a román mezőgazdaság súlyos kiszolgáltatottságát a háboru alatt, a német megszállás következményeit, amely ugyanakkor a paraszti differenciálódás további fejlődését eredményezte. Ioan Scurtu: Románia hozzájárulása a hitlerellenes háborúhoz. Összefoglalja Románia harci tevékenységét 1944 augusztus 23-tól, a román államterület felszabadítása után Magyarország és Csehszlovákia területén vívott harcait, utalva többek között arra, milyen segítségét kapott ehhez pl. a magyar lakosságtól.

Constantin Șerban: Az életrajz, kutatási módszer Románia történetéhez. A középkori krónikáktól kezdve mutatja be, hogyan alkalmazta a történetírást (pl. a XVI-XVII. századi erdélyi krónikák, Szamosközi stb.) az életrajzot a történeti folyamat minél sokoldalubb ábrázolására. Az életrajzot ma is aktuális, használható módszernek tartja. Vasile Netea: A román történeti folyóiratok (1821-1970). Hasznos áttekintést ad nemcsak a szorosabb értelemben vett szakfolyóiratokról, hanem különösen a korábbi korszakok viszonylatában azokról, az általános folyóiratokról is, amelyek történeti tárgyú közleményeket is jelentettek meg, a legfontosabb folyóiratoknál arra is röviden utal, milyen történeti kérdésekkel foglalkozott.

NIEDERHAUSER EMIL

Minogue K.R., Nationalism. New York, 1967. Basic Books, 168 p.

(Nacionalizmus.)

Kenneth Minogue, a londoni közgazdasági főiskola tanára ebben a rövid összefoglalásban a nacionalizmus, mint világjelenség legfontosabb vonásait kívánja történeti aspektussal is felvázolni. A nacionalizmus különböző formái közt az eredeti, európai formát említi először, s itt a francia, olasz, német és magyar példát tartja paradigmaticusnak, azután az ázsiai és afrikai új nemzetek nacionalizmusát és a különböző párn-mozgalmakat sorolja fel újabb típusokként. A nacionalizmus fejlődésében három szakaszt különböztet meg: az első a mozgolódásé (stirring), amikor a nemzet öntudatra ébred, a második a nemzeti függetlenségért vívott harc, a harmadik pedig a nemzeti konszolidáció, ez az utóbbi nem is található meg mindegyik nemzeti mozgalomban.

A továbbiakban a francia és a német nacionalizmus ki-fejlesztését vizsgálja, a francia és általában minden nacionalizmus őseit J.J. Rousseau-ban találja meg. A két nacionalizmus vizsgálata lehetővé teszi a két különböző nemzet-fogalom bemutatását is. A két európai példa után a nacionalizmus elterjedését mutatja be a harmadik világban. A kezdeteket itt a hazai hagyományos uralkodó osztály, az európai gyarmatosítók és a hazai új, a társadalom modernizálását kívánó rétegek egymás közötti viszonyában és harcában látja. Részletesebb példaként az indiai nacionalizmust és a mai afrikai országok nacionalizmusát vizsgálja fel.

A nacionalizmus kellékei közt fontos helyet tulajdonít a nemzeti multnak (amelyet olykor a semmiből kell megteremtteni), beleértve ebbe a nemzeti irodalmat, nagy írókkal és költőkkel, és a nemzeti tudományt, világra szóló jelentőségű tudósokkal. A nyelv maga is rendkívül fontos ismérv volt, csak-hogy éppen a mai új nemzetek esetében okoz problémát.

Végül megvizsgálja a liberalizmus és a marxizmus viszonyát a nacionalizmushoz. A liberalizmus elismeri a nacionalista igényeket, ha despotikus nagy birodalmak ellen irányulnak, de még fontosabbnak tartja az emberi haladást, ezért híve ma a gyarmati rendszer felszámolásának, és ugyanakkor az ENSZ-nek, ill. hasonló nemzetek feletti szervezeteknek. Minogue véleménye szerint a marxizmus és a nacionalizmus egyaránt forradalmiak, de az előbbi vertikálisan, az utóbbi horizontálisan osztja meg az emberiséget. Átmenetileg együttesen harcolhatnak, de

konfliktusai is támadhatnak (a II. Internacionálé és az első világháború kitörése). Részletesebben vizsgálja Sztálinnak a nemzeti kérdésről írt munkáját.

A nacionalizmus, mint jelenség magyarázatáért a történelemhez, pszichológiához és szociológiához is fordul (a nacionalizmus mint vallás, a bevándorló helyzete új országban), de egyiket sem találja kielégítőnek. Ugy látja, hogy sokszor előbb van nacionalizmus, és ez alakítja ki a nemzetet. A nemzet fogalma önmagában üres, csak a helyi körülményeknek megfelelően töltik meg szükség szerint tartalommal. A könyv végső összefoglalása határozottan tiszteletlen: ami jót a nacionalizmus tesz (iparosítás pl.), az más úton is megtehető, igaz viszont, hogy a politikai rossz történetében új kifejezéseken kívül nemigen hozott semmit.

NIEDERHAUSER EMIL

ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS SZINTETIKUS TÖREKVÉSEK
AZ EGYETEMES JOGTÖRTÉNETIRÁSBAN

I.

A szocialista országok jogtörténészeinek
nemzetközi együttműködéséből.

A hazai jogtörténetírás előrehaladásának lehetőségét keresve mindig nagy jelentőséget tulajdonítottunk a célszerűen végzett feltáró munkának. Az ilyen irányú igény realitását mutatja, hogy már a szocialista fejlődés kezdeti szakában sokrétű jogtörténeti kutatómunka vette kezdetét. E törekvések első eredményei az 50-es évek elején jelentkeztek. Önálló jogtörténeti kiadványunk nem lévén, ezek az írások a legkülönbözőbb publikációs fórumok útján jöttek napvilágra. A nehézségek leküzdésében a jogi és a történettudományi szakfolyóiratok nyújtottak segítséget. A növekvő igény azonban rövidesen új lehetőségek kialakítását eredményezte. Még az említett évtized folyamán kiadásra került több tanulmánykötet, amely tematikailag és alkotó gárdáját tekintve is körülhatároltnak tűnt. (Ld.: Tanulmányok az állam és a jog kérdései köréből. Bp. 1953.; Jogi dolgozatok. Szeged. 1953.; Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról, Bp. 1958. stb.) A jobbára kezdő kutatók által nyújtott írások zömmel történeti talajból indultak el, pedig az alkotók nagyobb része nem jogtörténész volt és később is más irányban haladt.

A jogtörténész kutatóbázisok szélesedése idővel ismét felszínre hozta a kiadási lehetőségek növelésének ügyét. Részletkutatások, polémiák stb. jelentkeztek nagyobb számmal, főként az egyetemeken dolgozó jogtörténészek részéről. Főként a kezdő oktatók írásainak elhelyezése okozott nagyobb nehézséget. A korábbiakban említett szakfolyóiratok mellett most az immár több mint egy évtizede kifejlesztett egyetemi kiadványok (A JATE Állam- és Jogtud. Kar Acta, a pécsi Studia Juri-

dica, az ELTE Állam- és Jogt. Kar Acta) nyújtottak segítséget. Ezúton már tekintélyes számú, részben kezdő kutatási eredmény látott napvilágot, az önálló jogtörténeti kiadvány ügye azonban tovább késétt. Akadémiai szerveink szinte évenként visszatértek a jogtörténeti kutatás megoldatlan problémáira és ezzel együtt a historikus jellegű munka kiadásának nehézségeire. Az újabb lépések megtételét sürgette a Magyar Jogász Szövetség Jogtörténeti Szakosztálya és a kifejlődő magyar-csehszlovák jogtörténeti együttműködés is. Nem egy európai szocialista ország ekkor már önálló jogtörténeti kiadvánnyal rendelkezett. (Ld. Právne Historycké Studie, Czasopismo Prawno-Historyczne) Kutatói bázisaink kiszélesedése, a kiadást igénylő eredmények erőteljesebb jelentések és nem utolsósorban a bővülő nemzetközi kapcsolatok lassan kellő alapot teremtettek az önálló hazai jogtörténeti kiadvány megjelenéséhez. Ilyen előzmények után 1966-tól megindult a "Jogtörténeti Tanulmányok" (Szerk. Csizmadia Andor) c. kiadványunk, amely az említett külföldi periodikákhoz hasonló lehetőséget kínál kutatóinknak.

Mindezt csupán azért szükséges megemlíteni, hogy érzékelhetővé váljon számunkra az első marxista németnyelvű jogtörténeti tanulmánykötet jelentősége. Az európai szocialista országok jogtörténészeinek élenkülő kapcsolatai során többször felmerült már egy közös mű megjelentetése. A Német Demokratikus Köztársaság jogtörténészeinek törekvését dicséri az a tény, hogy kötetük Marxistische Beiträge zur Rechtsgeschichte. Wissenschaftliche Schriftenreihe der Humboldt-Universität zu Berlin 1968. 236 p. Redaktionskommission: Horst Kuntschke, Ingegraut Melzer, Horst Schröder, Werner Sellnow ezt a nemzetközi együttműködést is kifejezi. A kötet tiz - önmagában is jelentős - tanulmánya és a hat, külföldön megjelent mű recenzálása szovjet, cseh-szlovák, lengyel, magyar és az NDK jogtörténészeinek közös munkája. Maradandó bizonyítéka ez annak a törekvésnek, amit a szerkesztő bizottság tudományos együttműködést ösztönző előszava juttat kifejezésre.

Az önálló tanulmányok sorát Arthur Baumgarten "Paul Johann Anselm von Feuerbach" c. írása nyitja meg, amely először 1933-ban jelent meg, Feuerbach halálának százéves évfordulóján. (Ld. "Schweizerische Zeitschrift für Strafrecht 47. Jg. H. 3. 1933.)

A marxista jogtörténetkutatás viszonylag rövid idő alatt számottevő előrehaladást tett a legújabbkori röfjejlődés feltárásában. Meggyőző bizonyítékát nyújtja e törekvésnek K.A. Szofronyenko írása a szovjet állam- és jogtörténet kutatásáról ("Die Entwicklung der Wissenschaftlichen Forschungen zur Geschichte des sowjetischen Staates und Rechts" id. m. 25-37.p.). A tanulmány átdolgozott változata a szerző azon cikkének, amely a "Vesztnyik Moszkovszkogo Universziteta" (Szerija pravo) 1966. évi 6. számában jelent meg. Rendkívül széles irodalmi anyagba nyújt betekintést, gazdagon dokumentálva a szov-

jet jogfejlődés egyes fázisait. A cikk szűkebb értelemben vett jogtörténeti értékeit kell mégis előtérbe állítanom. Egyre nyilvánvalóbb ugyanis az a követelmény, hogy a szocialista jog történeti feltárásával és rendszerezésével hazai jogtörténetünk szervezeten foglalkozzék. Az európai szocialista országokban, s hazánkban pl. a forráskiadás rendkívül mostoha állapotokat mutat, pedig szocialista állam- és jogfejlődésünk jogtörténeti vizsgálata elengedhetetlenül megkövetelné az alapvető forrásanyag feltárását és összehasonlító elemzését. A földkérdés, az államosítások, a kodifikációk és sok más alapvető témakör volna emlithető.

Hazai jogtörténetírásunk csak az utóbbi évek folyamán fordult a legújabb kor felé. Csizmadia Andornak "A forradalmi jogalkotás 1944-1945-ben", ill. "A Nemzeti Bizottságok állami tevékenysége, 1944-1949". (Közgazd. és Jogi K. Bp. 1968.) és számos idevágó részlettanulmánya volna emlithető. Hasonlóan Kovács Kálmánnak az "Új magyar államiság megteremtésével" ill. a "népbíráskodás" fejlődésével összefüggő írásai jelzik ezeket a törekvéseket. Mindez nyilvánvalóan azt tükrözi, hogy K.A. Szofronyenko tanulmánya különös aktualitással bír a magyar jogtörténettudomány számára.

Szélesebb érdeklődésre tarthat számot a tanulmánykötet következő, "Zum Problem der Techtsgeschichte im System von Marx- und Engels" c. cikke. Werner Sellnow hármas tagolásban tárgyalja az említett témakört. Elemzi a klasszikusokat megelőző gondolkodóknak a jogi viszonyokat érintő eszméit, a jog alapjairól szóló marxista tanítások jelentkezését, majd végül a jog és a jogtörténettudomány viszonyát.

Horst Schröder az összehasonlító jogtörténeti módszer felhasználásáról ír. ("Über das komparative Prinzip der marxistischen Rechtsgeschichtsmethodik" id. mű 71-99) A szocialista országok jogtörténetirodalma - főként az utóbbi évtized folyamán - hatványozott figyelemmel fordult e téma irányába. A szovjet, cseh, lengyel kutatók egész sora tette vizsgálat tárgyává a komparatív metodika jogtörténeti problémáit. (Ld. Sz.V. Juskov, Z.M. Osernyilovszkij, Vl.Prochazka, Fr. Grans, J.Klabouch, K.Korányi, Sz.F. Kecsek'jan, J.Adamus, J.Bardach, T.Manteuffel, G.B. Galperin, A.J. Korolev, V.M. Kuricin, Sz.L. Ronyin, A.A. Usakov, O.I. Csisztjakov és mások idevágó írásait. Az újabb irodalom bemutatását ld. a Jogtud. Közl. XXIV. évf. (1969/10 sz. 505-515 p.) A számos új megállapítás, valamint a német polgári komparatiztika eddig csak töredékesen ismert elemeinek rendezése különös értéket ad H. Schröder cikkének.

A polgári jellegű jogösszehasonlítás első tudatos képviselőjének Montesquieut látja. Ezt követően a komparatív látásmód németországi továbbterjedésében tárt fel több új mozzanatot. Az összehasonlító eljárás gyakorlati célszerűsége

gét jól érzékelteti Anselm von Feuerbach "Blick auf die deutsche Rechtswissenschaft" (1810) előadása alapján. Ugyancsak nagy megelégedéssel kell látni Eduard Gans pozitív szerepének kiemelését a 19. század első felében. Őt tekinthetjük talán az "Universalrechtsgeschichte" atyjának (ld. "Das Erb-recht in weltgeschichtlichen Entwicklung" c. négykötetes művét és más idevágó írásait). A komparatív látásmód továbbfejlesztésében játszott haladó szerepére nemrég a hazai jogtudomány is felhívta figyelmünket. (Ld. Nizsalovszky Endre. Szalay László kodifikációs külföldi kapcsolatai és a sioni epizód. "Állam- és Jogtudomány" VII. köt. (1964) 2.sz. 179.p.) Horst Schröder jól érzékelteti, hogy szemben az izolált, nacionalista szemlélettel, E.Gans - korát megelőző előrelátással - a jogfejlődés egyetemes történeti összefüggéseit kutatta. Tanulságos a Savigny-féle irány, a pozitívizmus és a német kodifikáció szerepének bemutatása. Rendkívül értékes az a kép is, amelyet Franz Bernhöft-ről és az általa alapított "Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft" c. (1878) orgánumról nyújt. Ma már számos kutató egyetért abban, hogy a Bernhöft-féle komparatív irány progresszív szerepet játszott. A századforduló előtt és után fellépő német összehasonlító orgánumok azonban ettől már lényegesen eltértek. (1896-tól a Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft, 1905-től a Blätter für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre c. folyóiratokról van szó.) A német imperializmus expanzív eszméi fokozatosan törtek előre az összehasonlító jogi orgánumok lapjain. Felix Meyer vezetése alatt, főként 1905 után e törekvések már a német kolonializmus eszméivel való azonosulást jelentették.

Horst Schröder a komparatív jogtörténet németországi historiográfiáját vizsgálva lerögzít néhány alapvető felismerést. Azt pl., hogy a feudalizmus ellen küzdő jogtudomány historizmusa egyetemes jellegű volt, az egész társadalom igényeire apellált, a történelem és a kor egyetemes szemléletét vallotta. Ennek az időszaknak az összehasonlító törekvései, még az önálló tudomány pozícióját igénylő komparatív jogtudomány (Vergleichende Jurisprudenz) is viszonylag progresszív szerepet tölthetett be. A burzsoá állam kiteljesedése idején azonban megindult egy másik folyamat, amelynek eredményeként előtérbe került a horizontális összehasonlító szemlélet és vele az eltörténetietlenedés. A praktikus célszemlélet a hatályos jogok összehasonlítását szorgalmazta és ködös, gyakran tendenciózus utalásokat adott az elkövetkezendő fejlődésre vonatkozóan. A szerző úgy fejezi ki a lezajlott fordulatot, hogy a vertikális összehasonlító aspektus tagadásával a társadalmi progresszió elleni fordulat zajlott le.

A szerző állásfoglalásai a marxista összehasonlító jogtörténeti koncepció fejlődése szempontjából is jelentős értékek. Megállapítja, hogy az összehasonlító szemlélet jogtörténeti metódikánk egyik lényeges eleme, amelyet a nemzeti és

az egyetemes jogfejlődés vizsgálatában egyaránt alkalmazni kell, kizárva azonban minden olyan elképzelést, amely valamilye összehasonlító jogtörténeti önállósodást feltételezne.

Különös öröm és megtiszteltetés, hogy a kötet a magyar jogtörténettudomány hozzájárulását is kifejezi. Csizmadia Andor tanulmánya ("Über die Beziehungen der Rechtsgeschichtswissenschaft zur Geschichtswissenschaft, den Fachrechtszweigen und zur Praxis", id. mű 102-114. pp.) a jogtörténettudománynak a történettudománnyal való kapcsolatát, ill. a szakjogtudományok és a gyakorlat összefüggéseit elemzi.

A jogtörténettudomány soha nem vesztetheti el jogtudományi jellegét, nem válhat csak történeti tudománnyá. A jogtörténeti aspektus és maga a kutatómunka mégis összetett módon jelentkezik, vagyis egyik oldalról történeti, más oldalról jogi elemekre épül. A szerző a jogtörténet eme kettős arculatát kibontva meggyőzően bizonyítja, hogy a történeti ill. a jogtörténeti tudomány feladatai egymástól is nyilvánvalóan elhatárolódnak. Ami a történettudomány számára már nem fontos, az a jogtörténet számára döntő tényező lehet. Az ellenkező véglétet is kritikai elemzés tárgyává teszi. Ismert külföldi állásfoglalásokkal polemizálva tagadja azt a felfogást, amely csak a szakjogágak történeti fejlődésének rendszerezésére kívánja szorítani a jogtörténettudomány feladatát. A jogtörténettudomány feladata ennél jóval szélesebb és összetettebb is. A szakjogtudomány és a jogtörténet kapcsolatát szolgáló igény nem ujkéletű és ezt a mai felfogásunk is alátámasztja. Ez a jogos követelmény azonban a jól ismert modernizáló visszavetítéshez, vagy pl. az ugynevezett retrospektív szemlélethez nem vezethet a jogtörténetben. A szerző elemzi végül a magyar és az egyetemes jogtörténet kapcsolatát. Összegezve: marxista jogtörténetünk a társadalmi fejlődés belső törvényeinek jobb felismerését, a valóság egyre teljesebb feltárását szolgálja.

A szocialista jogtörténet nemzetközi hírnevét öregbíti Adam Vetulani, lengyel professzor írása, ("Das Problem des Bauernrechts im alten Polen", id. mű 116-132. p), amely a paraszti jog problémáira világít a régi Lengyelországban. A téma egyáltalán nem csak a lengyel jogtörténetírást érdekli. Nemcsak arról van szó, hogy könyvtárakat tölt meg a paraszti jog nemzetközi irodalma s vele együtt nőtt a polemikus kérdések sokasága is. Inkább azt mondhatnánk, hogy egy sok közös jegyet magán viselő jogtörténeti problémának a feltárásáról van szó, melynek jobb megértésében a német, cseh, lengyel és a magyar jogtörténészek különösen érdekeltek.

A. Vetulani számos döntő problémát vet fel a paraszti jog fejlődését illetően és szinte kínálja a részletek további kifejtését is. A témát a kifejlett feudális jog korából indítja el, amikor a rendszerként tagozódó társadalom a jogfejlődést is determinálta. A nemesség és a papság joga (ius terrestre, ius canonicum) mellett megjelenhetett a város lokális

privilégiuma, illetve a középkori falu viszonylagos önállóságot kifejező jogélete is. Szélesen ismert az idegenből települt parasztok önmagukkal hozott jogélete, amely szerint az irodalom beszél a német, cseh, lengyel, rutén, valach stb. jogu meglepedésről. A tudomány ezek sorában talán a németjogu lokációval foglalkozott a legnagyobb gyakorisággal. Lengyel földön, de másutt is nagy jelentősége volt annak, hogy a kolonisták zárt csoportokban jöttek új hazájukba és németjogu rendjüket is megőrizni törekedtek. A.Vetulani most már az illetéknéppen módosult paraszti jognak 16-17. századi fejlődésére irányítja a figyelmet. Az említett kor elején indult meg Lengyelországban a paraszti jog egységesítésére irányuló törekvés. Az első sikertelen kísérlet Máciej Śliwnicki gnieźnói érsek nevéhez tapad, (1523) mely "Jura Sigmundina" néven ismert. A század második felében pedig Bartolomiej Groicki, mint a krakkói (udvari) németjogu felsőbiróság irnoka vitte sikerre a németjogu települések jogának egységbefoglalását (1556). A Sachsenspiegel és a Magdeburger Weichbild anyagából merített feldolgozása ("Artikel des Magdeburger Rechts" lengyel megfelelője az "Artikuly Prawa Magdeburgskiego", amit Speculum Saconicum-nak is neveztek) rövidesen széles elterjedésnek örvend. Nyomban követte ezt a processonális előírásokat tartalmazó második összefoglalás ("Porzadek Sadów i Spraw Mieyskich Prawa Majdeburskiego w Koronie Polskiej" c.-el), amelynek első kiadására 1559-ben került sor.

Városokban és falvakban szélesen elterjedt volt a Groicki-féle feldolgozás, amelynek tényét és a benne rejlő lehetőségeket most már A.Vetulani összefüggésbe hozza azokkal a változásokkal, amelyeket a földesuri befolyás fokozatos növekedése jelent a 17-18. században. Nyilvánvaló, hogy a szerző a szomszédnépek ujkori jogfejlődésének egyik alapvető problémáját ragadta meg és fontos szolgálatot tett a késő-feudális paraszti jog megértése számára. A jobbgység terhesebb formáinak ujjáéledését célzó földesuri befolyás növekedését illetően meggyőzően bizonyít a tanulmány. A növekvő büntetőjogi megtorlás csak kísérő jelensége e folyamatnak, melynek talaján a termék és állatforgalom földesuri monopolizálása, a robotkötelezettségek mértéktelen kiterjesztése, a paraszti ingatlan használatába történő beavatkozása, és a felette történő rendelkezési jogok messzemenő korlátozása stb. történt. Ime ezekről adnak bőséges utalást a kor falusi bírósági könyvei. A hazai marxista történettudomány idevágó eredményei csakugy, mint a földesuri büntetőbiráskodás jogtörténeti feldolgozása (Eckhardt F. id.mű 1954) arra utalnak, hogy A.Vetulani vázlatosan bemutatott írása rendkívül fontos számunkra is.

A tanulmánykötet közli Václav Vaněček professzor tanulmányát "Zur Geschichte der tschechischen Staatlichkeit in den letzten hundert Jahren des Feudalismus" címmel, amely a cseh állami önállóság gondolatának továbbélését tárja fel a feudalizmus korának utolsó évszázadában. A szerző ismét egy

irodalmilag rendkívül vitatott témának új módon történő megközelítését képviseli. Még a 17.sz. elején elbukott az utolsó cseh rendi felkelés a Habsburgok ellen (Fehérhegyi csata 1620), melynek eredményeként sokan a szakirodalomban vitatták, hogy lehetséges-e beszélni egyáltalán a cseh állami lét továbbéléséről. A Habsburg abszolutizmus, miként hazánkban is, minden eszközzel azon munkálkodott, hogy az önálló állam gondolatát is kiirtsa. A "lázasással" indokolt teljes jogfosztás hirdetése mellett azonban a tényleges beolvasztási törekvés csak később jelentkezett. A birodalom 1740-es években jelentkező válsága után tudatosan jelentkezett a cseh területek közigazgatási beolvasztása és az állami önállóság gondolatának maradtalan kiirtása. E törekvésekkel állítja párhuzamba a szerző a nemzeti felszabadító mozgalom kezdeti formáinak megnyilatkozásait. Ismeretlen szerzőktől származó, korabeli kéziratok alapján mutatja be, hogy a 18. század második felében is tovább élt az önálló állami lét gondolata. A cseh királyság gondolatát védelmező írások egy része már a felvilágosodás hatása alatt keletkezett és jobbára elvesztette a rendi szemlélet nyomait.

Az idevágó kéziratok anyag elemzése egyre érdekesebb korba vezeti az olvasót a 19. század első felében. Az állami önállóság gondolatát ébresztette a napoleoni háborúk kora és vele egyidejűleg a német-római birodalom felbomlása (1806). A Bécsi Kongresszus és a Deutscher Bund létrehozása azonban ismét eloszlatta az illuziókat. A politikai tartalommal telített nyelvi-kulturális harc vitte tovább az önállóság gondolatát (Jan Kollár, Fr.Palacký stb.), de győzelemre még hosszú ideig nem juttathatta. V.Vaněček e fontos küzdelem útját az 1848/49-es forradalmak koráig vezeti el. Elemzi az u.n. ausztrósláv gondolat keletkezését (amelyet "Austrotscheismus"-nak is jelöltek ld. uo. 147-148), melyben a bonyolult történelmi körülmények hatása alatt a nemzeti függetlenségi törekvések deformálódása jutott kifejezésre. Mindezt a polgári átalakulás és a nemzeti függetlenség ügyének általános összekapcsoltsága teszi aktuálissá a szomszédnépek jogtörténeteszei számára.

A Német Demokratikus Köztársaság jogtörténettudományát képviseli többek közt Horst Kuntschke tanulmánya ("Zur Ausgestaltung der staatsbürgerlichen Rechte im Deutschen Kaiserreich von 1871." cimmel, 152-171.p.), melyben az állampolgári jogok alakulását vizsgálja az 1871. évi német birodalmi alkotmány kiadását követő időkben. Megállapítja, hogy az 1871-es alkotmányban az állampolgári jogokat nem rögzítették. Az alkotmányban csak a választójoggal összekapcsolt jogok találhatók meg, amelyeket az 1869. május 31-i törvény alapján vettek át az u.n. Északnémet Szövetségtől. A polgári átalakulás következtelensége és a német polgárság sajátos helyzete teszi most már érthetővé a további előrehaladást is. A szerző plasztikus ábrázolását adja a junker-dinasztikus erők össze-

forrottóságának, mint az 1871-es alkotmány alapjának. Ennek a konzervatív-dinasztikus szövetségnek a polgárság felső rétege már előbb részese lett. Ez a sajátos társadalom-politikai szituáció pedig meghatározóvá vált az állampolgári jogok alakulásában. Miként a szerző mondja, 1871-ben a német polgárság számára már a fő veszélyt a munkásosztály harca jelentette. Ezt bizonyítják egyébként az 1874-évi sajtótörvény, az 1869. évi ipartörvény idevágó rendelkezései, ill. az 1878. évi kivételes törvények vagy akár az 1908. évi (birodalmi) egyesülési törvény is. H.Kuntschke joggal figyelmeztet az említett sajtótörvény kettős arculatára, vagyis, hogy egyik oldalon kedvezett a kiadói vállalkozásnak, másik oldalon pedig szigorú büntetőjogi sajtófelelősséget hirdetett. Hasonló törekvéseket képvisel az egyesülési jogokat szabályozó 1908. évi törvény is, amely bőven gondoskodott a munkás egyesületek korlátozásáról. A juncker-dinasztikus jogalkotás Janus-arcát a maga valóságában tükrözi az említett ipartörvény is. A munkás számára formailag biztosították itt a segélyezés, ill. a sztrájk jogát, amelyre vonatkozóan a vállalkozó és a munkavállaló "szabadon" egyezkedik. A hangosan hirdetett elveket azonban a későbbi szakaszok tilalmi rendelkezései aláásták. Az 1878. évi kivételes törvények pedig több mint egy évtizedre felszámolták a munkásság egyesülési, gyülekezési, sajtó és egyéb jogait. 1890-ig az említett jogok gyakorlásának teljes felszámolásáról beszélhetünk, melybe betekintést nyújt a szerző a birodalmi igazságszolgáltatás gyakorlatán keresztül.

A retrográd jelenség okait keresve H.Kuntschke vizszoatér a korabeli Németország társadalmi-politikai viszonyaihoz. Mindaz, ami az állampolgári jogok területén a német császárság korában történt, tükrözi a polgári átalakulás következetlenségét, a német burzsoázia helyzetét a munkásosztály fokozódó társadalmi-gazdasági és politikai harcával szemben. Lényeges változás e téren csak a német császárság felbomlása után történhetett, melyben már a proletáriátus aktív forradalmi küzdelme vitte előbbre a szabadságjogok ügyét. Nem szükséges részletesen indokolni, hogy népeink jogfejlődésének vizsgálatában ez a német viszonyokra lehatárolt vizsgálódás is rendkívül aktuális konzekvenciákat nyújt, amelyek a burzsoázia szabadságjogok közép- és kelet-európai formáinak összehasonlító vizsgálatában fognak majdan teljes értékükben jelentkezni.

Jaroslav Houser (Die nazistische Ideologie und die Sozialpolitik zur Zeit der Okkupation der Tschechoslovakiei, id. mű 174-193.p.) c. tanulmányában a fasiszta ideológia egyes tételeihez, főképpen pedig társadalom-politikai doktrínáinak konkrét elemzéséhez nyult azzal a céllal, hogy azok motívumait is feltárja. A tömegek megtévesztését és a kispolgári illúziók felszínén tartását szolgáló tételek egész sorát vizsgálja fel a korabeli kiadványok alapján. Ezek egy része pusztán szociális demagógiát, más része azonban a fasiszta ál-

lam céljainak "szocialisztikus", illetve valamiféle "forradalmi" mázzal való leplezését szolgálta. (Ld. J. Hauser, korábbi idevágó írása alapján is. Fasistická "socialní" politika v době okupace. Právněhistorické Studie. Praha 1963. 9. sz.) Így tűnik fel az okkupált területeken és a kollaboráló sajtóban az "Adelstand der Arbeit" megtevesztő ideológiája, avagy az osztályok harmonikus társadalmi együttműködéséről szóló tan. Ez utóbbi felfogás szerint - mondja a szerző - az állampolitika területén kizártak tekintették az osztály- és érdekcsoportokat. Szinte változatlan jelszavakkal vette át e tanokat pl. a szlovák klerikális-fasiszta néppárt programja. A feloldhatatlan ellentmondás azonban megmaradt, hiszen a fasiszta rezsim végülis kitart a polgári magántulajdon rendje mellett. A fokozódó önkény és az állami beavatkozás, vagyis a magántulajdon hagyományos rendjének részleges felrugása, ezen lényegileg nem változtatott. A tőke és a munka alapvető ellentétét sem az un. Volksgeist, sem az állam életet kifejező Führerprinzip nem takarhatta el.

Ismeretes, hogy a fasiszta ideológia, főképpen a szociálpolitikai tételeivel átmenetileg szélesen ki tudta terjeszteni befolyását. Ennek ellenére nagyon is korlátozottak maradtak ezek a lehetőségek, miután az osztályellentétek megszüntetését hirdető tételekkel egyidejűleg likvidálták az üzemi munkás öngazgatást, centralizálták a munkaszervezést, meghonosították a kényszermunkát stb. Egyenes folyománya ennek a Szindikátusok felállítása, majd a szakszervezeti önállóság megszüntetését jelentő Arbeitsfront, mely formailag a munkavállalót, és a tőkést egyaránt tömörítette volna. J. Hauser elemzi a fasiszta fajdemagógia számos megjelenési formáját és a vele összekapcsolt "faji Tripartion" (Ld. "Schöpfer, Träger, Zerstörer der Zivilisation" id. mű 178-179. pp.) szerepét. Mind ezt az okkupált cseh-szlovák területek fasiszta berendezésében is nyomon lehet követni.

Tanulságos Ingetrant Melzer-nek a tanulmánykötetet lezáró írása a hallgatók által végzett jogtörténeti jellegű, feltáró munkálatokról. ("Zur Erforschung der Staats- und Rechtsgeschichte durch Studenten", 196-207. p.) A jogtörténeti oktató-nevelőmunka tapasztalatait összegező felmérés prológiaként a szerző vizsgálja az állam- és jogtörténet szerepét a jogi képzés területén. A jogtörténet, miként a szocialista országok jogi felsőoktatási rendjében, alapszciplinaként kerül felhasználásra az NDK egyetemén is. Ennek megfelelően a tárgy alapvető feladatait az állam és a jog fejlődésének bemutatásában, a társadalmi-gazdasági és jogi viszonyok történeti törvényszerűségeinek feltárásában, a társadalmi tudatformák felismerésének előmozdításában stb. látják a kutatók. Joggal hangoztatja továbbá a szerző, hogy a szocialista világnézet kialakításának rendkívül fontos eszközét kell látnunk a jogtörténet tanításában. Az alapvető célok megközelítése azonban el sem képzelhető a hallgató öntevékeny feltáró, értékelő, rendszerező tevékenységének kibontakoztatása nélkül.

Szemináriumok, proszemináriumok és gyakorlatok állnak e téren a joghallgatók rendelkezésére. Ezen túlmenően a német állam- és jogfejlődés utóbbi két évszázadának behatóbb elemzését célzó gyakorlatokat és speciálkollégiumokat is hirdetnek. Főként ez utóbbiak a hallgatók diplomamunkáinak előkészítését is szolgálják. A szerző gyakorlati tapasztalatokkal, a hallgatók kiemelkedő eredményeinek konkrét bemutatásával igazolja az uttörő kezdeményezés helyességét. Ismeretes, hogy a hazai jogi felsőoktatásunk is hasonló módszerek alkalmazása felé halad és ezúton a pusztán prelegáló jogtörténeti oktató-nevelőmunka elavult formáit máris lényegesen átalakítani törekszik. A szerző elmondja, hogy a bemutatott hallgatói feldolgozások némelyike a diplomamunka szintjé fölé emelkedett és az egyetemi kiadványokban történő elhelyezésre, vagyis publikálásra érdemesült. Örvedetes, hogy ehhez hasonló eredményekről beszélhetünk hazai jogi felsőoktatásunk területén is, amely a tanszéki (jogtörténeti), illetve szemináriumi kiadványok felújítását valóban indokoltta teszi. I. Melzer pozitív külföldi tapasztalatokkal támasztja alá érveinket. Nem célszerűtlen ezért néhány érdemes feldolgozást tematikusan is bemutatni: Ilyen feldolgozások születtek pl. a népi államhatalom kialakulása, a földreform végrehajtása, a demokratikus iskolareform és sok más legujabbkori jogtörténeti kérdés feltárása érdekében. Nem egy eredményes kísérlet történt továbbá a polgári kor témáinak (ld. pl. Die preussische Vereinbarungsversammlung in der Kritik von Marx und Engels, Über die Ausübung der Präsidialgewalt in der Weimarer Republik gegenüber den Regierungen in Sachsen und Thüringen im Jahre 1923, Das Institut des Reichspräsidenten in der Weimarer Republik, Gedanken Paul Johann Anselm von Feuerbach zum Wert von Geschworenengerichten in Deutschland stb.) elmélyültebb megismerésére, sőt némelyek a középkori jogfejlődés nagyobb felkészülést igénylő témáihoz is visszanyultak.

A tanulmánykötet bemutatásának végéhez érve fel kell figyelni arra az örvedetes körülményre, hogy a szerkesztők az utóbbi évek szocialista jogtörténetirodalmában való tájékoztatásra is gondoltak. H. Kuntschke ismerteti Karol Rebro szlovák jogtörténésznek az urbérrendezést és a jobbágyreformot feldolgozó művét, I. Melzer pedig Leonard Bianchinak a monopolizálódás jogi formáit tárgyaló kötetét. Wolfgang Kunkel, Adam Wilinski, Pólay Elemér értékes római jogi tárgyú műveit méltatja H. Schröder. Csizmadia Andornak az állam és az egyházak jogi viszonyait feltáró kötetét W. Sellnow mutatja be. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a Német Demokratikus Köztársaság jogtörténészei egy értékes jogtörténeti sorozatot nyitottak meg, amely rangos formává lehet az adott tudományterület képviselőinek nemzetközi együttműködésében.

Ujabb jogtörténeti szintézisek

A marxista jogtörténetírás - kifejlődésének kezde-
teitől - nagy figyelemmel fordult a kutatómunka nemzetközi ta-
pasztalatai felé. A letűnt, polgári kor befelé forduló nacio-
nalizmusának és elzárkózásának ellenhatása az az immár általá-
nosnak mondható törekvés, hogy kutatásainkat a tudomány újabb,
nemzetközi eredményeivel egybevevessük. A viszonylagosan szűk kut-
atóbázisokkal rendelkező hazai jogtörténettudományt e törek-
vés látható módon előbbre vitte és a szemléletmód gazdagodását
is előmozdította. Az impulzust adó művek egész sorát lehetne
megemlíteni, amelyek jogtörténetírásunkat a kutatómunka ható-
körének kiterjesztésére ösztönzik. Ilyen értelemben kiemelke-
dő jelentőséget tulajdonítunk a szovjet jogtörténetírás ered-
ményeinek, amely eredmények közvetlenül is felhasználást nyer-
tek a hazai, marxista jogtörténettudomány megteremtésében.

A P. N. Galanza és O. A. Zsidkov szerkesztésében meg-
jelent, terjedelmes kézikönyv: История Государства и Права
Зарубежных стран. том II. Ред. Галанца, П.Н., Зидков, О.А., Изд.
Юридической Литературы, М. 1969. 486 стр.
Az ujkor és a legújabb kor általános jogtörténetét foglalja ma-
gában. A mű megjelenését megelőző előtanulmányok (főként az
1964-ben kibocsátott makett) alapján számítani lehetett az is-
meretanyagok nagymérvű kiterjesztésére. Az ismert szakemberek-
ből álló szerzői munkaközösség (K. I. Batür, P. N. Galanza, B.
Sz. Gromakov, O. A. Zsidkov, N. A. Krasenyikova, M. I. Szadag-
dar, N. A. Szeleznyov, M. G. Szolovjova, L. M. Entin) ezt a vá-
rakoást a legoptimálisabb keretek közt váltotta valóra. A négy,
egyenként is hatalmas kiterjedésű részre tagolt műben az alko-
tók azt a feladatot vállalták magukra, hogy az ujkor és a leg-
újabb kor jogfejlődését egészében átfogják. Talán egyedülálló-
nak is mondható ez a vállalkozás, mivel abban a polgári jelle-
gű jogrendszerekre helyezett, súlyponti elemzést a "szocialis-
ta országok jogtörténete" követi. A mű két első része (egyen-
ként 11., illetve 10 fejezetre bontva) a polgári jellegű jog-
rendszerek történeti vizsgálatát a legújabb időkig vezeti el.
A fent említett 3. rész hasonló igénnyel tárgyalja a szocialis-
ta jogtörténetet. A terjedelmes mű záró (4. rész) anyaga az uj
független államok, illetve a gyarmatrendszerek felbomlásával
foglalkozik.

A jogi intézetek és fakultások használatára szánt mű
kézikönyv jellegű. Rendeltetésének meghatározott volta és a

praktikus igény is azt követelte, hogy egyetlen kötetben oldják meg a szerzők az évekkal előbb, tematikusan meghatározott feladatokat. Ha a leíró egyetemes jogtörténeti sorozatok által nyújtott lehetőségekre gondolunk, úgy az 1964-ben kiadott makett kijelölt feladatait csak többkötetes kézikönyvsorozat realizálhatta volna. Jól tudjuk, hogy a terjedelem ilyen mérvű kiterjesztése önmagában még semmi biztosítékot nem jelentett volna arra, hogy több és korszerűbb ismeretanyagot nyújtsanak a szerzők. A terjedelmi határok jobb és célravezetőbb kihasználását a szerkezet és a metodika jelentős mérvű megváltoztatásával, az összehasonlító módszer bátor alkalmazásával, ill. a felhalmozott konkrét történeti tényanyag átgondolt szelektálásával érték el a szerzők.

Mindenekelőtt le kell rögzíteni, hogy a címben megjelölt mű egy alapvető jogtörténeti kézikönyv második kötete (A sorozat első kötete 1963-ban jelent meg, a jogfejlődés antik és középkori anyagát feltárva.) Nincs tehát arról szó, hogy a szovjet jogtörténészek az évezredek átölelő jogfejlődés egészét egyetlen kötet prokusztesz ágába kényszerítették volna. A vizsgált kötet az ujkori és legújabbkori jogfejlődés két nagy súlyponti anyagát (a burzsoá és szocialista jellegű jog) ragadja meg. Nyilvánvaló továbbá az is, hogy e mű a szocialista jellegű jogrendszerek vizsgálatában nemkimerítő (a feldolgozásból hiányzik a szovjet jogtörténet anyaga, amely az 50 éves évforduló alkalmából 3 kötetes kimunkálást nyert). A jogtörténetírás számára azonban így is rendkívül értékes tapasztalatok megszerzésére nyújt lehetőséget. Eppen ezért a vizsgált mű első két részének több mint husz fejezetet felölelő anyagába célszerű tematikusan is betekinteni.

A neves szerzők által végzett feldolgozás a burzsoá jellegű állami strukturák kiterjedt elemzésével vonja magára a figyelmet. A korai, a klasszikus és a megkésett polgári átalakulás minden lényeges összetevője (Anglia, USA, Franciaország, a német államok, Japán, Kína, Latin-Amerika stb.) helyet kapott ebben a világképben. Mindez további kiegészítést nyert a polgári fejlődés utóbbi századával (Itáliával, az önálló államjogi státuszt nyert kelet-európai, balkáni államokkal) és a nemzeti felszabadító küzdelmek legújabbkori periódusával. Az ujkori államtörténet ilyen széles dimenziókban történő megragadásával minden eddigit felülmúló ez a vállalkozás, beleértve a Korol-Korányi-féle, sokszoros kiadást megért lengyel változatot is. A módszeres elemzés és a logikus rendszerben történt felépítés sok értékes tapasztalatot nyújt e téren számunkra. Terjedelmileg ennél jóval szerényebb keretek közé ágyazva találjuk a jogfejlődés anyagát, nagy vonalaiban a századforduló előtti és utáni elkülönítésben.

Közelebbi, tematikus vázlatban az alábbi kép alakul ki: Az öt pontban kifejtett ismeretanyag: a magánjog, a büntetőjog, a processzuális jogok és az egyéb jogágak. Prológusként bemutatja a burzsoá jog alapvető jellemzőit, alapelveit, majd

az angolszász magánjogrendszerrel nyitja a részletes elemzést. Vizsgálja az angol jog forrásait, sajátosságait, figyelmet fordítva a családjogi, örökjogi fejlődésre is. A francia burzsoá magánjog anyaga követi ezt a képet; kifejlődése, jellemzői és kodifikációi. Ezután a német és a svájci magánjogi rendszert tárgyalja, természetesen, konkrét jogforrástörténeti elemzéssel, a német egység és a kodifikáció vizsgálatával.

Hasonló jellegű megközelítésben tárja fel a büntetőjog és az eljárás anyagát. A főbb jogrendszerek (angol, francia, német, japán, stb.) az alapvető jellemvonások és specialitások egyaránt vizsgálat alá kerülnek. Mindezek - miként a magánjogban is - a jogrendszerek 20. századi fejlődésének elemzésénél egészülnek ki. Így a szocialis törvényhozás, a szakszervezeti jogok, a munkajogi fejlődés stb. mellett pl. a "reakciós jellegű változások a büntetőjogban" című rész nyújt ujszerű feldolgozást.

Tanulságos az is, hogy ebben az ujszerű törekvésben nem vált uralkodóvá sem az institucionális, sem a funkcionális szemlélet. Talán csak a 2. rész 10. fejezet második pontjánál tört erőteljesebben felszínre a jogintézményszerű elemzés. Ilyen módon az ismertetett mű talán elsőként oldotta meg a lehetetlennek tűnő feladatot: tudományos alapokon nyugvó rendszerbe foglalta az új és legujabbkori általános jogtörténetet.

***

Az újabb jogtörténetkutatás nemzetközi tapasztalatai azt mutatják, hogy egyre növekszik az érdeklődés a jogrendszerek történeti összehasonlítása iránt. E törekvések természetes velejárója az a szintetizáló törekvés, amit a gyors egymásutánban megjelenő egyetemes jogtörténeti kézikönyvek képviselnek. Általában széles alkotó kollektiva közreműködését igénylik ezek a kézikönyvek, mégis nem ritka ma már e téren a szinte életműnek mondható, egyetlen szerzői mű megjelenése sem. Sőt, azt is mondhatnánk, hogy - szemben a kollektív alkotásokkal - jobbra az idevágó, egy szerző által kiadott művek keltettek nagyobb nemzetközi viszhangót. William Seagle, Karol Korányi és mások - immár több világnyelvre átültetett - kézikönyvei után számos új kísérlet keletkezett az utóbbi évtizedek szocialista jogtörténetirodalmában. Paul Gogeanu, Vladimir Hanga, Jozef Matuszewscki és a kétkötetes Michal Sczanieczka-féle alkotások képviselik ezt a törekvést.

Az újabb lengyel egyetemes jogtörténeti kézikönyv: Michal Sczanieczki, Powszechna historia państwa i prawa Tom I. Państwo feudalne. Wyd. Naukowe, Warszawa, 1958.; Tom II. Państwo burżuazyjne. Wyd. Naukowe, Warszawa, 1970. két lépcsőben jelent meg, ami a feldolgozott hatalmas anyagot tekintve önmagában rendkívüli teljesítménynek mondható. Az általa nyújtott ismeretanyag gazdagsága szembetűnő, bár a részletek tudományos kimunkálásában elmaradt a sok kiadást megért Karol Korányi féle kézikönyvektől. A mű pozitív értéke így is igen tanulságos, fő-

ként a gazdaság- és jogtörténettudományok művelői számára. Az alkotás a reprezentatív módszerek felhasználásával készült. A komparatív jogtörténetkutatás egy rég ismert metódusának az egyetemes jogtörténetbe való átviteléről van tehát szó, melynek eredményeként - korszakokként - a jogfejlődés domináns, meghatározó tényezői kerültek előtérbe: az antik fejlődésben a klasszikus római jogtörténet, a középkorban a főbb kontinentális jogrendszerek (angolszász, francia, germán, keleti szláv). Bár a felfogás Európa-centrikus, mégis az alkalmazott reprezentatív eljárás a releváns tényezők sorából ab ovo kizárja a kis népek jogfejlődésének vizsgálatát. Bizánc és a Balkán, hasonlóan a Baltikum népeinek jogfejlődése kiszorult a felépítésből.

A Sczanieczki-féle szintézisről is elmondhatjuk, hogy - miként az ilyen jellegű marxista kézikönyvek általában - jelentős mértékben elősegíti a burzsoá jogrendszerek megértését. A főbb jogrendszertípusok ezuttal is a reprezentatív módszer alkalmazásának megfelelően követik egymást. A korai, a klasszikus és a megkésített polgári átalakulások fő típusainak történeti megjelenítéséről van itt szó, ismét háttérben hagyva az állami szuverenitással nem bíró, vagy csak a 19-20. század folyamán önállósuló népek jogfejlődésének anyagát. Csak némileg enyhít ezen az a törekvés, hogy a szerző a német fejlődést porosz német és osztrák jogfejlődési fejezetekkel is tagolta. Szembetűnő az is, hogy a Sczanieczki-féle kézikönyv nem határolta el az imperializmus-kori jogfejlődés anyagát. Bár a tárgyalás során impliciten kirajzolódnak a monopolkapitalizmus hatása alatt bekövetkezett változások, ez utóbbi tényezők szerkezeti elkülönítését a kézikönyv nem tudta megoldani. Talán innen fakad az a következtetés is, hogy az egyes összetevők kronológikus határát a legújabb időkig, míg másokét csak az első világháborút követő időkig vezeti el.

Összegezésként: a Michal-Sczanieczky-féle egyetemes jogtörténeti kézikönyv rendkívül hasznos tapasztalatokat nyújt főként a hazai jogtörténetírás számára.

***

A hazai jogtörténettudomány fejlődésében a polgári kor végéig megkülönböztetett figyelemben részesült a német jogtörténetirodalom. A historikus jogi gondolkodás - mondhatni születésétől kezdve - meríteni törekedett a német jogtörténetészek tapasztalataiból. Szakkönyvtáraink idevágó anyaga is világosan tükrözi ezt az összefüggést, melynek keretei közt könnyen kitapintható a német jogtörténettudomány közvetlen vagy közvetett hatása. A Friedrich Karl v. Savigny által indított történeti jogi iskola korától kezdve szinte minden lényeges irányzat hatása és rögzített eredménye eljutott hozzánk az utóbbi másfél évszázad folyamán. Bonyolult historiográfiai kutatások szükségessége ma már ahhoz, hogy ezt az előrehaladást a maga valóságában, - értékeivel és negatívumaival együtt - felmérhessük. Az idevágó újabb irodalom fényénél mégis joggal mondhatjuk, hogy a magyar burzsoá jogtörténetírás jobbra egyoldalú orientálódásának folyamatáról van itt szó, melyben a német "historizmus" reg-

ressziv irányzatainak domináns szerep jutott. A konkrét tudományos előrehaladás persze a pozitív tartalmu hatástényezőkből (ld. liberalizmus, pozitívizmus, kritikai irány stb.) is gazdagon merített.

Az utóbbi negyedszázad folyamán kifejlődő marxista jogtörténetírásunk változatlanul megőrizte érdeklődését a német jogtörténettudomány iránt, mégis alapvetően megváltozott a törekvés tartalma. Nem csak marxista világszemléletünk kritikai nézőpontjának előtérbekerüléséről van szó, hanem egy szélesebb, kontinentális, mondhatni egyetemes igényű jogtörténeti világgép kialakítására irányuló törekvésről. Ebben az értelemben és különösen a környező, közép-európai népek jogfejlődésének megértése érdekében változatlanul nagy érdeklődéssel figyeljük a német jogtörténettudomány eredményeit. Szélesedő nemzetközi tudományos kapcsolatainkban pedig különösen kiemelkedő jelentőséget tulajdonítunk az egyre erősödő német marxista jogtörténet-írással való együttműködésnek.

Ebben az összefüggésben jelentős esemény Mitteis, - Heinrich, Deutsche Rechtsgeschichte. (Neubearbeitet von Heinz Liebrich, Professor an der Universität München. 11. ergänzte Auflage. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. München, 1969. 305 p.) c. mű, megjelenése, mely nem marxista szemléletű alkotás, nem részletkutatás, mégis joggal kelti fel érdeklődésünket. Hermann Conrad, Ernst R. Huber, Hans Fehr, Hans Planitz, Josef Wiefels és mások által alkotott művek újabb kiadásai sorában, az immár 11. kiadást nyert Mitteis-Lieberich-féle kézikönyvnek is jelentős szerepe van. Ma az említett kézikönyvek adják azt a sűrített történeti ismeretanyagot, melynek nem kis szerepe van a nyugat-német jogi közgondolkodás formálásában. Ezuttal nincs mód arra, hogy a német jogi gondolkodás történetiségének főbb hatástényezőit egymással összevetve elemezzük, mégis nyilvánvaló, hogy ezek az alkotások szemléletükben azonosak vagy közelállóak és rendeltetésük folytán is sok közös vonást hordoznak. Szerepét és felépítését tekintve azonban szinte mindegyik alkotás megőrizte sajátosságát. A kézikönyv jellegű alkotások (Juristische Kurz-Lehrbücher) sorában különösen tanulságos az az alkotói fegyelem, ami a Mitteis-Lieberich-féle művet jellemzi. A mértéktartóan kontempált, relative kis terjedelmű kézikönyv 6 részből áll; a germán őskortól a 20. század közepéig terjedő fejlődés egészét fogja át. H. Liebrich a monografikus kutatást jellemző apparátusanyag minden terhetől felszabadította a művet úgy, hogy az irányadó tájékozódás lehetőségétől mégsem fosztja meg az olvasót. Az átgondolt szerkezet ugyanis szakadatlanul helyet adott (petit szedéssel) az alapvető forrás és irodalmi bázisok megjelölésének, melynek különös értéke, hogy az utóbbi évtizedek eredményeire is figyelemmel van. Ez és a lépten-nyomon felismerhető tárgyilagosabb polgári szemléletre törekvés is tanulságossá teszi számunkra a szóban forgó alkotást. Polgári, idealista szemlélete azonban ugyancsak nem elhanyagolható megjegyzésekre késztet bennünket.

A modern tudománytörténet sokrétűen elemezte már azokat a törekvéseket, amelyek a polgári kor intézményeit, állam- és jogelveit rég letűnt évszázadok korába is visszavetítik. Behatolt ez a törekvés a jogtörténetírás főbb iskoláinak kutatásaiba is és különösen meghonosodott a német polgári tudományos-ság keretei közt. Ennek nyilvánvaló nyomait őrzi a Mitteis-Liebrich-féle kézikönyv is. A germán őskor áttekintésében csakugy, mint a középkor egyes fejlődési szakaszaiban, benne van a germán alkotmányos eszme őseredeti voltának gondolata. A mű bevezető gondolatai pedig sokat ígérően hangoztatják a modern jogtörténetírás alapvető feladatát, melyben a "gazdasági-társadalmi" feltételekkel való kapcsolatnak nagy jelentősége van. Ezt a pozitív tartalmu aspektust azonban ellensúlyozza a szellem-történettel való kapcsolat kiemelt hangoztatása. Ha e tétel csupán a jogi gondolkodás fejlődéséhez fűződő kapcsolatot jelentené, ugy kizárná a modernizáló visszavetítést. A mű alkotói számára azonban "a jog maga egy szellemhatalom" (Das Recht selbst eine Geistesmacht ist.) Ez egyben az a szemléletl egyoldalúság, amely nem teszi lehetővé a társadalmi-gazdasági feltételek meghatározó szerepének érvényesülését a szóban forgó kézikönyvben.

A módszeres felépítés egyebként - az elsődlegesen alapismeretek közlését célzó műben - nagyon tanulságos. Az un. "germán kor", "frank kor", "fejlett középkor" ill. "késő középkor"-szerű tagolás ugyan számunkra idegen, mégis polgári értelemben hagyományosnak tűnik. A korai ujkor követi ezt a tagolást, ami által a polgári kort megelőző idők német jogfejlődése a mű háromnegyedrészét lefoglalja. Nyilvánvaló, hogy a felépítés ilyenén alakulása objektíve kizárja a polgári jellegű kor előtérbe kerülését.

Figyelemre méltó az un. "Szent Római Birodalom" felépítésének bemutatása, ahol némi kitekintést is találunk a birodalom közelségében élő népekre. Tanulságos az a kép, mely a hűbéri szervezet térhódítását tárgyalva bemutatja a kifejlett északitáliai formák átvételét. Egy újabb kitekintés-szerű vázlat érinti a környező népek (köztük hazánk, a nyugati és keleti szláv népek) államiságának megszilárdulását is, midőn a "nemzetállamok keletkezéséről" beszél.

A korai ujkort a kézikönyv a 15-18. századok keretében helyezi el és igen hasznos társadalmi-gazdasági változások magyarozatával indítja. Kár, hogy ez a szemlélet nem marad töretlen a recepció és birodalmi államhatalom lényegének bemutatása során is. Pedig ezuttal már a birodalom és az önállósult német államok szervezete szélesebb kifejtést nyert. Innen fakad végül az a körülmény is, hogy az Elbától keletre eső területek fejlődésének sajátossága a jogfejlődés konkrét tárgyalásánál is elmaradt. Hogy joggal hiányoljuk mindezt bizonyítja az is, miszerint a mű még a XI. Nemzetközi Történetéskongresszuson bemutatott Friedrich Lütge-féle kutatások eredményeire sem utal

a petit-irodalomban. Itt, és a polgári kor rendkívül vázlatos bemutatása során válik nyilvánvalóvá tehát a "Kurz-Lehrbuch" adta keret tarthatatlansága.

A Mitteis-Liebrich -féle Kurz-Lehrbuch VI. része kísérletet tesz arra, hogy a polgári kor állam- és jogtörténetét vázlatosan bemutassa és a belőle fakadó tudományos konzekvenciákat a közgondolkodás eszközüvé tegye. A német birodalom felbomlása, a Deutscher Bund és a szövetség szuverén tagállamainak bemutatása mellett azonban alig maradt lehetőség a konkrét társadalmi-gazdasági feltételek megrajzolására. Hazánk és a környező szocialista országok egyetemlein szélesebb ismeretanyagot tanítunk az 1848-as német forradalom közjogi változásairól a Frankfurter parlamentről avagy akár a Norddeutscher Bundról, mint amit az elemzett mű nyújt. A sokszorosan átdolgozott mű alkotói e kor tárgyalása folyamán tehát igen értékes lehetőségeket szajlanak el, amelyek alkalmasak volnának egy tisztultabb közgondolkodás kialakítására. Az ide irányuló törekvés egyes elemei pedig jelentkeznek a vázlatos kifejtésben. Ezt látjuk pl. az 1871-es német birodalmi alkotmány felvázolásánál, a "Bismarck-testére szabott" kormányzat lényegének bemutatásánál. A megértést szolgáló tények szélesebb kifejtését azonban hiába keressük a kézikönyvben. Még inkább hiányérzetet kelt bennünk a Weimari Köztársaság kialakulásának, alkotmányos rendjének vázlatos megrajzolása. Arról már nem is szólva, hogy ebben a képben a mégoly rövidéletű bajor tanács hatalom tényének megállapítására egy mondatnak is csak a töredéke jut.

Végezetül elmondhatjuk, hogy bár a mai nyugat-német jogtörténetírás a polgári kor utóbbi másfél évszázadának megértését nem sokkal vitte előbbre, mégis a nyilvánvalóan polgári beállítású Mitteis-Liebrich -féle kézikönyv az ún. "Harmadik Birodalom" jogtörténeti áttekintése terén több értékes állásfoglalást rögzített.

HORVÁTH PÁL

KÖNYVEKRŐL - RÖVIDEN

Jelen számunkban "Könyvekről - röviden" címen új rovatot nyitunk, amelynek keretében részben Intézetünk új szerzeményei-, részben a külföldi folyóiratok annotációi és recenziói alapján igyekszünk olvasóinkat tájékoztatni a legújabb nemzetközi történeti művekről.

(A könyveket ismertető folyóiratok rövidítés-jegyzéke)

AHR	=	American Historical Review (New York)
BS	=	Byzantinoslavica (Praha)
CCH	=	Československi Časopis Historicky (Praha)
DDr	=	Der Donaraum (Wien)
HJ	=	Historisches Jahrbuch (München-Freiburg)
HZ	=	Historische Zeitschrift (München)
HČ	=	Historicky Časopis (Bratislava)
JGO	=	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden)
SHS	=	Studia Historica Slovaca (Bratislava)
UIZs	=	Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal (Kijev)
VF	=	Voproszi Filozofii (Moszkva)
VIK	=	Voproszi Isztorii KPSzSz (Moszkva)
ZAA	=	Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie (Frankfurt am M.)
ZfO	=	Zeitschrift für Ostforschung (Marburg n.d. Lahn)
ZG	=	Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)

Közép-Kelet-Európa

Födisch, H., Zum Problem präurbaner Siedlungen in Ostmitteleuropa.
(A preurbánus települések problémája Közép-Kelet-Európában.)
München, 1967, 114 p.
Ism. HJ, 1969. t.89/I. 221-222.

Volina, E.A. - Zak, L.A., Die Sowjetische Historische Enzyklopädie.
(A szovjet történeti enciklopédia.)
Ism. ZG, 1969. f.6. 761-764.
Részletes elemzés és méltatás a 16 kötetre tervezett első
szovjet történeti enciklopédia eddig megjelent 11 kötetéről.

L'Europe aux IXe-XIe siècles. Aux origines des Etats nationaux.
Varsovie, 1968. 527 p.
(A IX-XI. századi Európa. Államalakulások.)

A Varsóban és Poznanban 1965. szept. 7-13 között tartott nemzet-
közi történészkongresszus anyaga, amely a IX-XI. századi közép-
európai államok kialakulását vitatta meg. Elsősorban a koraközép-
kori lengyel állam helyzetét igyekszik tisztázni.

Picard, B., Das Gesandtschaftswesen Ostmitteleuropas in der frühen Neu-
zeit. Beiträge zur Geschichte der Diplomatie in der ersten Hälfte
des sechzehnten Jahrhunderts nach den Aufzeichnungen des Freiherrn
Sigmund von Herberstein.
(Külkereskedelmi hálózat Közép-Kelet-Európában a korai újkorban.
A diplomácia története a 16. század első felében báró Sigmund
v. Herberstein feljegyzései alapján.)
Köln, 1967. 192 p.
JGO, 1969. f.3. 444-445.

Pattis, P. - Sonderegger, H.U., Wirtschaftsfragen in und zwischen Ost
und West.
(Gazdasági kérdések Keleten és Nyugaton, és Kelet és Nyugat kö-
zött.)
Düsseldorf-Wien, 1966. 272 p.
Ism. ZfO, 1969. f.3. 577-578.

Aschenbrenner, V. - Birke, E. - Kuhn, W. - Lemberg, E., Die Deutschen
und ihre östlichen Nachbarn. Ein Handbuch.
(A németek és keleti szomszédaik. Kézikönyv.)
München, 1967. 634 p.
Ism. ZfO, 1969. f.3. 497-499.

Meissner, B., Das Selbstbestimmungsrecht der Völker in Osteuropa und
China.
(Kelet-Európa és Kína népeinek önrendelkezési joga.)
Köln, 1968. 237 p.
Ism. ZfO, 1969. f.3. 508-510.

Кропоткин, В. В., Экономические связи восточной Европы в I. тысячелетии
нашей эры. М. 1967. 136 стр.
(Gazdasági kapcsolatok Kelet-Európában az i.sz. I. évezredben.)
Ism. ZG, 1969. f.4. 541.

Stoianovich, T., A study in Balkan civilization.
(Tanulmány a Balkán civilizációról.)
New York, 1967, X. 215. VI p.
Ism. AHR, 1969. t.LXXIV. No 3. 1073.

Unitate și continuitate în istoria poporului român.

(Az egység és a kontinuitás a román nép történetében.)

Red. D. Berciu. București. Ed.Acad. RSR. 461 p.

Mai román történészek munkája, az egységes Románia létrejöttének 50 éves évfordulója alkalmából. A tanulmányok a következő fő kérdésekkel foglalkoznak: a román nép kialakulása; a kontinuitás eszméjének fejlődése; a románok társadalmi és nemzeti küzdelme 1848-ban; Erdély és a román területek gazdasági kapcsolatai a XIX. században; Románia az első világháborúban; az 1918-as gyulafehérvári nemzetgyűlés; a második bécsi döntés és hatása.

Documenta Romaniae Historica.

A. Moldova. Vol. 19. (1626-1628). Intocmit de Haralambie Chirca. București, Ed.Acad. 1969. 798 p.

A 458 dokumentum nagyrésze (310) a fejedelmi kancelláriáról származik, 38-at a főméltóságok adtak ki, 10 az egyház, a többi kisebb hivatalnokok, városok, városi tanácsosok, birtok-feljegyzései, iratai; román vagy szláv nyelven, ill. fordításban, kivonatolva és másolatban. A források nagyrésze birtokmegegerősítő, vásárló és adományozó irat.

Documenta Romaniae Historica.

B. Țara Românească. Vol. 23. (1630-1632).

(Dokumentumok a román történelemről.)

Intocmit de Damaschin Mioc. București, Ed.Acad. RSR. 1969. 828 p.

A 451 dokumentum jelentős adatokat tartalmaz a fejedelemség gazdasági, politikai és közigazgatási viszonyaira vonatkozóan. Különös figyelmet érdemel Leon Vodă intézkedése, ami a korabeli társadalmi-politikai elégedetlenségekre, és a görögellenes megmozdulásokra enged következtetni. A dokumentumok nagyrésze eredeti, a fejedelmi kancellária, az egyház, a bírósági intézmények és főméltóságok adták ki.

Relatiile comerciale ale Țării Românești cu peninsula balcanică. (1829-1858.) (Au scris: Vladimir Diculescu, Sava Iancovici, Cornelia Papacostea Danielopolu, Mircea N. Popa.)

(Havaselve kereskedelmi kapcsolatai a Balkán félszigettel.)
București, Ed.Acad. RSR, 1970.

A mű két részből áll: az első részben az export árukkal (23 féle áru), a másodikban a 18 különböző árut tartalmazó import kereskedelemmel foglalkozik. Az adatokat a vámlistákról állították össze, amelyekből kitűnik, hogy a tárgyalat időben megnövekedett a kereskedelmi kapcsolat a Balkánnal. A könyv társadalmi és etnográfiai adatokat is tartalmaz.

Pascu, Ștefan, Marea adhnare națională de la Alba Iulia. Incununarea

ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român. (A gyulafehérvári nagy nemzetgyűlés. A román nép egységre törekvő harcának megkoronázása.)

Cluj, Univ. 1968. 510 p.

Arra a megállapításra jut, hogy az egységért folyó harc végigvonult a román nép egész történetén a középkortól a nemzeti törekvések beteljesüléséig, a román-lakta területek egyesüléséig.

Egyetemes történet

- Проблемы истории докапиталистических обществ. Т. I. М. Изд. Наука, 1968. 670 стр.
(A kapitalizmus előtti társadalmak történeti problémái.)
Ism. VF, 1969. f.5. 161-165.
A sorozat 1. kötete. Tanulmányok.
- Toynbee, "Történelmi tanulmány" c. művének utolsó, 12. Megfontolások" c. kötetét elemzi. Birálja Toynbee történelemfilozófiáját, történeti teológiáját, a kulturákról felállított teóriáját és hipotéziseit.
Ism. HZ, 1969. t.208. f.1. 81-97.
- Ангелов, Д., История на Византия. III. ч. 1204-1453. София, 1967. 179 стр.
(Bizánc története.)
Ism. BS, 1968. t.29. f.1. 151-156.
Részletes, elemző recenzió a magyar történelem szempontjából is fontos korszakot tárgyaló műről.
- Raab, H., Sieben Jahrhunderte päpstlichen Gesandtschaftswesens. Bemerkungen zu K.Walf, Die Entwicklung des päpstlichen Gesandtschaftswesens in dem Zeitabschnitt zwischen Dekretalenrecht und Wiener Kongress (1159-1815).
(A pápai követségi rendszer hét évtizede. Megjegyzések K.Walf könyvéhez: A pápai követségek fejlődése a dekretális jog és a bécsi kongresszus közti időszakban [1159-1815].)
Ism. HJ, 1969. t.89/II. 409-419.
- Handbuch der europäischen Geschichte. Hrsg. von Theodor Schieder. 4. Bd. Europa im Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung.
(4. köt. Európa az abszolútizmus és a felvilágosodás korában.)
Hrsg. Fritz Wagner. Stuttgart, Union Verl. 1968. XV, 852 p.
A hét kötetre tervezett kézikönyv elsőként megjelent kötete a westfaliai béke és a francia forradalom kitörése közötti időszakot tárgyalja. Az első rész általános fejezetei után országként mutatja be a helyi eseményeket, ill. ezek kapcsolatát az összeurópai fejlődéssel.
- Vauvigny, G.B., Metternich et la France après le congrés de Vienne. I. de Napoléon á decazes 1815/1820.
Paris, 1968. 274 p.
Ism. AHR, 1969. T. LXXV. No 1. 112.
- Romani, M., Storia economica d'Italia nel secolo XIX 1815-1914. Con una scelta di testi e documenti 1. Introduzione e parte prima.
(A XIX. századi Olaszország gazdaságtörténete 1815-1914. szöveg és dokumentumválogatással. 1. Bevezetés és 1.r.)

Milano, A. Giuffré, 1968. XI, 848 p.
Vázolja Olaszország 19. sz-i gazdaságtörténetét, kronológiával,
népességi statisztikai táblázattal. Bibliográfia.

Stoecker, H., (szerk) Handbuch der Verträge 1871-1964. Verträge und andere
Dokumente aus der Geschichte der internationalen Beziehungen.
(Az 1871-1964. évek közötti szerződések kézikönyve. Szerződések
és más dokumentumok a nemzetközi kapcsolatok történetéből.)
Berlin, 1968. 787 p.
Ism. ZG, 1969. f.4. 523-524.

Молок, А. И., Первый Интернационал в исторической науке. М, Мысль,
1968. 279 стр.
(Az I. Internacionálé a történettudományban.)
Ism. VIK, 1969. 2. 122-125.
Mind tudományos, mind módszertani szempontból magasra értékeli.

Drachkovitch, N.M., The revolutionary internationals, 1864-1943.
(A forradalmi internacionálék.)
Standford, 1966. XV. 256 p.
Ism. AHR, 1969. t. LXXIV. 950-951.

Braunthal, J., History of the International. Vol. II. 1914-1943.
(Az Internacionálé története. II.k. 1914-1943.)
New York, 1967. XI. 396 p.
Ism. AHR, 1969. t. LXXIV. No 3. 951-952.

Lenin, W.I., Über Kommunistische Internationale.
(A kommunista Internacionáléról.)
Berlin, 1969. Dietz Verlag, 783 p.
Ism. VIK, 1970. 1. 135-136.p.
Dokumentumgyűjtemény.

Renouvin, P., L'armistice de Rethondes. 11. Novembre 1918.
(A rethondes-i fegyverszünet, 1918 november 11.)
Paris, 1968. 486 p.
A rethondes-i fegyverszünet 50 éves évfordulójára. Függetlenül
közli Wilson békeprogramját, a német fegyverszüneti kérés és
a német-francia fegyverszüneti paktum szövegét. Kronológia,
forrásjegyzék, bibliográfia.

Hertha, P., Das Geheimnis von Sarajewo.
(A szarajevói titok.)
Wien, 1966. 378 p.
Ism. ZG, 1969. f.4. 547.

Mayer, A.J., Politics and diplomacy of peacemaking: containment and counter-
revolution at Versailles, 1918-1919.
(A béke politikája és diplomáciája: megfékezés és ellenforradalom
Versaillesben 1918-1919.)
New York, 1967. VIII. 918. XX p.
Ism. AHR, 1969. t. LXXIV. No 3. 952-953. p.

Жогов, П., Дипломатия Германии и Австро-Венгрии и первая балканская
война 1912-1913 гг. М. Наука, 1969. 392 стр.
(Németország, Ausztria-Magyarország és az első Balkán háború,
1912-1913.)
A német és osztrák-magyar imperialista hódító törekvések anali-
zise. Számos, eddig ismeretlen, különböző szovjet levéltárakban
őrzött dokumentumot használ fel.

Первая мировая война, Ред.А.Л.Сидоров, М. Наука, 1968. 375 стр.

(Az I. világháború.)

Az 1964. nov. 17-20. között tartott, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előzményeit tárgyaló konferencia referátumai. Témái: az orosz bel- és külpolitika, az orosz munkásmozgalom a háború idején, az orosz hadvezetés problémái. Számunkra különösen érdekes M.F. Lebovics: A magyarországi uralkodó osztályok és az első világháború c. tanulmány.

Piawarski, K., Polityka europejska w okresie pomonachijskim (10. 1938 - 3. 1939.)

(Európai politika a München utáni időszakban [1938. X. - 1939. III.1.]

Warszawa, Państwowe Wyd. Naukowe, 1960. 185 p.

Anglia és Franciaország politikai magatartását határozza meg Németország és Olaszország irányában, meghuzva a müncheni szerződés utáni európai politikai erővonalakat.

Das Abkommen von München 1938. Tschechoslowakische Dokumente 1937-1939.

Zusammengestellt von Václav Král.

(A müncheni egyezmény. 1938.)

Praha, 1968. 369 p.

A müncheni egyezmény előkészítésének és következményének diplomáciai visszhangja. Az anyag elsősorban a prágai levéltárakból való.

Il Nazismo, A cura di Enzo Colotti.

(A náciizmus.)

Bologna, Zanichelli, 1968. 170. p. (Lecture storiche 3.)

Cikkgyűjtemény. G.Ritter, Lukács György, E.Vermeil stb. tanulmányai a náciizmus politikai, ideológiai, társadalmi és gazdasági gyökereiről.

Callcott, H.W., The Western hemisphere: its influence of United States policies to the end of world war II.

(A nyugati félteke: annak befolyása az Egyesült Államok politikájára a II.világháború végén.)

Texas; 1968. XII, 506 p.

Ism. AHR, 1969. T. LXXV. No 1. 194-195.

Studien über die Revolution.

(Tanulmányok a forradalomról.)

Hrsg. M.Kossok. Berlin, Akademie Verlag, 1969. X, 617 p.

A könyv kettős alkalom ünneplésére készült: az NDK fennállásának 20. évfordulójára és W.Markov prof. 60. születésnapjára. 39 német, orosz, francia, angol nyelvű cikk foglalkozik a forradalmak kérdésével. A magyar Benda K. cikke "Emberbarát vagy patrióta?" címmel a jakobinus mozgalommal foglalkozik. A könyv közli W.Markov életrajzát, műveinek jegyzékét.

Ausztria

(Osztrák-Magyar-Monarchia)

- Walter, Fr., Maria Theresia Briefe und Aktenstücke in Auswahl.
(Mária Terézia válogatott levelei és iratai.)
Darmstadt, 1968. 570 p.
Ism. HJ, 1969. f. 89/I. 270-271.
- Frankel, J., The Jews of Austria: Essays on their life, history and destruction.
(Az ausztriai zsidóság: tanulmány életükről, történetükről és megsemmisítésükről.)
London, 1967. XV. 584 p.
Ism. AHR, 1969. t. LXXIV. No 3. 1032-1033.
- Tapié, V.L., Monarchie et peuples du Danube.
(A Monarchia és a Dunamenti népek.)
Paris, 1969. 493 p.
Ism. DDR, 1969. f.4. 240-241.
Kitűnő a cseh és magyar kulturális életéről szóló összefoglaló képe 1526-ig.
- Wiederstand, Verfolgung und Emigration 1933-1945.
(Üldöztetés és emigráció, 1933-1945.)
[Von]: Herbert Steiner, Jonny Moser, William Sheridan Allen etc.
Bad Godesberg, Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung,
1967. 157 p.
(Studien und Berichte aus dem Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung)
Cikkgyűjtemény az osztrák ellenállási mozgalomról, a német földalatti munkásmozgalomról, a német politikai száműzöttekről, a száműzöttek irodalmi tevékenységéről, az emigránsok helyzetéről.
- Batowski, H., Austria i Sudety 1919-1938. Zabór Austrii i przygotowanie agresji na Czechosłowację.
(Ausztria és a Szudétavidék 1919-1938. Ausztria bekebelezése és a Csehszlovákia ellen irányuló agresszió előkészítése.)
Poznan, Wyd. Poznanskie, 1968. 335 p.
A közép-európai diplomácia vázolója után rátér a szudéta-kérdésre, (1919-1932) részletesen leírva az agresszió előkészületeit. Bemutatja a csehszlovák krízis kezdetét 1938 februárjától májusig.

Csehszlovákia

- Novotny, J., Češi a Slováci.
(Csehek és szlovákok.)
Praha, 1965. 221 p.
Ism. ČCH 1969. XVII. f.2. 213-215.
A hét fejezetből álló munka a Nagymorva-birodalomtól 1918-ig tárgyalja a két nép történetét. A munka gerincét a 19.sz. első felének az eseményei alkotják. A hetedik fejezet elemzi a csehek és szlovákok közös erőfeszítését (1850-1918-ig) a közös önálló állam megteremtéséért.
- Choc, P., S mečem i štitem. České raše feudální vojenství.
(Karddal és pajzzsal. A cseh korai feudális hadügy.)
Praha, 1967. 570 p.
Csehország hadszervezete és haditechnikája a kezdetektől a XIII. sz. végéig.

Humanizmus a reneszancia na Slovensku v 15-16. storočí.

(Humanizmus és reneszánsz Szlovákiában a 15-16. században.)

Red.L. Holotik a A. Vantuch. Bratislava, 1967. 508 p.

A pozsonyi Academia Istropolitana megalapításával és működésével, a mai Szlovákia területéről származó, külföldi egyetemeken tanuló diákokkal, a humanizmus elterjedésével, a könyvnyomtatással, a képzőművészetek fejlődésével foglalkozik magyar, cseh, szlovák és lengyel szerzők közreműködésével.

Ism. SHS, 1969. t.6. 247-257.p.

Dejiny Slovenska II. Od roku 1848 do roku 1900. Vypracoval Mészáros, J. a kolektív.

(Szlovákia története II.)

Bratislava, 1968.

Ism. CCH, 1969. XVII. f.4. 590-593,

Vyvíjalová, M., Juraj Palkovič (1769-1850).

(Juraj Palkovics, 1769-1850.)

Bratislava, 1968. 409. p.

Ism. HC, 1969. XVII. f.4. 591-593.

Palkovičnak jelentős szerepe volt a szlovák nemzeti megújulás időszakának kulturális és politikai eseményeiben.

Hoensch, J.K., Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik. Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938-1939.

(Szlovákia és Hitler Kelet-politikája. A Hlinka-féle szlovák Néppárt az autonómia és a szeparatizmus között, 1938-1939.)

Böhlau Verlag, Köln-Graz, 1969. 390 p.

Ism. SHS, 1967. t.5. 294-299.

Olivová, V., Československo v rozrušené Evropě.

(Csehszlovákia a feldult Európában.)

Praha, 1968. 260 p.

Ism. HC, 1969. XVII. f.3. 448-452.

A munka öt fejezetre oszlik. Az 1918-tól 1938-ig terjedő periódust tárgyalja.

Lvová, M., Mnichov a Edvard Beneš.

(München és Edvard Beneš.)

Praha, 1968. 285 p.

Ism. HC, 1969. XVII. f.3. 445-448.

Vietor, M., Dejiny okupácie južného Slovenska.

(Dél-Szlovákia megszállásának története.)

Bratislava, 1968. 505 p.

Ism. HC, 1969. XVII. f.1. 132-137. p.

Lipták, L., Slovensko ve 20. storočí.

(Szlovákia a 20. században.)

Bratislava, 1968. 366 p.

Ism. 1/ CCH, 1969. XVII. f.2. 215-218.

2/ HC, 1969. XVII. f.3. 438-444.

Az öt fejezetből álló munkát a recenzor pozitívan értékeli.

Franciaország

Grönebaum, F., Frankreich in Ost- und Nordeuropa. Die französisch-russischen Beziehungen von 1648-1689.

(Franciaország Kelet- és Észak-Európában. Francia-orosz kapcsolatok 1648-1689 között.)

Wiesbaden, F.Steiner Verl. 1968. XVI, 234 p.

(Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa. 2.Bd.)

A vesztfáliai békétől Nagy Péter trónralépéséig tárgyalja a francia-orosz kapcsolatokat. Közli Sándor cár és XIV. Lajos levezetését. Bibliográfiája jelentős.

Erlanger, Ph., Clemenceau.

(Clemenceau.)

Paris, Paris-Match, 1968. 659 p.

A Párizsi Kommüntől az 1920-as évek végéig tekinti át a korszak politikai történetét. Részletesen tárgyalja a belpolitikai párt-harcokat, a Panama-botrányt, az I. világháborút záró párizsi béketárgyalásokat. Az események középpontjában Clémenceau áll.

Moneta, J., Die Kolonialpolitik der französischen Kommunistischen Partei.

(Az FKP gyarmati politikája.)

Hannover, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1968. 303 p.

(Schriftenreihe des Forschungsinstituts der Friedrich-Ebert-Stiftung. B.Historisch-Politische Schriften)

A Francia Kommunista Párt gyarmati politikáját, az afrikai és ázsiai felszabadító harcokkal kapcsolatos állásfoglalását vizsgálja. Életrajzi adatokkal ellátott névmutató zárja a kötetet.

Willard, G., De Munich à Vichy. La drôle de la guerre.

(Münchenből Vichyig. A háború furcsasága.)

2e ed. Paris, Ed.Sociales, 1969. 268 p.

A háború kitörésével, az összeomlással, a Vichy-i kormány politikájával és a FKP következetes harcával a belső és külső fasiszta erőkkel szemben (1939-1941) foglalkozik a szerző.

Jugoszlávia

Srpska socijaldemokratska partija. Gradja. (Knj.l.) [1901-1905].

(A szerb Szociáldemokrata Párt.)

Beograd, 1966. Nolit. XXXI, 692 p. 14 t.

Izvori za istoriju radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije. Ser.A., II/1.

A jugoszláv munkásmozgalom és a kommunista párt történetére vonatkozó források sorozat első kötete, a szerb szociáldemokrata párt forrásanyaga. Nemszak a hivatalos irományokat közli, hanem bő válogatásban a munkás- ill. párt-sajtó anyagát is.

Ljubibratić, D., Mlada Bosna i sarajevski atentat.

(Az "Ifjú Bosznia" és a sarajevói merénylet.)

Sarajevo, 1964. Muzej grada Sarajeva, 301 p.

Az évszázad elején a boszniai ifjúság körében meginduló, az osztrák elnyomás elleni forrongás és nevezetesebb alakjai. A sarajevói merénylet résztvevőinek utja.

Kulundžić, Z., Politika i korupcija u kraljevskoj Jugoslaviji.

(Politika és korrupció a királyi Jugoszláviában.)

Zagreb, 1968. Stvarnost. 754 p.

Beszámoló a politika és a korrupció összefonódásáról a jugoszláv királyságban.

Vražalić, Ešref, Okupacioni sistemi u Jugoslaviji u svijetlu međunarodnog prava.

(Sa osvrtom na napad i okupaciju 1941. godine, i na legalnost NOB-e.)

(A megszállási rendszerek Jugoszláviában a nemzetközi jog megvilágításában [különös tekintettel az 1941. évi támadásra, meg-

szállásra és a népfelszabadítási harc törvényességéről.)
Sarajevo, 1966. Univerzitet, 427 p. 2. térkép.
Ideiglenes egyetemi tankönyv.

Marić, M., Kralj i vlada u emigraciji.
(A király és a kormány az emigrációban.)
Zagreb, 1966. Epoha. 455 p. 19 térkép.
Alapos forráskutatások alapján leírja II. Péter jugoszláv király és kormányának menekülését 1941-ben, majd működését az emigrációban 1944-ig.

Godina, F., Prekmurje 1941-1945. Prispevek k zgodovini NOB.
(A Murántul 1941-1945. A népfelszabadító harc történetéből.)
Murska Sobota, 1967. Pomurska Založba, 175 p.
Muraköz a magyar megszállás éveiben. Az ellenállás megindulása és a partizánok harca a terület felszabadításáig.

Lengyelország

Polska pierwszych Piastów. Państwo, społeczeństwo, kultura.
(Az első Piastok Lengyelországa. Állam, társadalom, kultura.)
Red. Tadeusz Manteuffel. Warszawa, 1968. 320 p.
Tanulmánykötet a IX-XI századi társadalomról és művelődésről Lengyelországban.

Dzieje Wielkopolski. Tom 1. Do roku 1793.
(Nagylengyelország története. 1. köt. 1793-ig.)
Poznan, 1969. 1082 p. 14 térkép.
Lengyelország középső és nyugati vidékeinek összefoglaló története a kezdetektől az ország második felosztásáig.

Tymieniecki, K., Historia chłopów polskich. Tom 3. Geneza zastrzonego poddanstwa chłopów.
(A lengyel parasztság története. 3. köt. A jobbágyi terhek súlyosbodásának genezise.)
Warszawa, 1969. 265 p.
A második jobbágyiség kialakulásának XV. századi gyökerei és XVI. századi megerősödése.

Bieniarzówna, J., Mieszczanstwo krakowskie XVII w. Z badań nad strukturą społeczną miasta.
(A krakkói polgárság a XVII. században. A város társadalmi strukturájának vizsgálatából.)
Kraków, 1969. 185 p.
Krakkó polgárságának korabeli szociológiáját nyújtja.

Zakłady przemysłowe w Polsce XIX i XX wieku. Studia i materiały.
(Ipari üzemek Lengyelországban a XIX. és XX. században. Tanulmányok és források.)
Red. Irena Pietrzak-Pawłowska. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969. 280 p.
A táblázatokkal és térképekkel gazdagon ellátott kötet az általános ipartörténet mellett kiemelten foglalkozik a korabeli lengyel bányáiparral; fém-, textil-, élelmiszeriparral, a kapitalista vállalkozások szociológiai strukturájával, de a szocialista ipar változásaival is.

- Mieszczankowski, M., *Struktura agrarna Polski międzywojennej.*
(A két háború közötti Lengyelország agrárstruktúrája.)
Warszawa, Państwowe Wyd. Naukowe, 1960. 430 p.
A lengyel falvak agrárstruktúráját vizsgálja az 1921, 1931 és 1938 évek adatainak alapján, csak a gazdaságok és a birtokterületek struktúrájára szorítkozva.
- Krakow-Kijow. *Szkice z dziejow stosunkow polsko-ukrainskich.*
(Krakkó-Kijev, a lengyel-ukrán kapcsolatok történetéből.)
[Pod.red. A. Podrazyl Krakow, 1969.
Ism. UIZs, 1969. 10. 151-153.
A Lengyel-Szovjet Baráti Társaság kiadványa, amely a XIX-XX. sz-i kapcsolatokra vonatkozó tanulmányokat tartalmaz.
- Magyarország
- Bogyay, Th., *Grundzüge der Geschichte Ungarns.*
(A magyar történelem alapvonalai.)
Darmstadt, 1967. 202 p.
Ism. JGO, 1969. f.2. 297-298.
- Vajay, Sz., *Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte (862-933).*
(A magyar törzsszövetség megjelenése az európai történelemben, 862-933.)
München, 173 p.
Ism. DDR, 1969. f.4. 248-249.
Tagadja azt az eddig uralkodó felfogást, hogy a magyarság a 10. századig terv nélkül, vadon kalandozott Közép- és Nyugat-Európában. Már Géza fejedelem célszerű politikát folytatott.
- Deér, J., *Die Heilige Krone Ungarns.*
(A magyar szent korona.)
Köln, 1966. 301 p.
Ism. JGO, 1969. f.3. 463-466.
- Lamoš, T., *Vznik a počiatky banského a mincového mesta Kremnice 1328-1340.*
(Körmöc város bányászatának és pénzverésének létrejötte és kezdetei.)
Kremnica, 1969. 256 p.
Magyar és német kivonattal. Részletesen leírja Körmöc szerepét a pénzverésben.
- Probszt, G., *Die niederungarischen Bergstädte. Ihre Entwicklung und wirtschaftliche Bedeutung bis zum Übergang an das Haus Habsburg (1546).*
(Az alsómagyarországi bányavárosok. Fejlődésük és gazdasági jelentőségük Habsburg-Ház kezébe való átmenetükig, 1546.)
München, 1966. 359 p. Bilder- und Kartenbeilagen.
Ism. SHS, 1969. t.6. 267-272.
- Szilas, L., *Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591-1599.*
(Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben 1591-1599.)
Röma, 1966. 175 p.
Ism. HJ, 1969. t. 89/I. 257-258.
- Weber, J., *Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage.*
(Eötvös és a magyar nemzetiségi kérdés.)
München, 1966. 155 p.
Ism. DDR, 1969. f.4. 249.
Bevezetés a magyarországi nemzetiségi probléma megértéséhez. A középpontban Eötvös alakja.

- Prazák, R., Josef Dobrovsky als Hungarist und Finno-Ugrist. Opera Universitatis Brunensis.
(Josef Dobrovsky mint hungarista és finn-ugor szakértő.)
Brünn, 1967. 185 p.
Ism. DDR, 1969. f. 1-2. 113.
A könyv fő érdeme, hogy a szerző felismerte: a finn-ugor nyelveket történeti-összehasonlító alapra kell hozni.
- Felozak, W., Uгода wegiersko-chorwacka 1868. roku.
(A magyar-hórvát kiegyezés 1868-ban.)
Wrocław-Warszawa-Kraków, 1969. 240 p.
A magyar-hórvát kiegyezés történetének első összefoglalója nemcsak a lengyel szakirodalomban, hanem a Magyarországgal foglalkozó külföldi munkák közt is.
- Osáky, M., Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95.
(A kulturális harc Magyarországon. Egyházpolitikai törvényhozás Magyarországon 1894/95-ben.)
Graz-Wien-Köln, 1967. 119 p.
Ism. DDR, 1969. f. 1-2. 111.
- Süle, T., Sozialdemokratie in Ungarn. Zur Rolle der Intelligenz in der Arbeiterbewegung 1899-1910.
(Szociáldemokrácia Magyarországon. Az értelmiség szerepe a munkásmozgalomban, 1899-1910.)
Köln, Böhlau-Verlag, 1967. 243 p.
Ism. 1/ DDR, 1969. f. 1-2. 112.
2/ HZ, 1969. f. 209. t. 1. 221.
A szociáldemokratákon kívül ír a polgári radiálisokról is. Így egységes képét alakít ki a baloldali ellenzékiségről.
- Бенгерские интернационалисты в октябрьской революции и гражданской войне в СССР. Том I-2. Ред. Р.А. Жилин, М. Госполитиздат, 1968.
- Vass, H., (Magyar internacionalisták az októberi forradalomban és a polgárháboruban.)
1917. április 12-től kezdődően közöl értékes, sokszor magyar kutatók által eddig nem ismert forrásokat a magyar internacionalistákról.
Ism. VIK, 1969. 2. 129-132.
- Magyarok Csehszlovákiában. Tanulmányok és visszaemlékezések.
Bratislava, 1969. 419 p.
Szlovák és magyar történészek, irodalomtörténészek adnak átfogó képet a csehszlovákiai magyarság életéről a köztársaság megalakulásától napjainkig. Bemutatják a magyar munkásmozgalom kiváló alakjait, a különböző nemzetiségű munkások és parasztok összefogását, az értelmiség küzdelmét. A világháború alatti illegális pártmunkáról, az 1945-48 közötti évek megpróbáltatásairól kapunk objektív képet.
- Vasari, E., Ein Königsdrama im Schatten Hitlers.
(Királydráma Hitler árnyékában.)
Wien-München, 1968. 208 p.
Ism. DDR, 1969. f. 1-2. 111-112.
Károly király restaurációs kísérlete 1921 áprilisában.

Нежинский, Л. Н., Очерк истории народной республики Венгрии. 1948-1962.

(A magyar népköztársaság rövid története. 1948-1962.)

M. Hayka, 1969. 448 стр.

Ism. UIZs, 1969. 12. 136-137.

Elismerő tartalmi ismertetés.

Németország

Abel, W., Geschichte der deutschen Landwirtschaft vom frühen Mittelalter bis zum 19. Jahrhundert.

(A német mezőgazdaság története a korai középkortól a 19. századig.)

Stuttgart, 1967. 361 p.

Ism. ZG, 1969. f.4. 539.

Henning, Fr.W., Bauernwirtschaft und Bauerneinkommen in Ostpreussen im 18. Jahrhundert.

(Parasztagazdaság és paraszti jövedelem Keletporoszországban a 18. században.)

Würzburg, 1966. 244 p.

Ism. ZAA, 1969. f.2. 249.

Volkman, H., Die Arbeiterfrage im preussischen Abgeordnetenhaus 1848 bis 1869.

Nyugatberlin, 1968. 218 p.

Ism. ZG, 1969. f.4. 544-545.

Simon, W.M., Germany in the age of Bismarck.

(Németország Bismarck korában.)

New York, 1968. X, 14-246 p.

Ism. AHR, 1969. T. LXXIV. No 3. 1023-1024.

Koszyk, K., Die Presse der deutschen Sozialdemokratie.

(A német szociáldemokrácia sajtója.)

Eine Bibliographie unter Mitarbeit von Gerhard Eisfeld.

Hannover, Verl. für Literatur und Zeitgeschehen, 1966. IX.

404 p.

Ismerteti a német szociáldemokrata sajtó 1863-1945 közötti történetét, majd a megjelenési helyek ABC rendjében felsorolja a lapok címét, kiadóját, szerkesztőit és a fennállás időtartamát. A szocdem.sajtóra vonatkozó bibliográfiával zárul a könyv.

Schröder, H.Ch., Sozialismus und Imperialismus. Die Auseinandersetzung der deutschen Sozialdemokratie mit dem Imperialismusproblem und der "Weltpolitik" vor 1914.

(Szocializmus és imperializmus. A német szociáldemokrácia vitája az imperializmus problémájáról és az 1914. előtti világpolitika.)

Teil 1. Hannover, Verl. für Literatur und Zeitgeschehen. 1968.

226 p.

A német szociáldemokrácia és a volt gyarmatosítás, ill. az imperializmus problémája. Részletes bibliográfia.

- Batowski, H., *Diplomacja niemiecka 1919-1945.*
(Német diplomácia, 1919-1945.)
Katowice, 1969. 86 p.
Információs anyag, orosz és angol kivonattal. Röviden vázolja a nagynémet hódító törekvéseket, az új háborúra való felkészülést, a müncheni egyezményt és a háború alatti német külpolitikát.
- Berghahn, V.R., *Der Stahlhelm. Bund der Frontsoldaten 1918-1935.*
(A Stahlhelm. A frontkatonák szövetsége 1918-1935.)
Düsseldorf, 1966. 304 p.
Ism. ZG, 1969. f.4. 528-530.
- Werner, K.F., *Das NS-Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft.*
(A nemzetiszocialista történelemkép és a német történettudomány.)
Stuttgart, 1967. 123 p.
Ism. ZG, 1969. f.4. 524-526.
- Schuschnigg, K., *Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlussidee.*
(Harcban Hitler ellen. Az Anschluss gondolat megtagadása.
Hitler bukásáig vizsgálja az Anschluss-eszme történetét. Számos dokumentumot csatol. Értékes adalék a korszak politikai történetéhez.)
- Deutsch, H.C., *The conspiracy against Hitler in the twilight war.*
(A Hitler-ellenes összeesküvés a háború alkonyán.)
Minneapolis, 1968. X, 394 p.
Ism. AHR, T. LXXIV. No 3. 1027-1029.
- Gimbel, J., *The American occupation of Germany: politics and the Military, 1945-1949.*
(Németország amerikai megszállása: politika és hadsereg.)
Stanford, 1968. XIV, 335 p.
Ism. AHR, 1969. t. LXXV. No 1. 154-155.

SzU
(Oroszország)

- Лещенко, М.Н., *Класова боротьба в українському селі на початку ХХ. століття.*
(Osztályharc az ukrán falvakban a XX. sz. elején-)
Київ, 1968. 204 стр.
Ism. UIZs, 1969. f.3. 152-153.
Elsősorban a harkovi és a poltavai terület mozgalmával foglalkozik.
- Бурмистрова, Т.Ю., *Национальный вопрос и рабочее движение в России.*
(1907-1917.)
(Nemzeti kérdés és munkásmozgalom Oroszországban. 1907-1917.)
М. Изд. Мысль, 1969. 274 стр.
Harmadik, átdolgozott kiadás. Részletesen elemzi az oroszországi nemzetiségi viszonyokat, a bolsevikok állásfoglalását a nemzetiségi kérdésben.

- Гринько, В.А., - Митякин, Н.А., и др. Борьба партии большевиков против троцкизма. /1903-11.1917./
(A bolsevik párt harca a trockizmus ellen. 1903-1917. II.)
М. Мысль, 1968. 256 стр.
Ism. VIK, 1969. f.3. 136-140.
Móltatja a mű tudományos és politikai jelentőségét. Értékes alkotásnak tartja.
- Романов, В.В., Борьба В. И. Ленина против антипартийной группы "демократического централизма".
(Lenin harca a "demokratikus centralizmus" pártellenes csoport ellen.)
М. Мысль, 1969.
Ism. VIK, 1970. f.1. 125-127.
- Спирин, Л.М., Классы и партии в гражданской войне в России /1917-1920/.
(Osztályok és pártok az oroszországi polgárháboruban, 1917-1920.)
М. Мысль, 1968.
Ism. VIK, 1969. f.7. 128-131.
- Никольников, Г.Л., Выдающаяся победа ленинской стратегии и тактики.
М. Мысль, 1968. 374 стр.
(A lenini stratégia és taktika nagy győzelme.)
Ism. VIK, 1969. f.3. 133-136.
A breszti békéről szóló mű ismertetése. Hiányolja a tudományos apparátust, a bibliográfiát, a név-, és tárgymutatót.
- Ленин о созоре рабочего класса и крестьянства.
(Lenin a munkásosztály és a parasztság szövetségéről.)
М. Политиздат, 1969. 280 стр.
Ism. VIK, 1969. f.12. 112-116.
Cikkgyűjtemény Lenin műveiből.
- Ленинский план социалистической индустриализации и его осуществление.
(A szocialista iparosítás lenini terve és annak valóráváltása.)
М. Политиздат, 1969. 383 стр.
Ism. VIK, 1970. f.2. 124-127.
- Борьба партии большевиков против троцкизма в послеоктябрьский период.
(A bolsevik párt harca a trockizmus ellen az októberi forradalmat követő korszakban.)
М. Мысль, 1969. 294 стр.
Ism. VIK, 1969. f. 11. 129-131.
Értékes adalék a párt történetéhez.
- Троцкизм- враг ленинизма.
(A trockizmus - a leninizmus ellensége.)
Сборник. М. Политиздат, 1968. 360 стр.
Ism. VIK, 1969. f.9. 123-129.
Lenin-cikkek, SzKP kongresszusok és konferenciák dokumentumai, 1903-1922.

Figuéres, L., Le trotskisme, cet anti - léninisme.

(A trockizmus - antiléninizmus.)

Paris, Éditions sociales, 1969. 254 p.

Ism. VIK, 1969. f. 11. 126-129.

A szerző nagy tényanyag alapján bizonyítja a trockizmus aknamunkáját a nemzetközi munkásmozgalomban.

Краткая история советского рабочего класса 1917-1967.

(A szovjet munkáosztály rövid története, 1917-1967.)

Ред. Н.С.Борисов, Л.С.Гапоненко и др. М. Госполитиздат, 1968. 430 стр.

Az orosz munkásmozgalom útja a kezdetektől a proletárdiktatúra megteremtéséig.

Geschichte der sowjetischen Aussenpolitik. 1. Teil. 1917 bis 1945.

(A szovjet külpolitika története. 1. rész. 1917-től 1945-ig.)

Red. B.N. Ponomarev, A.A. Gromyko u.a. Berlin, Staatsverlag der DDR, 1969. 581 p.

A hasonló című orosznyelvű, Moszkvában, 1966-ban megjelent mű német fordítása.

Чадаев, Я. Е., Экономика СССР в период Великой отечественной войны.

1941-1945 гг.

(A SzU gazdasági élete a nagy honvédhaború idején, 1941-1945.)

М. Изд. Мысль, 1965. 338 стр.

Részletesen elemzi a szocialista népgazdaság hadigazdálkodásra való áttérését, ennek problémáit.

Lane, F.C., Navires et constructeurs à Venise pendant la Renaissance.

(Hajók és tervezők Velencében a Renaissance idején.)

Paris, Sevpen, 1965. 309 p.

(École Pratique des Hautes Études. VIe Section. Centre de Recherches Historiques. Oeuvres étrangères 5.)

A 15-16. sz-i technikatörténettel és kereskedelmi kapcsolatokkal foglalkozók részére szolgáltató adatokat Lane új kiadásban megjelent könyve. Számos rajzot mellékel a hajókról, a munkaeszközökről.

KÜLFÖLDI POLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA
1968/III., 1969/I.

AHR	=	American Historical Review (New York)
Bell	=	Belleten (Ankara)
BS	=	Byzantinoslavica (Praha)
CMarx	=	Critica Marxista (Roma)
ČCH	=	Československi časopis Historicky (Praha)
DDr	=	Der Donauraum (Wien)
Ein	=	Einheit (Berlin)
ÉB	=	Études Balcaniques (Sofia)
EHR	=	Englisch Historical Review (London- New York- Toronto)
H	=	History (London)
HČ	=	Historicky časopis (Bratislava)
Hist	=	Historia (Praha)
HJ	=	Historisches Jahrbuch (München- Freiburg)
HŠ	=	Historicke Studie (Bratislava)
HZ	=	Historische Zeitschrift (München)
JCH	=	Journal of Contemporary History (London)
JGO	=	Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden)
JW	=	Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte (Berlin)
LC	=	Lupta de Clasă (Bucureşti)
MT	=	Marxism Today (London)
MLI	=	Il Movimento di Liberazione in Italia (Genova)
Mosoc	=	Movimento Operario e Socialista (Milano)
NLR	=	New Left Review (London)
ÖO	=	Österreichische Osthefte (Wien)
PH	=	Przegląd Historyczny (Warszawa)
PP	=	Past and Present (London)
RRH	=	Revue Roumanie d'Histoire (Bucureşti)
SHS	=	Studia Historica Slovaca
SSt	=	Studi Storici (Milano)
St	=	Studii (Bucureşti)
SW	=	Vierteljahrschrift für Sozial-, und Wirtschafts- geschichte (Wiesbaden)
UIZs	=	Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal (Kijev)
VAN	=	Vesztnyik Akademii Nauk SzSzSzR (Moszkva)
VDI	=	Vesztnyik drevnyej isztorii (Moszkva)
VF	=	Voproszi Filozofii (Moszkva)
VI	=	Voproszi Isztorii (Moszkva)
VMU	=	Vesztnyik moszkovszkogo universziteta. (Moszkva)
WZHU	=	Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Uni- versität (Berlin)

- ZAA = Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie (Frankfurt am M.)
ZfO = Zeitschrift für Ostforschung (Marburg a.d.Lahn)

Történetfilozófia, történettudomány

- Каждан, А.П., О работе историка: путь исследования.
(A történész munkájáról: a kutatás utja.)
VI, 1968 f.11. 104-113.
Saját kutatási területe, a bizantinológia tárgyköréből vett példákkal mutatja be, hogyan szerezzé be a történész hármass, bibliográffiai, faktográfiai és módszertani információit, hogyan cédulázzon, hogyan rendezze anyagát.
- Застенкер, Н.Е., Идейное банкротство современного неопрудонизма.
(A mai neoproudnonizmus eszmei csődje.)
VI, 1968. f.9. 76-94.
A második világháború óta nyugaton erősödő Proudhon-kultuszt mutatja be.
- Росенко, М.И., Наша эпоха и некоторые вопросы теории нации.
(A mai kor és a nemzet*elméletének néhány kérdése.)
VI, 1968. f.7. 85-100.
A négy ismérv közül a gazdasági egységet tartja a legfontosabbnak.
- Козлов, В.М., Типы этнических процессов и особенности их исторического развития.
(Az etnikai folyamatok típusai és történelmi fejlődésük sajátosságai.)
VI, 1968 f.9. 95-109.
Két alapvető típust különböztet meg, az etnikai elkülönülést és az egyesülést.
- Осиновский, И.Н., "Утопия" Томаса Мора и её критики.
(Thomas More "Utópia"-ja és bírálói.)
VI, 1968. f.7. 67-84.
A mű megjelenésének 450. évfordulója alkalmából áttekinti kritikussait a korabeli humanistáktól napjainkig.
- Пашуто, В.Т., Профессор Г. Штöckль размышляет об уроках истории.
(Günter Stöckl professzor a történelem tanulságain elmélkedik.)
VI, 1968. f.8. 30-48.
A nyugat-német kutató két munkáját bírálja, az egyik a középkori orosz krónikák Európa-képét vizsgálja, a másik Kelet-Európa és a németek címet viseli. Stöckl hangoztatja, hogy Oroszország eltér Európától. A szembeállítás arra szolgál, hogy az Októberi Forradalmat a többi európai országban elképzelhetetlen jelenségként lehessen feltüntetni. Ugyanakkor Stöckl elítéli a nyugat-német revansizmust és jobb kapcsolatokat sürget a szocialista országok történészeivel. Ez a felemás álláspont a weimari liberálisok fel fogására emlékeztet.
- Варшавчик, М.А., Вопросы логики исторического исследования и исторический источник.
(A történeti kutatás logikájának kérdései és a történeti forrás.)
VI, 1968. f.10. 76-89.

A történettudomány specifikumát abban látja, hogy a megismerendő történeti tény és a róla szóló ismeret közt a történeti forrás áll, tehát nincs közvetlen kapcsolat megismerő és objektum közt.

Кузнецова, С.И. - Ходож, И.А., Проблемы улучшения информации в области общественных наук.

(Az információ javításának problémái a társadalomtudományok területén.)

VI, 1968. f.10. 105-113.

A szerveződő társadalomtudományi információs intézet problémáit vetik fel. A hazai intézmények a külföldi irodalmi termésből a szocialista országokét egészében beszerzik, egyéb országokból tudományos értéke szerint, nagyjából teljes a hivatalos kiadványok beszerzése, ill. a marxizmus-leninizmussal, a munkásmozgalommal foglalkozó kiadványoké. A központi tájékoztató intézet feladata a beszerzés, a tájékoztatásra vonatkozó tapasztalatok cseréje. A tájékoztatás első lépése bibliográfiák összeállítása, a következő az eredményeket feltáró dokumentáció, a legmagasabbrendű pedig az ágankénti tudományos elemzés. Az intézetnek össze kell hangolnia munkáját más intézmények hasonló szerveivel. Az információknak bizonyos mértékig pótolnia kell az eredetit.

Őskor, ókor, középkor

Хлопин, И.Н., Сегментация в истории первобытного общества.

(A szegmentáció az ősközösségi társadalom történetében.)

VI, 1968. f.8. 99-111.

A lakosság számának hirtelen növekedések következik be a szegmentáció (szétoszlás), amely lehet mechanikus, amikor két egyforma részre szakad a nemzetség, vagy lehet genetikus, amikor a nagyobb részből egy kisebb kiszakad.

Хазанов, А.М., "Военная демократия" и эпоха классовобразования.

(A "katonai demokrácia" és az osztályok alakulásának korszaka.)

VI, 1968. f.12. 87-98.

Ugy látja, hogy az osztályok kialakulásának korszakát a legjobb volna államelőtti (preetatikus) korszaknak nevezni, amikor a későbbi államiság elemei már megvannak. Ez a korszak nem azonos a katonai demokráciával, ez utóbbi megelőzi az államelőtti korszakot.

Стучевский, И.А., Аттила.

(Attila.)

VI, 1968. f.12. 208-213.

Eseménytörténeti összefoglalást ad.

Ангелов, Д.,

ismerteti a Vizantijszkij Vremennyik c. folyóirat 1961-1966-os évfolyamait.

VI, 1968. f.7. 145-152.

Златковская, Т.Д., О формах эксплуатации в ранних европейских классовых обществах.

VI, 1968. f.7. 101-117.

Megállapítja, hogy a kizsákmányolásnak sokféle formája volt, a forrásokból azonban nehezen rekonstruálhatók. A két vezető forma egyrészt a szabad parasztság kizsákmányolása a király és az elő-

kelők által szolgáltatások (adó stb.) formájában, ezt protofeudális jellegűnek mondja, másrészt a rabszolgaság, amely azonban csekély terjedelmű volt.

- Левандовский, А.П., К вопросу о возникновении и распаде средневековых народностей.
(A középkori népek keletkezésének és széthullásának kérdéséhez.)
VI, 1968. f.11. 94-103.
A frankok példáján mutatja be a középkori nép (narodnoszty) keletkezését, amelynél az etnikai és gazdasági közösségnek van alapvető szerepe. A Nagy Károly-féle impériumban ez a kettő nem volt meg, hanem germán-román kettőség, ezért a birodalom nem is maradhatott fenn.

- Григулевич, И.Р., Инквизиция перед судом истории.
(Az inkvizíció a történelem ítélőszéke előtt.)
VI, 1968. f.10. 37-151. f.11. 141-151., f.12. 123-134.
Eseménytörténeti összefoglalás, amelyben az eretnekek elleni harc kezdeteit mutatja be, a katarok és albigensek elleni fellépést és a domonkosrend tevékenységét.

Egyetemes új-, és legújabb kor

- Павлова, Т.А., Английская буржуазная революция в освещении советской историографии.
(Az angol polgári forradalom a szovjet történetírás megvilágításában.)
VI, 1968. f.10. 152-162.
Rövid áttekintést ad az 1920-as évektől, azután az angol forradalom fő problémái szerint rendszerezve mutatja be a szovjet munkákat.
- Рыжиков, В.А., О чем свидетельствуют документы главного государственного архива Англии.
(Miről tanuskodnak Anglia fő állami levéltárának dokumentumai.)
VI, 1968. f.12. 72-86.
Az 1937-ig szabadon kutatható Public Record Office külügyi anyagát vizsgálja a szovjet-angol kapcsolatok szempontjából és kimutatja, hogy alapvetően mindig a szovjetellenesség jellemezte az angol külpolitikát.
- Листер, Э., Наша война.
(A mi háborunk.)
VI, 1968. f.10. 126-136., f.11. 126-140.
Részleteket közöl Lister önéletrajzi elemeket is tartalmazó emlékirataiból a spanyol polgárháborúról.
- Василевский, Л.П., Подвиг испанского народа в национально-революционной войне.
(A spanyol nép hőstette a nemzeti forradalmi háborúban.)
VI, 1968. f.10. 124-126.
Bevezetés E. Lister emlékirataihoz.
- Гроссман, А.С., "Ось" Берлин-Рим и начало второй мировой войны.
(A Róma-Berlin "tengely" és a második világháború kezdete.)
VI, 1968. f.8. 80-98.
A legújabb diplomáciai forráskiadványokra támaszkodva mutatja be, hogyan romlott meg a két ország viszonya, az önálló olasz külpolitika megteremtése azonban nem sikerült.

Kelet-Európa a legújabb korban

- Манусевич, А.Я., Великий Октябрь и образование в 1917-1918 гг. новых государств в Европе.
(A Nagy Október és új államok alakulása Európában 1917-1918-ban.)
VI, 1968. f.11. 21-39.
Finnország, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Jugoszlávia önállósá válásának évfordulója alkalmából a kérdés historiográfiáját elemezve azt bizonyítja, hogy nem a nyugati hatalmak tevékenysége tette ezt lehetővé, hanem az Októberi Forradalom, ezt különösen a finn és lengyel példán szemlélteti.
- Виноградов, В.Н., Румыния в международных отношениях, XI. 1917-ХI. 1918.
(Románia a nemzetközi kapcsolatokban, 1917 november - 1918 november.)
VI, 1968. f.10. 3-21.
- Лебедев, Н.И., "Железная гвардия", Карль II. и Гитлер.
(A "vasgárda", II. Károly és Hitler. A román fasiszmus, a monarchia és kettős játéka története.)
VI, 1968. f.8. 133-149.
A külpolitikai kérdésekben 1930-ig visszanyulva folytatja az eseménytörténet tárgyalását, ismerteti a vasgárdával való leszámolást és a további fejleményeket a második világháború kitöréséig.
- Нежинский, Л.Н., Венгерская и советская литература о строительстве основ социализма в Венгрии.
(A magyar és szovjet irodalom a szocializmus alapjainak építéséről Magyarországon.)
VI, 1968. f.12. 179-186.
Az 1948 utáni korszakra vonatkozólag az utóbbi évtizedben megjelent fontosabb munkákat tekinti át.

SzU. (Oroszország)

- Алин, В.В., Русь на богатырских заставах.
(A régi Oroszország a vitézi vártán.)
VI, 1968. f.12. 99-115.
A sztyeppel nomádok. Ebben a közleményben elsősorban az avarok és besenyők elleni harcokat mutatja be az V. századtól a XI. sz. elejéig.
- Алпанов, И.А., Концепции всемирной истории в русской исторической традиции /XII-XVIII вв./
(Az egyetemes történet koncepciói az orosz történelmi hagyományokban, XII-XVIII.sz.)
VI, 1968. f.12. 59-71.
Az Őskrónikától Tatyiscsevig és Lomonoszovig tekinti át az orosz történelmi gondolkodás fejlődését és azt vizsgálja, milyen képet alakított ki az Oroszországon kívüli világról (elsősorban hogyan értelmezte a normannok szerepét.)
- Буганов, В.И. - Чистякова, Е.В., О некоторых вопросах второй российской крестьянской войны.
(A második oroszországi parasztháború néhány kérdéséről.)
VI, 1968. f.7. 36-51.
A Razin-vezette felkelésről ad új képet; az eddig előzményeknek

tekintett mozgalmakat szervesen hozzákapcsolja, s így megállapítja, hogy a mozgalom 1667-1671 zajlott le.

- Каштанов, С.М., Данные о Пограничном приказе в XVI. в.
("Adat a XVI. századi Határvonal prikázról.")
VI, 1968. f.7. 204.
Egy 1577. évi adat elemzése.
- Дружинин, Н.М., Ликвидация феодальной системы в русской помещичьей деревне /1862-1882 гг./
(A feudális rendszer felszámolása az orosz földesuri faluban, 1862-1882.)
VI, f.12. 3-34.
Az orosz jobbágyfelszabadítás végrehajtására vonatkozó kutatásokat összegezi, részletes kimutatásokat ad kormányzóságokint a parasztok megváltási terheiről és hátralékairól.
- Михайлова, М.Н., Забытое имя.
(Egy elfelejtett név. A.N. Krenyicin.)
VI, 1968. f.8. 217-218.
A dekabristákhoz közelálló nemes, katonatiszt életét eleveníti fel (1801-1865) Puskin halálára merész hangú verset írt, a cenzúra miatt azonban ez nem jelenhetett meg.
- Борисов, А.Б., Львы у фасада.
(Oroszlánok a homlokzaton.)
VI, 1968. f.10. 206-208.
Az 1826-ban alapított Alekszandrovszkij vasöntőde történetét mutatja be.
- Княпина, Н.С., Внутренняя политика царизма первой половины XIX века.
VI, 1968. f.9. 161-169.
Áttekintést ad az orosz cárizmusnak a XIX. század első felében folytatott belpolitikájára vonatkozólag az utóbbi tíz évben megjelent munkákról.
- Зак, Л.М., Героический подвиг Жан Лабурб.
("Jeanne Labourbe hőstette.")
VI, 1968. f.7. 135-144.
Áttekinti a paraszti származú, egy lengyel családdal fiatal korában Oroszországba került francia forradalmár (1877-1919) életét. Korán bekapcsolódott a forradalmi mozgalomba, 1905-től a bolsevik párt tagja.
- Табарау, И.М., О франко-русском союзе в начале XX. века.
(A francia-orosz szövetségről a XX.sz. elején.)
VI, 1968. f.9. 197-203.
Francia levéltári és nyomtatott források alapján mutatja be a kapcsolat néhány részletkérdését.
- Корелин, А.П., Русский "полицейский социализм"/Зубатовщина/.
(Az orosz "rendőri szocializmus", a Zubatov-féle kísérlet.)
VI, 1968. f.10. 41-58.
Zubatov moszkvai rendőrfőnök kísérletét mutatja be kormányhű munkásszervezet létrehozására, hogy ezzel a munkásosztály szervezkedését ellensúlyozza.

Василевский, А.М., Путь в Коммунистическую Партию.

(A Kommunista Párthoz vezető út.)

VI, 1968. f.8. 112-121.

A szovjet marsall visszaemlékezései életének 1914-1920 közti szakaszára, a pártba való belépéséig.

Цыбульский, В.А., Празднование первой годовщины Великого Октября в Петрограде.

(A Nagy Október első évfordulójának megünneplése Petrográdon.)

VI, 1968. f.11. 203-207.

Ismerteti a megemlékezéseket, műsorokat.

Канев, С.Н., Крах русского анархизма.

(Az orosz anarchizmus csődje.)

VI, 1968. f.9. 50-75.

A februári forradalomtól 1920-ig vizsgálja részletesen az anarchizmus különböző áramlatait, amelyeknek nem sikerült egységes pártot létrehozniok.

Нелестов, Д.К., Новейшая историография гражданской войны в СССР.

VI, 1968. f.11. 152-162.

Áttekintést ad a polgárháborúról 1964-68 közt megjelent szovjet munkákról.

Федотов, Б.Ф., О малоизвестных источниках периода гражданской войны и иностранной военной интервенции в СССР.

(A Szovjetunióbeli polgárháború és külföldi intervenció korszakának kevésbé ismert forrásairól.)

VI, 1968. f.8. 18-29.

Négy forráscsoportot ismertet, az északi terület ideiglenes kormányának ülési jegyzőkönyveit, az északnyugati területét, az 1918-1919 fordulóján Iaşi-ban, majd Odesszában tartott tanácskozás jegyzőkönyveit és Kolcsak naplóját, s a részletes ismertetés során kimutatja, mennyire beleszóltak az intervenciók hatóságok az orosz belügyekbe.

Думова, Н.Г., Малоизвестные материалы по истории корниловщины.

(Kevésbé ismert anyagok a Kornilov-lázadás történetéhez.)

VI, 1968. f.11. 69-93.

Részben újonnan feltárt levéltári adatok, részben fehéremigráns visszaemlékezések alapján részletes eseménytörténetet ad a puccskísérltet előkészítéséről, a kadetok szerepéről, így szemléletesen mutatkozik meg a diktatura-kísérltet népellenes jellege.

Городничий, Н.Ф., Малоизвестная страница деятельности АРА в Советской

России

(Az ARA Szovjet-Oroszországbeli tevékenységének kevésbé ismert lapja.)

VI, 1968. f.12. 47-58.

Kimutatja, hogy az 1921-23 közt működő amerikai segélyszervezet kémkedéssel is foglalkozott, ügynökei különösen a gazdasági fejlődésről tájékoztatták többek közt az orosz emigránsokat.

Голуб, П.А., Конгрессолюционный заговор на юге России в конце 1917- начале 1918 года.

(Az ellenforradalmi összeesküvés Oroszország déli részén 1917 végén - 1918 elején.)

VI, 1968. f.9. 28-49.

Részletes eseménytörténetet ad először az ukrán nacionalista Központi Rada működéséről.

- Кашуткин, П. В., "Сибирский Чапаев" - П. Е. Шетинкин.
(A "szibériai Csarajev" - P. J. Scsetyinkin.)
VI, 1968. f. 11. 207-212.
Pjotr Jefimovics Scsetyinkin (1885-1927) életrajzát vázolja fel.
- Копычев, Н. И., Подвиг рабочих в матросских куртках.
(A matrózruhába bujtatott munkások hőstette.)
VI, 1968. f. 11. 212-216.
A kieli német tengerész-felkelés eseménytörténetét foglalja ösz-
sze.
- Паркосадзе, В. В., Историческая роль Закавказской Федерации.
(A Kaukázuson-tuli Föderáció történelmi szerepe.)
VI, 1968. f. 7. 3-17.
A föderáció 1921-22-ben végbemenő megalakítását úgy ábrázolja,
mint a lenini nemzetiségi politika megvalósulását.
- Чистяков, О. И., Формирование РСФСР как федеративного государства
/1917-1922 гг./
(Az OSzSzSzk mint föderatív állam kialakulása, 1917-1922.)
VI, 1968. f. 8. 3-17.
Rámutat arra, hogy a forradalom utáni első hetekben még nemzeti-
ségü területekről sem vetődtek fel ilyen követelések, csak a
szovjetek III. kongresszusa óta került az előtérbe a kérdés. Az
első autonóm köztársaságok (pl. a Doni, Tauriszi) nem nemzetisé-
gi alapon jöttek létre, de nem is maradtak fenn sokáig.
- Лохтева, Г. И., Письма крестьян в связи с смертью В. И. Ленина.
(Parasztok levelei Lenin halálával kapcsolatban.)
VI, 1968. f. 7. 118-124.
- Петров, П. С., Америка читала В. И. Ленина /1917-1919 гг./
(Amerika V. I. Lenint olvasta, 1917-1919.)
VI, 1968. f. 11. 55-68.
Nyomon kísérni, hogyan mentek meg egyre nagyobb számban Lenin
munkái az amerikai jobban, majd nyilatkozatai, beszámolók ró-
la. A szovjet kormány az intervenció hadsereg katonái közt is
terjesztette Lenin munkáit. Mindez kihatott az amerikai kommu-
nista mozgalom kibontakozására.
- Краснов, И. М., Американская буржуазная историография о советско-амери-
канских отношениях 1917-1933 годов.
(Az amerikai burzsoá történetírás az 1917-1933 közti szovjet-
amerikai kapcsolatokról.)
VI, 1968. f. 10. 22-40.
Az események időrendjében haladva, különösen az 1921-ig terjedő
korszakot vizsgálva mutatja be a különböző amerikai szerzők ál-
lásfoglalását.
- В борьбе за индустриализацию СССР.
(Harcban a Szovjetunió iparosításáért.)
VI, 1968. f. 11. 114-125.
Néhány résztvevővel folytatott beszélgetés visszaemlékezés-szerű
forrásanyagát közlik.
- Горемыкин, П. И., Выдающийся организатор промышленности.
(Az ipar kiváló szervezője.)
VI, 1968. f. 10. 114-116.
Röviden áttekinti Borisz Lvovics Vannikov életét, aki a hadi-
iparban játszott jelentős szerepet.
- Касяненко, В. И., Буржуазная историография о завоевании экономической

независимости СССР.

(A burzsoá történetírás a Szovjetunió gazdasági függetlenségének kivívásáról.)

VI, 1968. f.7. 182-190.

Az újabb munkák áttekintése során cáfolja azt a hibás feltételezést, hogy a Szovjetunió a kapitalizmus megdöntése nélkül is eljutott volna mai fejlettségi fokára.

Дробижев, В.З., Некоторые особенности методов управления промышленностью в СССР в 1926-1932 годах.

(Az iparirányítás módszereinek néhány sajátossága a Szovjetunióban 1926-1932.)

VI, f.12. 35-46.

Sok adattal mutatja ki, hogy az iparosítás nagy terheket rótt az államra, az önköltség általában magasabb volt az iparcikkék áránál, ezt azonban az elmaradottság felszámolása a továbbiakban kiegyenlítette. Az irányítás természetesen erősen centralizált volt.

Сидоров, В.А., Ликвидация кулачества, как класса, в СССР.

(A kulákság, mint osztály felszámolása a Szovjetunióban.)

VI, 1968. f.7. 18-35.

Utal arra, hogy 1918-tól a kormányzat egyes intézkedései már csapásokat mértek a kulákságra, 1928-ig azonban általában gyarapodott. Ekkor indult meg felszámolása, párhuzamosan a kulákság önfelszámolásával, ti. ekkorra állatállományának 65-70 %-át és gépeinek 50 %-át eladta, s középparasztként igyekezett bekerülni a kolhozokba, amit a helyi szervek általában nem engedtek meg.

Борисов, Л.П., П.Ф. Федосеенко - герой пятого океана.

(P.F.Fedoszejenko - az ötödik óceán hőse.)

VI, 1968. f.8. 208-216.

A kiváló szovjet repülő élettörténetét ismerteti, 1917-től kezdve hadirepülőként teljesített szolgálatot, 1934-ben egy sztratoszféra-léggömb katasztrófája során halt meg.

Болотникова, Н.И., Театр, рожденный Октябрем.

(Az Október szülte színház.)

VI, 1968. f.12. 116-122.

Az orosz színházi életben végbement átalakulást mutatja meg 1919-ig.

Мерецков, К.А., Укрепление северозападных границ СССР.

(A Szovjetunió észak-nyugati határainak megerősítése.)

VI, 1968. f.9. 120-129.

A szovjet- finn háborúra vonatkozó visszaemlékezéseit közli.

Новиков, М.В., У озера Хасан.

("A Haszán-tónál.")

VI, 1968. f.8. 205-208.

Az 1938-as japán távol-keleti támadás eseménytörténete.

Занников, В.Л., Оборонная промышленность СССР накануне войны /из записок наркома/.

(A Szovjetunió hadiipara a háború előestéjén, egy népbiztos feljegyzéseiből.)

VI, 1968. f.10. 116-123.

Emlékiratának első részét közli, 1938-41-ből, amikor helyettes hadiipari népbiztos volt.

Волобуев, П.В. - Гапоненко, Л.С., Рабочий класс России - гегемон социалистической революции.

(Az oroszországi munkásosztály - a szocialista forradalom vezetője.)

VI, 1968. f.11. 3-20.

A proletáriátus önállóságával és szervezettségével magyarázza vezető szerepét 1917-ben, a dolgozók egyre inkább benne látták védelmezőjüket. Az akkori tapasztalat a mai, sok szempontból változott helyzetben is érvényes.

Ивашкин, С.С., Роль рабочего класса в социалистическом преобразовании сельского хозяйства казахстана /1918-1958 гг./

(A munkásosztály szerepe Kazahsztán mezőgazdaságának szocialista átalakításában, 1918-1958.)

VI, 1968. f.11. 40-54.

Számos adatot hoz fel a szovjet munkásosztály részéről nyújtott támogatásra. Ennek eredményeként 1937-re már teljes volt a mezőgazdaság szocialista átalakítása.

Ворожейкин, И.Е., Основные этапы изучения истории советского рабочего класса.

(A szovjet munkásosztály kutatásának fő szakaszai.)

VI, 1968. f.8. 153-163.

Négy szakaszt különböztet meg. Az első az 1920-as évek közepéig tart, s fő tartalma a burzsoá nézetekkel folytatott vita. A második az 1930-as évek derekáig, ekkor fő jellemzője Lenin munkáinak fokozott felhasználása. Az 1950-es évek közepéig terjedő harmadik szakaszt az szabta meg, hogy ekkorra felépült a szocializmus. A dogmatizmus miatt azonban a munkák száma csökkent. Az utána következő, napjainkig terjedő korszakra ismét a nagyarányú fellendülés jellemző.

Румянцев, А.М., Общественные науки в СССР и современность.

(A társadalomtudományok a Szovjetunióban és a jelenkor.)

VI, 1968. f.9. 3-15.

Kifejti, hogy a szovjet társadalomtudományok elsőrendű feladata az antikommunizmus elleni harc. A társadalomtudományok eredményeit a mindennapi gyakorlatban is fel kell használni, pl. a gazdasági reformmal kapcsolatban. Egyik alapvető feladatuk a szocialista társadalom irányításának a megszervezése, az egyén helyének és szerepének megszabása a társadalomban. A Szovjetunió és a többi szocialista ország mellett a nem szocialista országok fejlődését is vizsgálni kell. A történettudomány vonatkozásában utal az eredményekre, az utóbbi években megjelent szintézisekre. Hibának tartja, hogy akadnak még maradványai a dogmatizmusnak, másrészt előfordul a multtal szemben való nihilista állásfoglalás, a hibák túlzott hangsúlyozása. Arra is kitér, hogy egyes tudományágakra nincs elegendő kutató, így pl. igen kevesnek tartja a nyugat-európai országok középkori történetével foglalkozó kutatók számát. A roppantul megnövekedett tudományo termelésre való tekintettel szükségesnek látja egy társadalomtudományi információs intézet létrehozását. Gyakorlati téren a kutatás koordinálását és a segédszemélyzet növelését sürgeti.

Елютин, В.П., О мерах по выполнению постановления ЦК КПСС по общественным наукам в системе высшей школы.

(Az SzKP KB társadalomtudományi határozatának végrehajtására vonatkozó intézkedésekről a felső-oktatás rendszerében.)

VI, 1968. f.9. 16-27.

A társadalomtudományi tanszékek munkájának javítására tesz javaslatokat, utalva arra, hogy a tudományos kutatás fokozódó eredményeket ér el, az oktatók majdnem felének van tudományos fozkozata. A nevelés terén a kommunista ember kimunkálását állítja a központba.

Afrika, Ázsia, Óceánia

Леткев, А.Б., Проблема африканских партии в буржуазной африканистике.

(Az afrikai pártok problémája a burzsoá afrikanisztikában.)

VI, 1968. f.8. 63-79.

Vitázik azzal a nyugati felfogással, hogy az új államok pártjai nem a hazai osztályviszonyokból nőttek ki, hanem a gyarmatosító ország polgári pártjainak az átvételéből. Az osztályviszonyok mellett faji, etnikai és kaszt-tényezők is szerepet játszanak. Az osztálytartalmat csak néhány polgári kutató vizsgálja.

Рейснер, Л.И. - Широков, Г.К., Предыстория планирования в Индии.

(A tervgazdálkodás előzményei Indiában.)

VI, 1968. f.8. 49-62.

Számos adattal igazolja, hogy a tervgazdálkodás gondolata már 1920-ban felvetődött, az 1940-es években pedig egyre konkrétabb tervek születtek arra, hogy a függetlenség megszerzése után hogyan kell megszervezni, milyen legyen az állam szerepe, az iparosítás, a külföldi tőke korlátozása. A tervgazdálkodás legfőbb célja a régi rend reformok útján történő lebontása, nem forradalmi átalakítása.

Васильев, Л.С., Конфуцианство в Китае.

(A konfucianizmus Kínában.)

VI, 1968. f.10. 59-75.

Összefoglalja a 551-479 élt kínai filozófus, Kung-cse (Konfucius) tanítását, amely a kínai történelem egyik zavaros korszakában keletkezett, az ősök és a multbeli rend tiszteletét hirdette.

Пучков, П.И., К анализу этнической ситуации в Океании.

(Az óceáni etnikai helyzet elemzéséhez.)

VI, 1968. f.10. 90-104.

Statisztikai áttekintést ad az óceáni etnikai helyzetről. Utal arra, hogy néha nehéz meghatározni, külön törzsekről vagy népcsoportokról beszélhetünk-e. Megvizsgálja a demográfiai mozgást: az őslakosok száma egyes helyeken csökken, másutt éppen nő. A legfontosabb etnikai folyamat a konszolidáció, de ez csak kulturálishan közelálló etnikumok közt következik be. Az asszimiláció jóval kisebb szerepet játszik. Jelentős tényező a politikai hatalom, ill. a vallás. A nagy nyelvi eltérések gátolják a konszolidációt.

1969/I.

Történetfilozófia, történet szemlélet

Darlington, C.D., The genetics of society.

(A társadalom keletkezése.)

PP, 1969, máj., f. 43, 3-33.

A bel- és kültenyészet, népesedésszaporodás, szelekció szerepe az emberiség fejlődésében.

- Штаерман, Е.М., О классовой структуре Римского общества.
(A római társadalom osztályszerkezete.)
VDI, 1969. f.4. 37-59
Marx, Engels és Lenin megállapításaira alapozott átfogó elvi értékelés.
- Einhorn, H.- Schönherr, S., Zum militärischen Einwirken auf die Wirtschaft im Krieg.
(A népgazdaságra gyakorolt katonai hatás a háborúban.)
JW, 1969. f.2. 53-82.
- Markov, W., Revolutionen beim Übergang vom Feudalismus zum Kapitalismus. Eine vergleichende revolutionsgeschichtliche Betrachtungen.
(A feudálisizmusról a kapitalizmusra való átmenet forradalmi. Összehasonlító forradalomtörténeti szemlélet.)
ZG, 1969. f.5. 592-595.
Gondolatok a demokratizmus fokról a reformációs mozgalmakban, valamint az angol és a francia polgári forradalmakban.
- Elliott, J.H., Revolution and continuity in early modern Europe.
(Forradalom és kontinuitás a korai modern Európában.)
PP, 1969 febr. f.42. 35-56
Elméletek a XVII. századi Európa gazdasági, intellektuális, politikai krízisééről - az 1640-50-es évek hat európai forradalmának analógiái - ellentmondások a forradalom fogalmának marxista és nem marxista definíciójával kapcsolatban - a patriotizmus fogalma a forradalmat kiváltó okok között.
- Dietrich, I., Zur klassischen Kritik der kapitalistischen Arbeitsteilung.
(A kapitalista munkamegosztás klasszikus kritikája.)
WZHU, 1969. f.3. 547-550.
Hegelnek a "A szellem fenomenológiája" c. könyve mint a polgári kultúrtörténeti koncepció csúcsa, s egyúttal annak bírálata.
- Young, R.M., Malthus and the evolutionists: the common context of biological and social theory.
(M. és az evolucionisták: a biológiai és társadalmi elmélet szoros összefüggése.)
PP, 1969 máj. f.43. 109-145.
A XIX. sz. nagy fejlődéselméleti vitahulláma Malthus teóriája nyomán.
- Vogler, G., Marx, Engels und die Konzeption einer frühbürgerlichen Revolution in Deutschland. Ergebnisse und Probleme einer Diskussion.
(Marx, Engels és a korai németországi polgári forradalom koncepciója. Egy vita eredményei és problémái.)
ZG, 1969. f.6. 704-717.
Annak a vitának az eredményeit foglalja össze, amelyet a marxista történészek már több éve folytatnak a németországi reformáció és parasztháború objektív és szubjektív előfeltételeiről, osztálytartalmáról.
- Merkel, R., Zum Charakter der Sozialismusauffassungen von Marx und Engels.
(Marx és Engels szocializmusfelfogásának jellege.)
ZG, 1969. f.4. 433-438.
Kiemeli Marx és Engels tanaiból az osztályjelleget, társadalmi valósághoz kötődését, dinamikáját, nemzetköziségét.

- Conti, L., Il progresso scientifico-tecnologico in Marx e nel capitalismo maturo.
(A tudományostecnológiai fejlődés Marxnál és az érett kapitalizmus korában.)
CMarx, 1969. t.7.f.4-5 20-46.
Egyezések és eltérések a második ipari forradalom és a mai tudományos-technikai forradalom jelenségei között.
- Badaloni, N., La sottomissione del lavoro e della scienza nel Capitale.
(A munka és tudomány alávetettsége a Tőkében.)
CMarx, 1969 t.7.f. 4-5 41-55.
A tétel érvényes a fejlett kapitalista társadalomban.
- Büttner, K., Akkulturation oder koloniale Ausbeutung. Zur politischideologischen Funktion imperialistischer Afrika- und Kolonialtheorien.
(Akkulturáció vagy gyarmati kizsákmányolás. Az imperialista afrika- és gyarmati elméletek politikai-ideológiai funkciója.)
ZG, 1969. f.5. 596-601.
- Berthold, W., Zum Kampf der Führung der KPD gegen die faschistische Geschichtsideologie und die Miserekonzeption in der deutschen Geschichte 1939-1945.
(A Német Kommunista Párt vezetőségének harca a fasiszta történeti ideológia és a német történelem nyomorúságkonceptiója ellen 1939-1945.)
ZG, 1969. f.6. 689-703.
- Brus, W., - Kowalik, T., Scienza economica e socialismo in Oskar Lange.
(Gazdaságtudomány és szocializmus Oskar Langénál.)
CMarx, 1969 t. 7. f. 4-5, 97-115.
Lange fejlődésemellete.
- Benser, G., Über das Schicksal opportunistischer und kleinbürgerlicher Vorstellungen vom Sozialismus.
(A szocializmus opportunistá és kispolgári elképzeléseinek sorsa.)
ZG, 1969. f.4. 445-451.
Megállapítja, hogy a náciizmus leverése után Németországban széles körben elterjedtek a legkülönbözőbb szocializmus-konceptiók. Ebben egyrészt a szocializmus növekvő népszerűsége tükröződik, másrészt a monopolkapitalizmus álcázási törekvése is.
- Badstöbner, R.: Der "christliche Sozialismus" und die Verfälschung des marxistischen Sozialismusbildes als Bestandtheil der imperialistischen Strategie und Taktik.
(A "keresztényszocializmus" és a marxizmus szocializmus-képének meghamisítása mint az imperialista stratégia és taktika alkotórésze.)
ZG, 1969. f.4. 451-457.
Bebizonyítja, hogy a szocializmus-képnek a "szabad" a "demokratikus", a "nemzeti" vagy a "keresztény" felé való eltorzítása a kapitalizmus válságának idején antikommunizmusba torkollik. Tételét a nyugatnémet CDU programjára alapozza.
- Berar, P., Actualitatea lui Marx în gîndirea socială si filozofică contemporană.
(Marx aktualitása a mai filozófiában és társadalmi tudatban.)
LC, 1969. t.49. f.5. 119-124.

- Nedelea, M.-Csiki D., Dialectica nationalului și internationalului în dezvoltarea societății socialiste.
(A nemzeti és nemzetközi dialektikája a szocialista társadalom fejlődésében.)
LC, 1970. t.50. f.1. 32-42.
- Horn, W., Die führende Rolle der marxistisch-leninistischen Partei - eine objektive Gesetzmäßigkeit unserer Zeit.
(A marxista-leninista párt vezető szerepe - korunk egyik objektív törvényszerűsége.)
ZG, 1969. f. 1-2. 80-86.
Szembeszáll a szocializmus "megújítására" irányuló revizionista kísérletekkel, amelyek a marxista-leninista pártok vezetőszerpét "tulhaladóttnak" minősítik.
- Voicu, S., Dezvoltarea învățaturii marxist-leniniste și influența sa asupra luptei de idei în lumea contemporană.
(A marxista-leninista tanítások fejlődése és hatása a mai világ eszme harcaira.)
LC, 1970. t.50. f.2. 3-12.
- Рашковский, Е.Б., Структура и истоки философско - исторической концепции А. Дж. Тойнби.
(J. Toynbee történetfilozófiai koncepciójának strukturája és forrásai.)
VF, 1969. f.5. 111-120.
Elemző tanulmány, elsősorban J.T., "Change and Habit. The challenge of our Time. London, 1966. c. műve alapján.
- Muir, D., Marxism and Science.
(Marxizmus és tudomány.)
MT, 1969. June. 176-181.
A szerző a londoni Városi Egyetem matematika professzora. Megállapítja, hogy ma a tudománynak szerves része a dialektikus materializmus.
- Massimo de Feo, N., Presenza di Max Weber.
(Max Weber elemzése.)
SMarx, 1969. t.7.f.2. 118-135.
A mai szociológia vitája Max Weber ideológiájáról.
- Гендин, А.М., Социальное прогнозирование в интерпретации К.Поппера.
(A társadalmi prognóziskészítés K. Popper interpretálásában.)
VF, 1969. f.4. 111-123.
A neopozitivistá Popper nézeteinek kifejtése.
- Быховский, Б.Э., Антимарксизм вчера и сегодня.
(Antimarxizmus tegnap és ma.)
VF, 1969. f.5. 88-100.
A nyugati történeti-filozófiai irodalom bírálata.
- Дилигенский, Г.Г., Марксистская концепция классового сознания и её критики.
(Az osztályöntudat marxista koncepciója és annak bírálata.)
VF, 1969. f.2. 15-26.
A legújabb nyugati irodalom kritikája.

- Cantor, N.F., Odraz novodobého politického a spoločenského myslenia na historiografii stredoveku.
(Az újkori politikai és társadalmi gondolkodás visszatükröződése a középkor történetírásában.)
HC, 1969. XVII. f.3. 363-378.
Fordítás a Journal of Contemporary History-ból, 1968.t.3.f.2.
- Sutherland, G., The study of the history of education.
(A neveléstörténet tanulmányozása.)
H, 1969 febr. t. LIV. f. 180. 49-59.
A neveléstörténet helye a társadalomtörténeten belül; mérleg jelenlegi állásáról.
- Prestipino, G., La disputa filosofica sulla scienza della natura.
(Filozófiai vita a természettudományról.)
CMarx, 1969 t.7.f.4-5 56-75.
Tudománytörténet, gondolkodástörténet helye a történettudományban.
- Trevor-Roper, H.R., The past and the present. History and sociology.
(A jelen és a múlt. Történelem és társadalomtudomány.)
PP, 1969. febr. f.42. 3-17.
A történelem funkciója a jelen problémáival kapcsolatban; a nemzeti múlt és jelen szoros összefüggései; a szociológia és a történelem egymásrautaltsága.
- Mende, G., Was heisst: historisch denken?
(Mit jelent: történelmi módon gondolkodni?)
ZG, 1969. f.1-2. 69-73.
A természet- és társadalomtudományok együttműködését sürgeti, majd a történettudomány és a filozófia együttműködésének legfontosabb kérdéseit tárgyalja.
- Cochran, T.C., Economic History, Old and New.
(Régi és új közgazdaságtörténet.)
AHR, 1969. t. LXXIV. 1561-1572.
- Brunner, O., Der Historiker und die Geschichte von Verfassung und Recht.
(A történész, jog- és alkotmánytörténet.)
HZ, 1969. t. 209. f.1. p. 1-36.
A freiburgi német történészkongresszuson elhangzott előadás.
1967 okt. 13.
- Polreichová, H., Krise historického vědomí?
(A történelmi tudat válsága?)
ČCH, 1969. XVII. f. 3. 396-406.
F. Graus: Současná krise našeho historického vědomí. Történelmi tudatunk jelenlegi válsága (ČCH. 1968. 4.sz. 485-502.)c. cikkével polemizál.
- Graus, F.: Geschichtsschreibung und Nationalsozialismus.
(Történetírás és nemzetiszocializmus.)
VfZg, 1969. f.1. 87-95.
A Československý Časopis 1968. 215-219. lapjairól átvett cikk.
- Schmidt, W., Über die Aufgaben der Geschichtswissenschaft bei der sozialistischen Bewusstseinsbildung.

- (A történettudomány feladatai a szocialista tudatképzéssel kapcsolatban.)
ZG, 1969. f. 1-2. 52-61.
Minden társadalmi tudatnak elengedhetetlen alkotórésze a történelmi összetevő.
- Streisand, J., Geschichtsbild und Geschichtsbewusstsein bei der Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft.
(Történeti kép és történeti tudat a fejlett szocialista társadalom kialakításánál.)
ZG, 1969. f. 1-2. 33-51.
A történészek leginkább úgy járulhatnak hozzá a történeti tudat fejlődéséhez, ha kidolgozzák a szocialista társadalom tudományos-történeti képét.
- Höhn, H. - Mohrmann, W., Geschichtswissenschaft und Geschichtsbewusstsein.
(Történettudomány és történeti tudat.)
ZG, 1969. f. 5. 619-624.
Az 1969-ben életbeléptetett új tantervhez kapcsolódó vita, s a történeti szépirodalomnak a történeti oktatásban és nevelésben betöltött szerepét emeli ki.
- Elton, G.R., Second thoughts on history at the universities.
(Másodgondolatok az egyetemi történelemoktatással kapcsolatban.)
H, 1969. febr. t. LIV. f. 180. 60-67.
A történelemtanítás függése vagy elvi elkülönülése politikai célok kiszolgálásától, a társadalom pillanatnyi kívánalmaitól.
- Doernberg, St., Proletarischer Internationalismus und Geschichtswissenschaft.
(Proletár internacionalizmus és történettudomány.)
ZG, 1969. f. 1-2. 87-91.
Az internacionalizmustól való elpártolásnak minősíti, ha a nemzet kérdését nem osztályalapon értelmezik, és ráaggatják a "nemzeti" jelzöt olyan hagyományokra és sajátosságokra, amelyek a burzsoázia osztályuralmának voltak jellemzői, az illető ország történelmi feltételei között.
- Engelberg, E., Parteilichkeit und Objektivität in der Geschichtswissenschaft.
(Pártosság és objektivitás a történettudományban.)
ZG, 1969. f. 1-2. 74-79.
A téma ismert aspektusait foglalja össze igen világosan.
- Berar, P. - Mitrán, I., Creatie si spirit militant în stiintele sociale.
(Alkotás és harcok szellem a társadalmi tudományokban.)
LC, 1969. t. 49. f. 12. 3-13.
- Hvosztov, V.M., Für die Zusammenarbeit der marxistischen Historiker aller Länder.
(A marxista történészek együttműködéséért!)
ZG, 1969. f. 1-2. 9-10.
Valamennyi ország marxista történészenek együttműködéséért száll sikra.
- Исаенко, Ж.И., Міжнародна нарада комуністичних і робітничих партій та історична наука.

(A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása és a történettudomány.)
 UIZS, 1969. f.12. 31-40.
 Moszkva, 1969. VI. Elemzi a történészek feladatait a tanácskozással kapcsolatban.

Módszertan, kibernetika

- Brachmann, B., Die Auswirkungen der modernen Informationsüberlieferung auf die Wechselbeziehungen zwischen Geschichtsbild und Informationsbasis.
 (A modern információ-közlés kihatásai a történeti kép és az információ bázis kölcsönös viszonyára.)
 ZG, 1969. f. 1-2. 62-68.
 Annak a hatalmas információs áradatnak történeti vonatkozásaival foglalkozik, amely az utóbbi időben már minden 10, 8, 5, sőt 3 évben megkétszerezi az emberiség rendelkezésére álló tudáskincsét. A történész munkájának célja az, hogy munkájában információs maximumot érjen el. Ezt a különböző történeti időszakokban különbözőképpen, abszolút, ill. relatív dokumentum-maximummal tudta elérni. Jelenleg, a tudományos technikai forradalom viszonyai közt a történésznek nem lehet más célja, mint hogy relatív dokumentum-minimum segítségével információs maximumot érjen el.
- Gobetti, P., I documenti cinematografici come fonti d'informazione e testimonianze per la storia della resistenza.
 (Filmdokumentumok, mint információs forrás és bizonyító anyag az ellenállási mozgalom történetéhez.)
 MLI, 1968 jan.-márc. t. 20.f. 90. 98-108.
 Hogyan, milyen mértékben hasznosíthatók a hagyományos forrásfelhasználás mellett.
- Genti da Silva, J., I fattori monetari nella storia del capitalismo: dai problemi tecnici alla teoria.
 (A kapitalizmus történetének pénzügyi tényezői: a technikai problémáktól az elméletig.)
 SSt, 1969. t. 10. f. 2. 447-468.
 Kvalitatív és kvantitatív tényezők figyelembevétele a történelmi tények globális felmérésénél - modellek kialakítása.
- Palli, H., Lochkartenverfahren und mathematische Methoden in der Geschichtswissenschaft.
 (Lyukkártyaeljárás és matematikai módszerek a történettudományban.)
 ZG, 1969. f.4. 504-514.
 A tanulmány észt történelmi példákon, egy lyukkártya-mintát is közölve beszámol ezek felhasználásáról a történettudományban. Irodalmi tájékoztatóval zárja a cikket.
- Le Roy Ladurie, E. - Bernageau, N. - Pasquet, Y., Le conscrit et l'ordinateur. Perspectives de recherche sur les archives militaires du XIXe siècle français.
 (Összeírás és feldolgozás számológépekkel. Kutatási kilátások a XIX. századi francia katonai levéltárakban.)
 SSt, 1969. t. 10. f. 2. 260-308.
 Statisztikai feldolgozás az összeirtakról a foglalkozás, külső adottságok, irni-olvasnitudás kritériumai alapján.

- De Feo, Nicola M., Cibernetica e dialettica sociale nella rivoluzione scientifico-technologica.
(Kibernetika és társadalmi dialektika a tudományos technológiai forradalomban.)
SMarx, 1969. t.7. f. 4-5. 76-96.
A kommunista pártok szerepe, politikai stratégiája a modern tudománytechnológiai forradalomban, a kibernetika filozófiai alkalmazása a dialektikus materializmus elmélyítésében.
- Костин, А.Ф., К вопросу о методе изучения истории КПСС и критериях её периодизации.
(Az Sz.K.P.- történet tanulmányozásának módszeréről és az Sz.K.P. történet periodizálásának kritériumairól.)
VIK, 1969. f.9. 55-68.
Vitaindító cikk.

- Loewenstein, B., K vztahu mezi psychologií a historií.
(A pszichológia és a történelem közötti viszony kérdéséhez.)
ČCH, 1969. XVII. mf. 4.sz. 574-580.
A szerző a pszichológiát, mint a "történelem segédtudományát" vizsgálja, választ keres arra, hogy vajon a történelemben alkalmazható-e a pszichológia módszerei. Néhány vitakérdést fűz saját "Pudy a politika" (Az ösztönök és a politika) c. cikkéhez.

Nemzetközi konferenciák

- Matula, V., Historici na VI. mezinárodnom zjazde slavistov.
(Történészek a szlavisták VI. nemzetközi kongresszusán.)
HC, 1969. XVII. f. 1. 165-168.
Prága, 1968. VIII. 7-13.
- Нарák, P., Mezinárodná konferencia o robotníckom hnutí v Linzi.
(Linzbén a munkásmozgalomról megtartott nemzetközi konferencia.)
HC, 1969. XVII. f. 1. 171-173.
1968. IX. 18-20.
- Mach, K., Herbst 1918. Die Auflösung des Habsburgerreiches im Zuge der Neuordnung Europas. Ein internationales Symposion des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts.
(1918 ősze. A Habsburg Monarchia felbomlása Európa újjárendezése során. Az Osztrák Kelet- és Délkelet európai Intézet nemzetközi szimpozionja.)
ÖO, 1969. f.1. 55-61.
Bécs, 1968 okt. 21-től. Osztrák, csehszlovák, angol és magyar történészek részvételével. A második témakörben kiemeli Berend Iván és Ránkl György referátumát, s mintegy 22 sorban tartalmi ismertetést ad.
- Striegnitz, S., Arbeitstagung über die Geschichte Russlands.
(Nemzetközi konferencia Oroszország történetéről.)
ZG, 1969. f.4. 515-517.
Berlin, 1968. XI.
- Орлов и др., В.Н., На ленинградской конференции историков естествознания и техники.
(A leningrádi természettudomány- és technikatörténeti konferencia.)
VF, 1969. f.4. 148-154.
1968. XI.

- Brade, W., Kolloquium über den historischen Standort und den Charakter der Revolution von 1848/49.
(Az 1848/49-es forradalom történeti helye és jellege.)
ZG, 1969. f.3. 342-345.
Berlin, 1968 dec. 2-3. A résztvevők magyar részről Spira György és Tóth Ede.
- Андерсон, М.Ф., Славные даты в жизни венгерского народа.
(Dicső napok a magyar nép történetében.)
VIK, 1969. f.4. 152-155.
Moszkva 1969. III.12. Tudományos konferencia a magyar tanácsköztársaságról. Magyar delegáció is résztvett a konferencián.
- Medzinárodná Konferencia k 50. vyročíu Mad'arskej republiky rád.
HC, 1969. XVII. f.4. 626-628.
A referátumok rövid tartalmi ismertetése.
/Научная сессия, посвященная 50-летию образования Коминтерна./
(Tudományos ülészek a Komintern alapításának 50. évfordulója alkalmából.)
VIK, 1969. f.5. 134-147.
Moszkva, 1969. III. 25-26. Nemzetközi tudományos ülészek.
- Conférence sur la ville Balkanique.
EB, 1969. t.5. f.2. 141-143.
Moszkva, 1969. III. 29-31.
Az elhangzott előadások ismertetése során foglalkozik J.Perényi: "Quelques villes hongroises sous la domination ottomane aux XVIIe-XVIIIe ss". c. hozzászólásával. Rövid tartalmi tájékoztató.
- Tenenti, A., Un convegno di studi: la lana come materia prima.
(Egy konferenciáról: a gyapju mint nyersanyag.)
SSt, 1969. t. 10. f. 3. 640-643.
Beszámoló a Centro Internazionale di Storia Economica 1969 ápr. 18-24-én tartott konferenciájáról; röviden kitér Endrei W. referátumára.
- Hoyer, H., Südmähren - Tor und Brücke. Tschechoslowakisch-österreichisches Symposium in Nikolsburg (Mikulov) am. 29 und. 30. 4. 1969.
(Délmorvaország - kapu és hid. Csehszlovák-osztrák szimpozion Nikolsburgban (Mikulovban)
ÜO, 1969. f.4. 227-229.
1969. ápr. 29-30.
- Brandes, D., Internationales Symposium "Faschismus und Europa" in Prag.
(Nemzetközi konferencia a "Fasizmus Európában" címmel Prágában.)
VFZg, 1969. f.4. 455-456.
Prága, 1969 aug. 27-30. Három felszólalást ismertet részletesebben, közöttük Lackó Miklósét.
- Ксенофонтов, И.Н., Социалистической Болгарии 25 лет.
(25 éves a szocialista Bulgária.)
VIK, 1969. f.11. 142-145.
Moszkva, IX.1. Tudományos ülészek, bulgár delegáció részvételével.
- Чернов, А.В., Научная сессия, посвященная 20-летию ГДР.

(Tudományos ülészak az NDK. 20. évfordulója alkalmából).
VIK, 1969. f.11. 145-148.
Moszkva, 1969. IX.2. német delegáció részvételével.

Толочко, П.П., Наукова сесія радянських і польських істориків.

(A szovjet és lengyel történészek tudományos ülészaka.)
UIZS, 1969. f.9. 153-155.

Kijev, 1969. június 23-28. A téma: a korafeudális szláv államok kialakulása- és fejlődése.

Lenin

Cohen, J., The Dictatorship of the proletariat as seen by Marx, Engels and Lenin.

(A proletariatus diktatúrája, ahogyan Marx, Engels és Lenin látták.)

MT, 1969. No 11. 326-338.

Беликий образец партийности и научности философского исследования.

(A tudományos filozófiai kutatás és pártosság nagy példaképe.)

VF, 1969. f.5. 3-15.

60 éve jelent meg Lenin "Materializmus és empirikritizmus" c. műve.

Valentin, Al. Fundamentarea materializmului în gîndirea filozofică a lui Lenin.

(A materializmus alapja Lenin filozófiai gondolkodásában.)

IC, 1970. t.50. f.1. 86-95.

Ерман, Л.К., В.И. Ленин об интеллигенции при капитализме, её роли в демократической и социалистической революциях.

(Lenin az értelmiségről a kapitalizmusban, s szerepéről a demokratikus és szocialista forradalomban.)

VIK, 1969. f.11. 49-64.

Lenin az értelmiség utjáról az imperializmus korában; a párt politikája az értelmiséggel kapcsolatban az októberi forradalom után.

Титаренко, С.Л., Ленинский этап развития марксизма в кривом зеркале буржуазной историографии.

(A marxizmus továbbfejlesztésének lenini szakasza a burzsoá történetírás görbetükrében.)

VIK, 1969. f.11. 85-98.

Az 1960-s években keletkezett angol és amerikai művek bírálata.

Алуф, И.А., Ленинское учение о гегемонии пролетариата и современность.

(Lenin tanítása a proletáriátus hegemóniájáról és korunk.)

VIK, 1969. f.1. 14-30.

Lenin születésének 100. évfordulójára.

Куманев, Г.А., Институт Истории СССР АН СССР к 100-летию со дня рождения В.И. Ленина.

(A SzU-története intézet - Lenin születésének 100. évfordulójára.)

VIK, 1969. f.12. 141-142.

A készülő művek ismertetése.

Знаменская, Л.Д. - Крестовская, К.В., Архивные учреждения страны к 100-летию со дня рождения В.И. Ленина.

(Az ország levéltárai Lenin születésének 100. évfordulójára.)
 VK, 1969. f.7. 148-150.

A készülő kiadványok felsorolása.

Маслов, М.М., Значения исторического дослідження в творax

В.І. Леніна.

(A történeti kutatás jelentősége V.I. Lenin művelben.)

UIZS, 1969. 7. 3-14.

Lenin születésének 100. évfordulójára.

Арманд, И.А., Воспоминания о Владимирe Ильиче Ленине.

(Visszaemlékezés V.I. Leninre.)

VK, 1969. f.1. 38-44.

A Marxizmus-Leninizmus Intézet által készített 5-kötetes műből részlet.

Történészekről.

Brunner, O. Hermann Aubin 1885-1969.

(Nekrológ.)

Vfzg, 1969. t.56. f.4. 433-437.

Nekrológ. Bibliográfiát nem közöl.

Knowles, M.D., Denifle and Ehrle.

(D. és E.)

H, 1969. febr. t. LIV. f. 180. 1-12.

F. Ehrle jezsuita és J. Denifle dominikánus atyák közös, a vatikáni levéltár anyagán alapuló forrásfeldolgozó munkássága az 1880-1930-as évek között.

Lajos (Ludwig) Fekete, 1891-1969.

EB, 1969, t.5. f.2, 144-146.

Nekrológ, munkásságának értékelésével.

Raab, H., Joseph von Görres und die Schweiz.

HJ, 1969. t.89/I. 81-115.

120 éve halt meg Görres, a müncheni egyetem történelem és irodalomszakos tanára.

Mitajev, P., Konstantin Jireček und die Balkanstudien.

EB, 1969. t.5. f.3. 57-67.

Születésének 115. évfordulójára.

Коваленко, Л.А., П.О. Куліш як історик.

(P.O. Kulis- mint történész.)

UIZS, 1969. f.8. 68-71.

Az ukrán történetíró születésének 150. évfordulójára.

Kleeb, P. Leo Loewenson (1884-1968) als Russlandhistoriker.

(Lee Loewenson (1884-1968) mint Oroszországtörténész.)

JGO, 1969. f.2. 259-268.

Nekrológ munkáinak bibliográfiájával.

Franz, G. Nachruf auf Friedrich Lütge.

(Nekrológ Friedrich Lütge halála alkalmából.)

ZAA, 1968. f.1. 1-5.

1901-1969. Néhány sorban ismerteti fontosabb munkáit.

Craig, G.A.: Johannes von Müller. The Historian in Search of a Hero.

AHR, 1969. T. LXXIV. No 5. 148-502.

Müller (1752-1809) történetíró-politikus.

Fiala, Z., Sto let od narozeni Václava Novotného.

ČCH, 1969. XVII. f.3. 377-392.

A cseh történész életének és munkásságának értékelése.

Treue, W., Marx Freiherr von Oppenheim. Der Archäologe und die Politik.

(Oppenheim báró. Az archeológus és a politika.)

HZ, 1969. t. 209. f.1. 37-74.

A német földrajz-tudós és régész életpályája.

Прокопів, І.В., Історик гайдамацьких рухів Іван Шпитковський.

(A hajdu-mozgalmak történetírója Ivan Spitkovszkij.)

UIZS, 1969. f.10. 100-101.

1909-1969. Nekrológ.

Whitelock, D., Frank Merry Stenton.

EHR, 1969 1. Januar 1-12.

1880-1967. Történészprofesszor, az angol Tud.Akadémia történeti folyóirata, a Reading szerkesztője.

Egyetemes történet

kőkör-bronzkor-ókor

Балагурі, Е.А., Археологічні новинки Закарпатської області.

(Új archeológiai leletek Kárpátalján.)

UIZS, 1969. f.3. 155-7.

1966 óta folytat ásátásokat az ungvári egyetem a Tisza-mentén. Kőkorszakbeli emlékeket találtak.

Ferembach, D., Aperçu sur le peuplement de l'Anatolie et du Moyen-Orient au Neolithique

Bell, 1969. április, t. XXXIII, f. 130. 137-144.

Török nyelvű változata: Anadolu ile Orta Doğu' nun Neolitik'teki Nüfusu üzerine (Anatólia és a Középkelet népességéről a neolitikumban.) U.ott, 145-150.

Nestor, I., Les grands problèmes de l'héritage de l'époque des métaux.

(A fémkorszak örökségének nagy problémái.)

RRH, 1969, t.8. f.3. 435-442.

Európa anyagi és szellemi fejlődésének a történelem előtti időkre visszanyúló gyökerei - a fémkorszak során kialakult meghatározó tényezői.

Массон, В.М. - Сорляниби, В.И., О знаках на среднеазиатских статуэтках эпохи бронзы.

(A középázsiai bronzkori szobrokra rajzolt jelek.)

VDI, 1969. f.1. 86-99.

Ливериани, М., Проблемы и направления исследований в области истории древнего ближнего Востока.

(Az ókori Közép-Kelet történelme tanulmányozásának problémái és irányzatai.)

VDI, 1969. f.4. 60-67.

A jelenlegi nyugati történetirói irányzatok és vitás kérdések áttekintése.

Emre, Kutlu: Kültepe Menseli Yeni bir Kalıp

(Uj öntőforma Kültepeből.)

Bell, 1969. április, t. XXXIII, f.130. 163-170.

Asszirok.

Otten, Dr. Heinrich: Hitit Tarihinin Kaynakları ve Eski Doğu Kronolojisi.

(A hettita történelem és az ősi kelet kronológiája.)

Bell, 1969. július, t. XXXIII, f.131. 359-370.

Гюргадзе, Г.Г., Хетты и хурриты по древнехеттским текстам.

(Hettiták és hurriták az ókori hettita szövegekben.)

VDI, 1969. f.1. 71-85.

Гюргадзе, Г.Г., О престолонаследии в древнехеттском царстве.

(A trónöröklés rendje az ókori hettita királyságban.)

VDI, 1969. f.4. 67-83.

Emre, Kutlu: Altıntepe'de Urartu Seramiği

(Urartui kerámia Altintepeből.)

Bell 1969 július, t. XXXIII, f.131. 279-290.

Angol nyelvű változata: The Urartian Pottery from Altıntepe U.ott, 291-302.

Дандамаев, М.А., К вопросу о положении рабов в поздней Вавилонии.

(A rabszolgák helyzetének kérdéséhez a késői Babilonban.)

VDI, 1969. f.4. 3-17.

Ie. 6-4 sz.

Коллистов, Д.П., Свидетельство Страбона о скифском царе Атее.

(Strabon leírása Ateas szkita királyról.)

VDI, 1969. f.1. 124-130.

Голубцова, Е.С., Специфика социальных отношений в сельских общинах на городской земле.

(A társadalmi viszonyok sajátossága a városi földeken fekvő falusi közösségekben. - Kisázsia, isz. 1-3. sz.)

VDI, 1969. f.1. 45-64.

Sorra veszi a források alapján kimutatható társadalmi csoportokat, és azok viszonyait. Megállapítja, hogy Kisázsia társadalmi viszonyai gyorsabban haladtak a széthullás felé, mint a Római Birodalom nyugati tartományaiban.

Андреев, Ю.В., Спартские "всадники".

(A spártai "lovagok".)

VDI, 1969. f.4. 24-36.

Ie. 5-4. sz.

Фролов, Э.Д., Ксенофонт и поздняя тирания.

(Xenophon és a kései tyrannis.)

VDI, 1969. f.1. 108-124.

Скржинская, М.В., Устная традиция о Лисистрате.

(Szóbeli hagyomány Peisizisztratoszról.)
VDI, 1969. f.4. 83-96.

Голенко, К.В., Понтийская анонимная медь.
(Pontusi anonim rézérem.)
VDI, 1969. f.1. 130-154.

Васюкин, С.М., История изучения археологических памятников Юго-Западного Приуралья I тысячелетия нашей эры.
(Korunk első évezredéből származó dél-nyugat Elő-Urali régészeti emlékek tanulmányozásának története.)
VMU, 1968. I. 66-93.

Шофман, А.С., Идея мирового господства в завоевательных планах Александра Македонского.
(A világhuralom terve Makedoniai Alexandrosz háborús terveiben.)
VDI, 1969. f.4. 96-112.
Alexandrosz terveiben a világhuralmi törekvés csak fokozatosan alakult ki.

Харсенин, А.И., Проблема этрусско-карфагенских отношений в свете новых эпиграфических данных.
(Etruszk-karthágói kapcsolatok az új epigráfiai adatok alapján.)
VDI, 1969. f.1. 101-108.
A nemrégiben megfejtett etruszk-pun feliratu Pyrgi-felirat elemzése.

Condurachi, E., La contribution des recherches archéologiques roumaines a la connaissance du limes romano-byzantin du Bas-Danube.
(Román archaeologiai kutatások a Déduna-vidéki római-bizánci limes megismeréséhez.)
RRH, 1969, t.8. f.3. 443-453.
Az utolsó 20 év eredményei.

Колосовская, Ю.К., К вопросу о социальной структуре римского общества I-III вв. н.э.
(A római társadalom szociális strukturájának kérdéséhez. Collegia veteranorum.)
VDI, 1969. f.4. 122-129.
A provinciális társadalomban nagy szerepet játszó veterán-szervezetek elemzése. Több pannoniai vonatkozású megállapítást tartalmaz.

Берлев, О.Д., "Сокол, плывущий в ладье", иероглиф и бог.
(Sólyom a csónakban. Egy hieroglif és egy isten.)
VDI, 1969, f.1. 3-30.

Виноградов, И.В., О так называемых "держателях земли" в папирусе Вильбур.
(A Wilbour papirusz egy nevezett "földbirtokosai".)
VDI, 1969. f.1. 31-44.
Az Újbirodalom korából származó híres papiruszon felsorolt "földbirtokosok" nem voltak antik értelemben vett földtulajdonosok.

középkor

- Пигулевская, Н.В., Город Ближнего Востока в раннем средневековье.
(A közel-keleti város a korai középkorban.)
VDI, 1969. f.1. 64-70.
Leningrád 1968. "Az ókori és középkori város vitás problémái"
c. konferencián elhangzott előadás.
- Giese, W., In Iudaismum lapsus est. Jüdische Proselytenmacherei im frühen und hohen Mittelalter 600-1300.
(In Iudaismum lapsus est. Zsidó prozeliták a korai és késő középkorban, 600-1300.
HJ, 1968. f.2. 407-418.
- Horelák, K., Orientalische Legenden bei den Slawen.
(Keleti legendák a szlávoknál.)
BS, 1968. t.29. f.1. 92-111.
A közel- és középkeleti népek legendáit a bizánci irodalom közvetítette a középeurópai szlávokhoz.
- Dostál, A., és munkaköz.: Bibliography - Bibliographie.
(Bibliográfia.)
BS, 1969. t.30. f.1. 147-197.
Nemzetközi, annotált bibliográfia a bizantinológia köréből.
- Guilland, R., Études sur le Hippodrome de Byzance. Les spectatiles de l'Hippodrome. VIII.
(Tanulmányok a bizánci Hippodromról. A Hippodrom látványosságai. VIII. rész.)
BS, 1968. t.29. f.1. 24-33.
- Guilland, R., Études sur l'Hippodrome de Byzance. IX.
(Tanulmányok a bizánci hippodromról. IX.)
BS, 1969. t.30. f.1. 1-17.
A Hippodrom szervezetének 10. sz-i felépítése.
- Eyice, Dr.Semavi: Trakya'da Bizans devrine ait Eserler
(Bizánci emlékek Thrákiában.)
Bell, 1969 július, t.XXXIII, f.131. 325-358.
- Hielscher, K., Inwieweit haben die eurasischen Hirtenvölker und die Slawen den lenkbaren Wagen beeinflusst?
(Mennyiben befolyásolták az eurázsiai vadász népek és a szlávok a kormányozható kocsit?)
ZfO, 1969. f.3. 482-496.
Kutatási tájékoztató 11 képpel.
- Ловм'яньский, Г., Основни риси пізньоплемінного та ранньодержавного устрою слов'ян.
(A késői törzs-szövetségi-, és korai államrend alapvető vonásai a szlávoknál.)
UIZS, 1969. f.11. 42-50.
Lengyel szerző cikke ukránul.
- Корольюк, В.Д., Основни етапи розвитку ранньофеодальної державності у східних і західних слов'ян.

(A korafeudális államiság alapvető szakaszai a keleti és nyugati szlávoknál.)

UIZS, 1969. f.12. 40-50.

A legújabb vonatkozó szovjet, cseh, lengyel irodalom ismeretében írott összegezés.

- Cyrille, Patriarche de Bulgarie, Le 1100ème anniversaire de la mort de Saint-Cyrille.
(Cyrill és Method szerepe, jelentősége a szláv népek civilizációjában.)
EB, 1969. t.5. f.3. 5-12.
- Procházka, Vl. Le ZAKONb SUDYJb LJUDbmb et la Grande Moravie.
(A Zakonb Ljudbmb és Nagy-moravia.)
BS, 1968. t.29. f.1. 112-150.
- Turková, H., La prise de Constantinople d'après le Seyâhatnâme d'Evliya Çelebi.
(Konstantinápoly elfoglalása Evliya Celebi Syahatnam-ja nyomán.)
BS, 1969. t.30. f.1. 47-72.
Konstantinápolynak a törökök által való 1453-as elfoglalása.
- Macurek, J., Zwei Entwürfe aus der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts für die Organisierung Europas: des böhmischen Königs Georg von Podiebrad und des Moldauischen Fürsten Stephan des Grossen.
(Két Európa-rendezési terv a 15. század második feléből: Podiebrád György cseh király és Nagy István moldvai vajda terve.)
RRH, 1969. t.8. f.3. 501-513.
Új koncepció a keresztény államok közti kapcsolat kialakításáról, a pápa és a császár helyzetéről.
- Macek, J., Le mouvement conciliaire, Louis XI et Georges de Podebrady. En particulier dans la Période 1466-1468.
(A zsinati mozgalom, XI. Lajos és Podjebrád György. Főként 1466-1468 között.)
Hist. 1968. t.15. 5-63.
Az egyházi kapcsolatok politikai, diplomáciai, ideológiai szálakkal szövődtek át, s cseh-francia kapcsolatok Kelet és Nyugat-Európa legfontosabb kapcsolatai közé kerültek.
- Steinmetz, M., Desiderius Erasmus von Rotterdam.
ZG, 1969. f.11. 1416-1426.
Értékelő cikk születésének 500. évfordulója alkalmából. (Született: 1469 okt. 27-28-ra virradó éjjel.)
- Vogler, G., Publikationen zum 450. Jahrestag der Reformation aus Verlagen der DDR.
(Az NDK kiadóvállalatainak kiadványai a reformáció 450. évfordulójára.)
ZG, 1969. f.3. 348-354.
Egy sor történeti, teológiai, irodalmi, művészeti feldolgozásról és dokumentumkiadványról ad kritikai áttekintést. (Az egyik gyűjteményes kötet szerzői közt Székely György is szerepel.)
- Bogdan, D.P. Liens de la linguistique et de la codicologie slavo-roumaines.
(Nyelvészeti és kodikológiai kapcsolatok a szlávok és románok között.)

BS, 1969. t.30. f.1. 42-46.

Szláv írással irt román szavak, 15-16 sz-i adatai.

- Thadden, v.R., Calvin und der Fortgang der Reformation im Reich.
(Kálvin és a reformáció előrehaladása a német-római birodalomban.
HZ, 1969. t.208. f.1. 1-23.
Kálvin rendkívül kiterjedt levelezésére támaszkodva kimutatja,
hogy az 1530-40-es években a német-római birodalomban látta a re-
formáció központját, s Luthert tekintette a reformáció hivatott
vezérének.)
- Merzbacher, Fr., Römisches Recht und Romanistik im Mittelalter. Zum gegen-
wärtigen Stand der Forschung.
(Római jog és romanisztika a középkorban. A kutatás jelenlegi
helyzete.)
HJ, 1969. t.89/I. 1-32.
- Georgesco, V.A.I., Renaissance, réception du droit romain et humanisme juri-
dique.
(Renaissance, a római jog átvétele és humanizmus a törvényhozás-
ban.)
RRH, 1969. t.8. f.3. 515-529.
A Renaissance joggyakorlatának új vonásai.
- Hielscher, K., Fragen zu den Arbeitsgeräten der Bauern im Mittelalter.
(A paraszti munkaeszközök kérdése a középkorban.)
ZAA, 1969. f.1. 6-34.
Részletes annotált bibliográfia az állattenyésztés és földműve-
lés eszközeinek irodalmáról.
- Štěpánek, M., Strukturální změny středověkého osídlení I., II.
(Strukturális változások a középkori településben.)
ČCH, 1969. XVII. f.4. és 5. 457-488, 649-680.
A szerző kísérletet tesz a középkori falusi település alapvető
problématicájának összefoglalására. Nem törekedett teljességre,
a középkori település strukturális változásainak a lényegét vi-
lágítja meg.
- Berghmann, Th., Der bäuerliche Familienbetrieb - Problematik und Entwick-
lungstendenzen.)
(A paraszti családi üzem. Probléma és fejlődési tendenciák.)
ZAA, 1969. f.2. 215-230.
A paraszti családi üzem ismertető jegyei; a változás tényezői
ma: a fejlődés irányvonalai és kvantitatív változások. Az ag-
rárpolitika szerepe és érvényesülése. Mintegy 60 címszóból álló
bibliográfia.
- Henning, F.-W., Die Betriebsgrößenstruktur der mitteleuropäischen Land-
wirtschaft im 18. Jahrhundert und ihr Einfluss auf die länd-
lichen Einkommensverhältnisse.
(Az üzem-nagyság strukturája a középeurópai mezőgazdaságban a
18. században és befolyása a falusi jövedelemviszonyokra.
ZAA, 1969. f.2. 171-193.
A család tulajdonában lévő térség. A jövedelmezőségi viszonyok
ezen a térségeken. A mezőgazdasági és üzemi termékek árviszo-
nyai. Az udvar és család által adott munka és járadék nagysága.

ujkor

- Todorov, N., The Balkan town in the second half of the 19th century.
(A balkáni város a 19. század második felében.)
EB, 1969. t.5. f.2. 31-50.
Városok és adózó városi lakosság a Duna vidékén - városok lakosság szerinti megoszlása az 1866-os adóösszeírás alapján - adózó városi lakosság etnikai összetétele - foglalkozás szerinti megoszlása.
- Lampard, E.E., Historical Contours of Contemporary Urban Society: A Comparative View.
(A jelenlegi városi társadalom történeti rajza: összehasonlító áttekintés.)
JCH, 1969. No 3. 3-25.
Az utolsó 150 év városiasodását vizsgálja a világ különböző részein, részletesebben Angliában és USA-ban, 2 jó statisztikai táblázattal.
- Hilton, G.W., Transport technology and the urban pattern.
(Szállítási technológia és a városi minta.)
JCH, 1969. No 3. 123-135.
A városi közlekedési eszközök történet-fejlődésének rövid áttekintése.
- Urban, O., Karl Kautsky a utvářeni marxismu jako politické ideologie masové socialistické strany na sklonku 19. století.
(Karl Kautsky és a marxizmus, mint a szocialista tömegpárt politikai ideológiájának kialakulása a 19. sz. végén.)
CCH, 1969. XVII. f.1. 1-18.
Részletesen elemzi a szocialista tömegpártok kialakulási folyamatát s a marxizmus szerepét. Külön részt szentel Kautsky és Engels munkásságának.
- Szokolay, K., Medzinárodné robotnícké hnutie v maďarskej historickej spisbe.
(A nemzetközi munkásmozgalom a magyar történetírásban.)
HC, 1969. XVII. f.1. 119-131.
- Шитов, Н.Ф., Из истории борьбы В.И. Ленина и его сторонников за партию нового типа во II. Интернационале, 1912 г. - июль 1914.
(Lenin és társainak harca az új típusú pártért a II. Internacionáléban. 1912-1914. július.)
VIK, 1969. 4. 34-51.
Lenin harcának néhány aktuális kérdését vizsgálja.

legujabb kor

- Neubert, H., Probleme des Kampfes der Arbeiterklasse in Ländern des staatsmonopolistischen Kapitalismus.
(A munkásosztály harcának problémái az állammonopolista kapitalizmus országában.)
Ein, 1969. f.12. 1475-1488.

- Hobsbawm, E., Problems of Communist History.
(A kommunista történet problémái.)
NLR, 1969. F.54. 85-91.
1914-től foglalkozik a kommunista pártok fejlődésével, igen röviden.
- Brasoveanu, L., The Locarno conference. Some notes on its proceedings and the stand of the participant countries.
(A locarnoi konferencia. Néhány megjegyzés a konferencia lefolyásához és a résztvevő országok állásfoglalásához.)
RRH, 1968. t.7. f.3. 397-412.
Diplomáciatörténet.
- Raupach, H., The impact of the Great Depression on Eastern Europe.
(A nagy válság (1929) hatása Kelet-Európára.)
JCH, 1969. f.4. 75-86.
- Belouszova, Z.S. Die sowjetisch-französischen Beziehungen in den zwanziger und dreissiger Jahren und die Frage der kollektiven Sicherheit in Europa.
(Szovjet-francia kapcsolatok a huszas-harmincas években és a kollektív biztonság kérdése Európában.)
ZG, 1969. f.12. 1533-1553.
- Hürten, H., Neuerscheinungen zur Geschichte des Faschismus.
(Új kiadványok a faszizmus történetéből.)
HJ, 1969. f.89/I. 420-427.
Kutatási tájékoztató.
- Vičková, E., Koncepce jednotné fronty levých socialistu Německa a Rakouska po nástupu nacismu 1933-34.
(A németországi és az osztrák baloldali szocialisták egységfront-koncepciója a náciizmus hatalomra jutása után.)
ČCH, 1969. XVII. f.l. sz. 19-42.
- Deák, L., Siedmy marec 1936 a Malá dohoda.
(1936. március 7 és a Kisantant.)
ČCH, 1969. XVII. f.3. 323-350.
A Rajna-menti demilitarizált övezetnek a náci hadsereg által 1938. márc. 7-én történő megszállása mérhetetlen következményeket jelentett mind a francia külpolitikai doktrína, mind pedig Franciaország Keleten kiépített szövetségi rendszere számára. A szerző cikke ezeknek a következményeknek az elemzésével foglalkozik.
- Zivkova, L., The economic policy of Germany and Britain in South-Eastern Europe on the eve of the Second World War.
(Németország és Anglia gazdaságpolitikája Délkelet-Európában a második világháború előestéjén.)
EB, 1969. t.5. f.l. 36-54.
A német befolyás döntő megerősödésének okai: Anglia habozó, következetlen politikája és a balkáni országok polgári kormányainak kommunizmustól való félelme.
- Erklärung der Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR zum Jahrestag der Entfesselung des zweiten Weltkrieges.
(Az NDK és a Szovjetunió történeti társulatainak felhívása a második világháború kirobbantásának 30. évfordulóján.)

ZG, 1969. f.11. 1445-1451.
A második világháborús veszteségek. A béke megőrzése.

- Erklärung der Kommission der Historiker der DDR und der Volksrepublik Polen zum 30. Jahrestag des Überfalls des faschistischen deutschen Imperialismus auf Polen.
(Az NDK és a Lengyel Népköztársaság történeti társulatainak felhívása Lengyelországnak a fasiszta német imperializmus által történt megtámadása 30. évfordulóján.)
ZG, 1969. f.11. 1451-1452.
- Zotschew, Th. D., Sozialer Wandel im kommunistischen Südosteuropa. (Szociális változás a kommunista Dél-Kelet Európában.)
DDR, 1969. f.4. 215-227.
Kísérletet tesz arra, hogy az iparilag elmaradott délkelet-európai országok iparfejlődésében a közös vonásokat megtalálja, részben azok önálló államisága óta, részben 1945 után.
- Wessely, K., Östliche Intergrationsprobleme. Diskussion im Rat für Gegenseitige Wirtschaftshilfe über weiter Zielsetzungen. (Keleti integrációs problémák. Vita a KGST-ben a további célokról.)
Ö, 1969. f.2. 77-84.
Elemzi az 1969 januári ülést, amely az alapítás 20. évfordulója alkalmából ült össze.
- Bracht, H.W., Die "friedliche Koexistenz" nach moderner sowjetischer Völkerrechtslehre. (A "békés egymásmellett élés" a modern szovjet nemzetközi jogban.)
DDR, 1969. f.1-2. 12-22.
Részletesen vizsgálja a koegzisztencia érvényesülését a nemzetközi jog mindhárom fő területén, megvilágítja történetét, fogalmát, gyakorlati és elméleti kihatását a nemzetközi jogra.
- Révész, L., "Friedliche Koexistenz" und Weltrevolution. ("Békés koegzisztencia és világforradalom.")
DDR, 1969. f.1-2. 1-11.
A szovjet külpolitika elemzése.
- Thalheim, K.C., Wirtschaftswissenschaftliche Aspekte der Koexistenz, unter Berücksichtigung der Konvergenztheorie. (A koegzisztencia gazdaságtudományi nézőpontjai tekintettel a konvergencia-elméletre.)
DDR, 1969. f.1-2. 27-37.
Elemzi és csoportosítja a szocialista országokban bevezetett gazdasági reformokat. A két gazdasági rendszer között belátható időn belül aligha lehet a különbség eltűnésére számítani.
- Finzi, R., In margine ad una lettura di Weizmann: ebrei, presente borghese, futuro proletario. (Szélfegyzetek Weizmann olvasásához: zsidók, polgári jelen, proletár jövő.)
SSt, 1969. t.10. f.3. 524-547.
Weizmann küzdelme a cionizmuson belüli "Herzl-féle" és "pionir" irányzatok összeegyeztetéséért és az önálló zsidó államért - melyben képviseli a cionizmus a zsidó tömegek érdekeit - cionizmus és szocializmus.

- Graus, F., Židovské dějiny - dějiny židu.
(Zsidó történet - a zsidók története.)
CCH, 1969. XVII. f.5. 712-717.
Ismerteti az "UNESCO" c. folyóirat 11. évfolyamának (1968) ket-
tős számát, amely a zsidó nemzet történetének különböző korszakaival foglalkozik.
- Paff, W., Aktuelle Aspekte des Wechselverhältnisses zwischen Imperialismus und Opportunismus.
(Az imperializmus és az opportunizmus kölcsönös viszonyának idő-
szerű nézőpontjai.)
ZG, 1969. f.1-2. 92-100.
Az opportunizmus megjelenési formái az elmúlt öt évtizedben u-
gyan megváltoztak, lényege azonban ugyanaz maradt.
- a Komintern, Kommunista Ifjúsági Internacionálé, a Szocialista Inter-
nacionálé.
- Из истории борьбы Ленина за создание Коминтерна.
(Lenin harca a Komintern létrehozásáért.)
VIK, 1969. f.2. 58-64.
Uj Lenin-dokumentumok. 1918-1919.
- Громова, В.М., В.И. Ленин - инициатор створення Комуністичного Інтернаціоналу.
(V.I. Lenin - a Komintern létrehozásának kezdeményezője.)
UIZS, 1969. f.3. 3-12.
- Фирсов, Ф.И., Из истории борьбы В.И. Ленина за сплочение компартий
в 1919-1920 гг.
(Lenin harca a kommunista pártok összefogásáért 1919-1920-ban.)
VIK, 1969. f.4. 56-68.
A Komintern 50. évfordulójára.
- Королев, Н.Е., Ленин и образование Коммунистического Интернационала.
(Lenin és a Kommunista Internacionálé megalakítása.)
VIK, 1969. f.2. 31-45.
Az 50. évforduló alkalmából a legújabb szovjet és nemzetközi
történelmi irodalom alapján írt tanulmány.
- Подготовительные материалы к VII. конгрессу Коминтерна.
(Előkészítő anyagok a Komintern VII. kongresszusára.)
VIK, 1969. f.4. 79-83.
A Központi Pártlevéltárban talált új dokumentumok.
- Документы Исполкома Коминтерна о борьбе за единый рабочий и народный фронт, против фашизма и войны.
(A Komintern végrehajtó bizottságának dokumentumai a munkásegységért és a népfrontért, a fasizmus és a háború ellen folytatott harcban.)
VIK, 1969. f.3. 3-17.
5 új dokumentum 1934-36-ból.
- Ульбрихт, В., Коммунистический Интернационал в борьбе против империалистической войны и фашизма.
(A Kommunista Internacionálé harcban az imperialista háború és a fasizmus ellen.)
VIK, 1969. f.5. 3-20.

Az 50. évforduló alkalmából rendezett moszkvai tudományos konferencián elhangzott előadás.

- Шириня, К.К., Проблемы союза рабочего класса с другими слоями трудящихся в политике Коминтерна, 1919-1923 гг.
(A munkásosztály és a dolgozók egyéb rétegei közötti szövetség problémái a Komintern politikájában. 1919-1923.)
VIK, 1969. f.3. 17-32.
Lenin szerepét kívánja csupán bemutatni a Kominternben, a szövetségi politika kidolgozása során.
- Молчанов, Ю.Л., Против фальсификации истории борьбы Коминтерна за единство действий рабочего класса в 1921-1922 гг.
(Azok ellen, akik meghamisítják a Komintern harcát, amelyet a munkásosztály egységéért folytatott 1921-1922-ben.)
VIK, 1969. f.3. 32-44.
Az 1950-s évektől gazdag nyugati irodalma van a Kominternnek. A címben jelzett témakörben vitázik a nyugati irodalommal.
- Крылов, Л.И., Коминтерн и ленинское учение по крестьянскому вопросу.
(A Komintern és Lenin tanítása a parasztkérdésről.)
VIK, 1969. f.6. 61-75.
Az agrárkérdés Bulgáriában a századfordulóból.
- Скаба, А.Д. - Сташевский, Д.М., Коминтерн у борьбы за единый фронт против фашизма, 1933-1937 гг.
(A Komintern harca az egységfrontért, a fasizmus ellen. 1933-1939.)
UIZS, 1969. f.8. 15-24.
- Florea, C. - Saraciu, T., Forta ideilor comunismului. 50 de ani de la crearea Internationalei Comuniste.
(A kommunista eszmék ereje. A Kommunista Internacionálé megalakulásának 50 éves évfordulója.)
LC, 1969. t.49. f.3. 55-67.
A Kommunista Internacionálé eszméinek érvényesülése napjainkban.
- Сергеев, Я.М., В.И. Ленин и Коммунистичний Интернационал Молоди.
(Lenin és a Kommunista Ifjúsági Internacionálé.)
UIZS, 1969. f.10. 3-11.
Alapításának 50. évfordulójára.
- Хаванов, Б.И., Коминтерн и борьба за единство действий антифашистской молодежи.
(A Kominternharca az ifjúság antifasiszta akcióegységéért.)
VIK, 1969. f.8. 76-86.
A téma még feltáratlan. A cikk a 30-as éveket vizsgálja.
- Гончарова, С.М. - Павлова, Г.Е., Коммунистический Интернационал Молодежи - верный помощник Коминтерна /1919-1943/.
(Az Ifjúsági Kommunista Internacionálé - a Komintern hű segítője.)
VIK, 1969. f.12. 88-96.
Rövid történeti áttekintés.
- Герасимов, Г.И., - Сибилев, Н.Г., Социалистический интернационал-противник единства рабочего класса.
(A szocialista internacionálé - a munkásegység ellensége.)
VIK, 1969. f.12. 47-59.
A jobboldali szociáldemokraták nézeteit fejezi ki a szoc. dem. pártok nemzetközi szövetségének, a Szocialista Internacionálénak. "A Szocialista Internacionálé rövid története" c. brosurája, amelyet a XI. kongresszus alkalmából 1969. VI-ban adtak ki. A brosurára kritikája.

Albánia

- Dimitrov, Str. A., L'Albanie et la renaissance albanaise dans la presse dirigée par P.R. Slavejkov.
 EB, 1968. f.7. 191-206.
 Albánia a XIX. sz. második felében - S. publicisztikai tevékenysége.

Anglia

- Tuck, J.A., The Cambridge Parliament, 1388.
 (A Cambridgei parlament, 1388.)
 EHR, 1959. f. 331. 225-243.
- Harris, B.J., Landlords and tenants in England in the later middle ages: the Buckingham estates.
 (Földesurak és bérlők Angliában a késő középkorban: A Buckingham uradalmak.)
 PP, 1969. máj. f.43. 146-150.
 Földesuri presszió és paraszti ellenállás az adófizetéssel kapcsolatban a XV-XVI. századi Angliában.
- Homans, G.C., The explanation of English regional differences.
 (Magyarázat Anglia vidékenkénti eltéréseire.)
 PP, 1969. febr. f.42. 18-34.
 A XVI.-XVII. századi Anglia gazdálkodási, birtok- és öröklődési rendje. Ellenvetések J.Thirsk, The Agrarian History of England and Wales, 1500-1640 c. munkájával kapcsolatban.
- Ashton, R., Jacobean free trade again.
 (Ujra a Jakab-korabeli szabad kereskedelemről.)
 PP, 1969. máj. f.43. 151-157.
 Válasz T.K.Rabb: Free Trade and the Century in the Parliament of 1604, PP 1968 jul.-i számában megjelent cikkére.
- Woolf, S.J., La trasformazione dell'aristocrazia e la rivoluzione inglese.
 (Az arisztokrácia átalakulása és az angol forradalom.)
 SST, 1969. t.10. f.2. 309-334.
 Viták és ellentmondások az utolsó 20 év angol történetírásában az angol forradalom értékeléséről az új gazdaság-társadalomtudományi eredmények nyomán.
- Vann, Richard T., Quakerism and the social structure in the interregnum.
 (Kvékerizmus és társadalmi struktúra az interregnum idején.)
 PP, 1969. máj. f.43, 71-91 p.
 Angol puritánok társadalmi rétegződése; felhasználható források statisztikai feldolgozása.
- Kaplan, L., Presbyterians and Independents in 1643.
 (Presbiterianusok és independensek 1643-ban.)
 EHR, 1969. f.331. 244-256.
- Thomas, K., Another digger broadside.
 (Ujabb digger kiáltvány.)
 PP, 1969. febr. f.42. 57-68.
 A londoni Guilhall Library anyagában újonnan felfedezett, 1651 máj. 1-i keltezésű nyomtatvány. - Iratközlés, bevezetéssel.

- Grassby, Richard: The rate of profit in seventeenthcentury England.
(A profitráta a 17. századi Angliában.)
EHR, 1969. Oct. f.333. 721-751.
- Stone, L., Literacy and education in England. 1640-1900.
(Irni-olvasnitudás és nevelés Angliában. 1640-1900.)
PP, 1969. febr. f.42. 69-139.
A nevelés strukturáját meghatározó tényezők - milyen alapon mérhető fel az irni-olvasnitudás - a tárgyalt korszak kvantitatív vizsgálata - nemzetközi összehasonlítás.
- Smith, E.A., The election agent in English politics, 1734-1832.
(A választási ágens az angol politikában, 1734-1832 között.)
EHR, 1969. f.330. 12-35.
- Smith, R.W., Political Organization and Canvassing Yorkshire Elections before in Reform Bill.
(Politikai szervezés és korteskedés: yorksiri választások a Reform Bill előtt.)
AHR, 1969. T.LXXIV. No 5. 1538-1560.
Az 1734-1831. közötti választásokat ismerteti.
- Cherry, G., Influences on the Development of Town Planning in Britain.
(A várostervezés fejlődésének befolyásolása Angliában.)
JCH, 1969. f.3. 43-58.
A tervszerű tervezés kezdeteitől - cca 1775-től - napjainkig.
- Césár, J.m Počátky ideologie britského imperialismu.
(A brit imperializmus ideológiájának kezdetei.)
CCH, 1969. XVII. évf. f.6. 887-904.
A brit imperialista politika kialakulásának kezdetei, a 19.sz. második felére tehető.
- Richardson, H.W., The Economic Significance of the Depression in Britain.
(A depressio gazdasági jelentősége Angliában.)
JCH, 1969. f.4. 3-19.
Az 1929-33-as világgazdasági válságról van szó.
- Pollard, S., Trade Union reactions to the economic crisis.
(A szakszervezet reagálása a gazdasági válságra.)
JCH, 1969. f.4. 101-115.
Az angol szakszervezetek ténykedése az 1929-1933-as világválság idején.
- Albertini, v.E., England als Weltmacht und der Strukturwandel des Commonwealth.
(Anglia mint világhatalom, és a Commonwealth strukturaváltozása.)
HZ, 1969. t.208. f.1. 52-80.
Azt a folyamatot vizsgálja, amelynek során Anglia gyarmatai fokozatosan önállósultak, dominiumokká alakultak, s különböző ütemben függetlenül lettek az anyaországtól. A folyamatot Kanada indítja meg.

Ausztria (Osztrák-Magyar Monarchia)

Benedikt, H., Zentralismus und Föderalismus im alten Österreich.

(Centralizmus és föderalizmus a régi Ausztriában.)

DDr, 1969. f.4. 193-200.

A centralizmus- föderalizmus probléma áttekintése a 16. századtól a monarchia felbomlásáig.

Kaltenstadler, W., Der österreichische Seehandel über Triest im 18. Jahrhundert.

(A trieszti osztrák tengeri kereskedelem a 18. században.)

SW, 1969. f.1. 1-104.

Befejeződik az előző számban megkezdett tanulmány. Adatgazdag, kitűnő táblázatokkal, kimutatásokkal, térképekkel.

Görllich, E.J., Die Mitteleuropäische Idee in Österreich 1849-1859.

(A közép-európai gondolat Ausztriában, 1849-1859.)

ÖO, 1969. f.1. 13-21.

Elemzi a gondolat megteremtőjének Le Monier: Der mitteleuropäische Staatenbund, és Österreich und Deutschland c. cikkeit.

Hitchins, K., The Romanians of Transylvania and the Ausgleich. 1865-1869.

(Az erdélyi románok és a kiegyezés. 1865-1869.)

RRH, 1968, t.7. f.2. 197-231.

"Aktivisták" és "passzivisták" irányzat a románok kisebbségi küzdelmeiben.

Pascu, St., - Göllner, C., Lutte des Roumains de la Monarchie des Habsbourg contre le dualisme.

(A Habsburg Monarchián belüli románok harca a dualizmus ellen.)

RRH, 1968, t.7. f.1. 39-55. p.

Parlamenti harcok 1867-68-ban.

Bodea, C. - Kovács, I., Les Roumains de la Monarchie des Habsbourg et le Compromis de 1867.

(A Habsburg-Monarchia románjai és az 1867-es kiegyezés.)

RRH, 1968, t.7. f.3. 359-370.

Pascu, St., Relations roumano-slovaques a la dernière décennie du XIXe siècle.

(Román-szlovák kapcsolatok a 19. század utolsó tizedében.)

RRH, 1968, t.7. f.3. 385-396.

Nemzetiségi küzdelmek a Monarchián belül.

Hanák, P., Die ungarischen Staatsmänner und der Kriegseintritt Italiens. Beiträge zur Aussenpolitik Österreich-Ungars in der Zeit von Juli 1914 bis Mai 1915.

(A magyar államférfiak és Itália hadbalépése. Adalékok az osztrák-magyar monarchia külpolitikájához 1914 júliusától 1915 májusáig.)

ÖO, 1969. f.4. 197-215.

Mésároš, J., Vnutorné príčiny rozkladu dualistickej monarchie a postavenie Slovákov v Uhorsku.

(A dualista monarchia széthullásának belső okai és a szlovákok helyzete Magyarországon.)

HÖ, 1969. XVII. f.1. sz. 43-56.

A szerző adatokkal illusztrálva bizonyítja, hogy a századfordulón a szlovák nemzet helyzete rohamosan romlott, hogy a kiegyezés után egy évtizeddel a magyar nagybirtokos-kapitalista rendszer deformálta a szlovák társadalom belső összetételét, Szlová-

kia egész gazdasági fejlődését, totálisan elutasította a szlovákok nemzeti létre való jogosultságát, szolgálai állapotra kárhoztatta őket, s céltudatosan akadályozta őket a nemzeti kultúra és művelődés fejlesztésében.

- Kahn, R.A., Der Untergang der österreichisch-ungarischen Monarchie und des europäische Gleichgewicht.
(Az osztrák-magyar monarchia felbomlása és az európai egyensúly.)
DDR, 1969. f.1-2. 70-76.
A monarchia elsősorban nem mint katonai tényező hiányzott a világ háboru utáni európai hatalmi egyensúlyból, hanem mind ideológiai-politikai tényező.
- Österreichisches Ost- und Südosteuropa- Institut. Tätigkeit über das Jahr 1968.
(Az Osztrák Kelet- és Délkeleteurópai Intézet. Tevékenysége 1968-ban.)
ÖO, 1969. f.1. 61-69.
Részletes beszámoló.
- Haselsteiner, H., 10. Österreichischer Historikertag.
(10. osztrák történésszakkongresszus.)
ÖO, 1969. f.4. 226-227.
Graz, 1969 május 19-22.

Bulgária

- Angelov, D., La formation de la nationalité bulgare.
(A bolgár nemzet kialakulása.)
EB, 1969. t.5. f.4. 14-37.
A tárgyra vonatkozó történeti irodalom áttekintése a bolgár nemzet etnikai összetevői - a protobulgárok Balkánra érkezése - a szláv-bulgár állam kialakulása - a hosszú fejlődés során mikortól számolhatunk saját nyelvvel, önálló anyagi és szellemi kulturával rendelkező bolgár nemzettel.
- Rousev, P., La civilisation bulgare et les peuples balkaniques aux IXe - XIIe ss.
(A bolgár civilizáció és a balkáni népek a IX-XII. században.)
EB, 1969. t.5. f.1. 11-35.
A viszonylag korai bolgár civilizáció fontos szerepe, befolyása a Balkánon, főbb vonalai, haladó jellege, hanyatlása a bizánci uralom előretörése idején.
- Tapkova-Zaimanova, V., La mission de Cyrille et Méthode dans le cadre de l'époque.
(Cyrill és Method küldetése korszakuk kereteiben.)
EB, 1969. t.5. f.4. 5-13.
A Balkán képe a 9. században -morva-bizánci kapcsolatok- Bizánc oecumenikus harcai - a szláv kulturán alapuló bolgár nemzeti egyház kialakulása.
- Venedikov, V.I., La terminologie bulgare du tissage et celle des autres peuples balkaniques.
(A szövésre vonatkozó bolgár terminológia és az egyéb balkáni népek szóhasználat.)

EB, 1968. f.7. 129-161.

Szövési mechanizmus, kétféle szövőipar a Balkánon.

Ulunjan, A.A., La presse russe et quelques questions relatives au mouvement de libération nationale bulgare.

(Az orosz sajtó és néhány kérdés a bolgár nemzeti felszabadulási mozgalommal kapcsolatban.)

EB, 1969. t.5. f.4. 56-74.

Az 1877-78-as orosz-török háború és a bolgár nép felszabadulási küzdelmei az orosz sajtó konzervatív, liberális és demokratikus irányzati tükrében.

Kumpf-Korfes, S., Die ökonomische Expansion des deutschen Finanzkapitals in Bulgarien vom Ende des 19. Jh. bis zum Ausbruch des ersten Weltkrieges.

(A német finánctóke gazdasági expanziója Bulgáriában a 19. század végétől az első világháború kitöréséig.)

ZG, 1969. f.11. 1427-1441.

Lévéltári és irodalmi források alapján elemzi a német és osztrák-magyar tőkebehatolást a Balkánra, Bulgáriába.

Samuilov, I., Influence immédiate de la Grande Révolution Socialiste d'Octobre sur le mouvement ouvrier bulgare.

(A Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatása a bolgár munkásmozgalomra.)

EB, 1968. t.7. 5-21.

A Bolgár Kommunista Párt megálakulása és részvétele a 3. Internacionáléban.

Григорова, Л., Боевое сотрудничество болгар и сербов в годы II.мировой войны.

(Katonai együttműködés a bulgárok és szerbek között a II. világháborúban.)

EB, 1969. t.5. f.3. 31-48.

Petrova, S., Prémisses de l'insurrection armée populaire du 9 septembre 1944 en Bulgarie.

(Az 1944 szeptember 9-i fegyveres népi felkelés előzményei Bulgáriában.)

EB, 1969. t.5. f.3. 13-30.

A felkelés sikerének külső és belső feltételei, Bulgária szerepe a második világháborúban.

Григорова, Ж., Дружба и сотрудничество между НРБ и СФРЮ - стабилизирующий фактор на Балканах.

(Barátság és együttműködés a Bolgár Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság között - stabilizáló tényező a Balkánon.)

EB, 1969. t.5. 49-56.

Történeti visszatekintés a jelenlegi kapcsolatok előzményeire.

Байчинский, К., Возрастание руководящей роли ВКП.

(A ВКП növekvő vezető szerepe.)

VIK, 1969. f.7. 62-79.

A ВКП KB mellett működő szociológiai csoport vizsgálatainak eredményeiről.

Марков, М., На пути социализма.

(A szocializmus útján.)

VIK, 1969. f.9. 42-55.

Bulgária a szocializmus útján.

Csehszlovákia

- Graus, F., Kněžna Libuše - od postavy báje k národnímu symbolu.
(Libuse hercegnő - a monda alaktól a nemzeti szimbólumig.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.6. 817-844.
A cikk célja annak a történelmi változásnak a felvázolása, amelyen a monda keresztül ment.
- Graus, F., Böhmen zwischen Bayern und Sachsen. Zur böhmischen Kirchengeschichte des 10. Jahrhunderts.
(Csehország Bajorország és Szászország között. A 10. századi cseh egyháztörténethez.)
Hist. 1969. t.17. 5-42.
- Kovačovičova-Puskářová, B., Die romanische Kunst in der Slowakei.
(Római művészet Szlovákiában.)
SHS, 1969. t.6. 151-192.
Gazdag képanyaggal.
- Mezník, J., Der ökonomische Charakter Prags im 14. Jahrhundert.
(Prága gazdasági jellege a 14. században.)
Hist. t.17. 1969. 43-91.
- Šmahel, F., Česká anomálie? Uvaha na okraj diskusi o modernosti českého "národa" a českého "nacionalismu" ve 14. a 15. století.
(Cseh anomália? Megjegyzés a 14. és 15. századi cseh "nemzet" és cseh "nacionalizmus" modernségéről folytatott vita margójára.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.1. 57-68.
- Varsík, B., Husiti a reformácia na Slovensku.
(A husziták és a reformáció Szlovákiában.)
HS, 1969. XIV. 217-222.
A szerző a szlovák evangélikus és részben a magyar protestáns irodalomban a 18. századtól a 20.sz. elejéig elterjedt ama hagyománnyal foglalkozik, mely hagyomány szerint Szlovákiában a husziták készítettek elő a talajt a reformáció számára. Rámutat, hogy ez a tradíció a 18. századtól fokozatosan, de főleg a nemzeti megújulás időszakában keletkezett és nem felel meg teljesen a valóságnak.
- Graus, F., Krize středověku a husitství.
(A középkor válsága és a huszitizmus.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.4. 507-526.
A szerző szerint a huszitizmus szemléltető képet nyújt az ún. késő középkori válság mélységéről és méretéről.
- Šmahel, F., The National Idea in Hussite Bohemia III.
(A nemzeti eszme a huszita Csehországban.)
Hist. 1969. t.17. 93-197.
A terjedelmes tanulmány a következő problémákkal foglalkozik: Integráció és disintegráció a huszita mozgalmak idején; ellentét és kapcsolat a "fides" és a "patria" között; a királyné nélküli királyság kérdése.
- Evans, R., Bilá Hora a kultura českých zemi.
(Fehér Hegy és a cseh területek kulturája.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.6. 845-862.

- Tejnil, E., K problematike tureckej topografie a toponymie na Slovensku. (A török topográfia és helynévkutatás problematikájához Szlovákiában.)
 HS, 1969. XIV. 167-178.
 A szerző a 16. századi gazdag anyag alapján a törökök által megszállt területek több mint ezer török helységnevével ismertet meg és részletesen foglalkozik a török topográfiával is.
- Blaškovič, J., Peniaze, miery a váhy používané na uzemi Slovenska okupovanom turkami. (A török által megszállt szlovákiai területen használt pénzek, mértékek és súlymértékek.)
 HS, 1969. XIV. 208-213.
- Tibenský, J., Príspevok k dejinám osvietenstva a jozefinizmu na Slovensku. (Adalék a felvilágosodás és a jozefinizmus történetéhez Szlovákiában.)
 HS, 1969. XIV. 98-115.
 Bemutatja a jozefinizmus aktív követőit és propagálóit, akik Szlovákiában a német egyetemeken végzett protestánsok soraiból kerültek ki.
- Kočí, J., Patent o zrušení nevolnictvi v Českých zemích. (Pátens a jobbágyiságnak a cseh területeken való megszüntetéséről.)
 ČČH, 1969. XVII. évf. f.l. 69-108.
 Az 1781. nov. 1-i pátens jelentőségét méltatja.
- Klima, A., Die Textilmanufaktur in Böhmen des 18. Jahrhunderts. (A textilmanufaktúrák Csehországban a 18. században.)
 Hist. t.15. 1968. 123-181.
 A tanulmány első része a Hroni Litvinov-i (Oberleutensdorf) és a potštejnii (Pottenstein) manufaktúrák működésével foglalkozik.
- Vozár, J., Pokusy s dobytím a priemyselným využívaním kamenného uhlia na strednom Slovensku v 18. stor. (Kísérletek a kőszén kitermelésére és ipari felhasználására Közép-Szlovákiában a 18. században.)
 HS, 1969. XIV. 130-148.
 Bár a kőszén iránti érdeklődés már a 18. sz. huszas éveiben megnyilvánult, ipari felhasználására még nem került sor a 18. sz. folyamán. A szerző kiemeli, hogy ennek oka elsősorban a rossz minőségű kőszénben, a lelőhelyeknek az ipari központoktól való távolságában, valamint a drága és a kedvezőtlen szállítási viszonyokban keresendő. Ennek ellenére a szlovákiai kísérletek hozzájárultak a kőszén ipari felhasználásának elterjedéséhez az egész Osztrák-Magyar Monarchia ipari termelésében.
- Špiesz, A., Balkánski obchodníci na Slovensku v 18. storočí. (A balkáni kereskedők Szlovákiában a 18. században.)
 HS, 1969. XIV. 77-97.
 A balkáni kereskedők működésének fő területe főleg a mai Magyarország és a Bánát vidéke volt. Szlovákiában csak másodlagos szerepet játszottak a német, olasz és szlovák kereskedők mellett.
- Kazimír, Š., Výnosy obilnín na Erdődyovských panstvách Dobrá Voda a Čachtice v rokoch 1731-1779. (Terméseredmények a Dobrá Voda-i és a Čachtice-i Erdődy uradalmakban 1731-1779-ben.)
 HS, 1969. XIV. 116-129.

A szerző számadatokkal illusztrálva bizonyítja, hogy a 18. század folyamán Pozsony megyében, de egész Délnyugat-Szlovákiában a gabonafélék termelésében jelentősen nőtt a termelékeny-ség.

Petráš, J. - Havránek, J., Rolnické hnutí v českých zemích v letech 1775-1918.

(Parasztmozgalmak a cseh területeken 1775-1918-ban.)

ČCH, 1969. XVII. évf. f.6. 863-886.

Tájékoztatnak a témára vonatkozó eddigi kutatások eredményéről, s egész sor új problémára hívják fel a figyelmet. A tanulmány két részre oszlik, az első rész a jobbágyok ösztönös mozgalmának záró akkordjával, a második rész a parasztság és a mezőgazdasági munkásság tudatos politikai harcának kezdeti szakaszával foglalkozik.

Vyvíjalová, M., Snahý slovenských vzdelancov o rozvoj spisovného jazyka v 18. storočí a v prvej polovici 19. storočia.

(A szlovák értelmiség törekvései az irodalmi nyelv létrehozására a 18. században és a 19. század első felében.)

HS, 1969. XIV. 237-250.

Moroňová, K., Štefan Moyses.

HC, 1969. XVII. évf. f.4. 515-542.

Š. Moyses (1797-1869), nagy szlovák gondolkodó, filozófus, a felvilágosodás második generációjához tartozott. Nagy hazafi volt, rendkívüli megértéssel, tisztelettel és szeretettel volt a szlovákok törekvései és követelései iránt. A múlt század 50-es és 60-as éveiben vezető szerepet töltött be a szlovák öntudat és lét védelmezésében. Eszmei és politikai nézeteiben nem fedezhető fel még az élete utolsó éveiben sem valamiféle konzervatív megcsontosodás vagy utópista elképzelés a szlovák fejlődés lehetőségeit és távlatait illetően. Ellenkezőleg, politikai nézetei rendkívüli éleslátásról és tájékozottságról tanuskodnak.

Vyvíjalová, M., Snaha slovenských vzdelancov založiť katedru na peštianskej univerzite roku 1824.

(A szlovák értelmiség törekvései egy tanszék létrehozására a pesti egyetemen 1824-ben.)

HC, 1969. XVII. évf. f.2. 218-232.

A tanszék létrehozásának gondolata, illetve szorgalmazása valószínűleg Jan Kollár és köre kezdeményezésére indult meg. Ez volt az első eset, hogy az evangélikus Kollár és köre a kulturfront területén együttműködött a Pesten és Budán tanuló szlovák katolikus értelmiséggel egy szláv tanszék létrehozása érdekében. Ebben a harcban nagy segítséget nyújtott az esztergomi hercegprímás, Rudnay Sándor is.

Vantuch, A., Le Colloque sur L'udovit Stur.

(Kollokvium L'udovit Sturról.)

SHS, 1967. t.5. 305-309.

Beszámoló az 1966 júniusában rendezett konferenciáról.

Z korešpondencie predstaviteľ'ov českého a slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia.

(A cseh és a szlovák nemzeti mozgalom képviselőinek levelezéséből a 19. és a 20. század fordulóján.)

Közreadta és jegyzetekkel ellátta: Jirásek, J.
 HC, 1969. XVII. évf. f.2. 270-284.; 3.sz. 427-437.
 (Jobbára eddig nem publikált levelekről van szó.)

Holotik, L., Slovak Politics in the 19th Century.

(Szlovák politika a 19. században.)

SHS, 1967. t.5. 35-55.

Főleg a 19. sz. második felének vonatkozásában.

Tolnai, Gy., Textilná manufaktura a rol'nická tkáčska a priadiarska

výroba na Slovensku, 1850-1867.

(A textilmanufaktura és a paraszti szövő-fonóipar Szlovákiában, 1850-1867.)

HS, 1969. XIV. 17-46.

A szerző párhuzamot von egyuttal a Magyarországon és az egész monarchiában lezajlott fejlődés között.

Kodedová, O., K postavení zemědělského dělnictva na počátku 20. století.

Fürstenberské dominiium 1900-1914.

(Adalékok a mezőgazdasági munkásság helyzetéhez a 20. század elején. Fürstenbergi uradalom 1900-1914.)

ČCH, 1969. XVII. évf. f.5. 773-799.

Kahounová, E., Deux types traditionnels de la viticulture dans la Slovaquie de l'ouest.

(A szőlőművelés két hagyományos típusa Nyugat-Szlovákiában.)

SHS, 1969. t.6. 193-238.

Spiesz, A., Czechoslovakia's Place in the Agrarian Development of Middle and East Europe of Modern Times.

(Csehszlovákia helye Közép- és Kelet-Európa ujkori agrárfejlődésében.)

SHS, 1969. t.6. 7-62.

A második jobbágyságtól kezdődően.

Polla, B., Trestná vec Júliusa Bottu pre "Krátku históriu Slovákov".

Príspevok k politickým tlačovým procesom Slovákov v Uhorsku.

(Julius Botto bírósági ügye "A szlovákok rövid története" c. munkája miatt. Adalék a magyarországi szlovákok politikai sajtópereithez.)

HS, 1969. XIV. 5-16.

A könyv körül 1914 decemberétől 1918 májusáig elhuzódó per történetét adja a cikk. Botto munkája a szlovákiai iskolai, politikai és szociális viszonyokat tárgyalja.

Krajčovičová, N., Slovenská národná rada roku 1918.

(A Szlovák Nemzeti Tanács 1918-ban.)

HC, 1969. XVII. évf. f.2. 177-197.

A szlovák politikusok 1918. szept. 12-én Budapesten tartott tanácskozása hozta meg a végleges döntést a Szlovák Nemzeti Tanács megalakulására vonatkozóan. Az 1918 októberében létrehozott SzNT elsőrendű feladata a szlovák nemzeti érdekek védelme volt, ez pedig a magyar állam fennhatósága alól való kiszabadulást, másrészt pedig a Csehszlovák Köztársasághoz való csatlakozást jelentette. A cikk ezeknek a feladatoknak a megvilágításával, végül pedig a SzNT feloszlásának okaival foglalkozik.

Hronský, M., K slovenskej politike v období prvej svetovej vojny, 1914-1918.

(Az első világháború időszakának szlovák politikájához 1914-1918.)

HC, 1969. XVII. évf. f.4. 473-514.

A szerző figyelemmel kísérte, hogy mennyi dezillúziót és milyen mértékű depressziót okozott a szlovák nemzet és a politikai élet területén 1914-ben kirobbant és öt évig elhúzódó első világháború. Rámutat, hogy a nemzetek örendelkezésének eszméje, amely a szlovák környezetben összefonódott az önálló csehszlovák állam létrehozásának gondolatával, reális kiutat jelentett a szlovák nemzeti felszabadító mozgalom számára is. A szlovák politikai tábor azonban ezuttal sem rendelkezett egy saját kezdeményezésű nemzeti-politikai programmal. A vezető politikai csoportnak egyáltalán nem voltak konkrét elképzelései az új állam államjogi, politikai és gazdasági megszervezésére vonatkozóan, s így újra csak újabb illúziókban ringatta magát.

Holotik, L., The Impact of 1st World War on the Czech and Slovak Nations. (Az I. világháború hatása a cseh és szlovák népre.) SHS, 1968. t.6. 107-118.

Houser, J., Zur Vorgeschichte der ČSR. Der Kampf um den neuzeitlichen tschechischen Staat vor dem Jahre 1918 und die Arbeiterbewegung. (A Csehszlovák Köztársaság előtörténete. Az ujkori cseh államért vívott harc és a munkásmozgalom 1918 előtt.)

ÖO, 1969. f.3. 137-145.

A cseh munkásmozgalomnak a cseh államjogi problémához való viszonyát az ausztromarxiusok határozta meg. Ennek három alapelve: a politikai demokrácia eszméje, a népek örendelkezési joga - kapcsolatban a szocialista internacionalizmussal és végül a nagy európai, ill. középeurópai államjogi alakulatok haladói szerepe. A csehszlovák állam megszületése 1918 októberében a cseh ausztromarxius legtekintélyesebb képviselőjét, dr. Bohumil Smeralt és társait is forradalmi álláspontra kényszerítette.

Pichlik, K., Die Entstehung der Tschechoslowakei.

(Csehszlovákia létrejötte.)

VfZg, 1969. f.2. 181-218.

Igyekszik magát elhatárolni mindkét, általa szélsőségesnek tekintett felfogástól, amelyek közül az egyik az új állam létrejöttében csak a polgári politikusok szerepét hajlandó elismerni, míg a másik az orosz forradalmak hatására kibontakozó népmozgalom kizárólagos szerepére esküszik. A világháború előtt az önálló csehszlovák államiságnak sem Csehországban, sem Szlovákiában nem volt talaja. A csehszlovák államiságot a monarchián belül Kramár és a neoszlovák egy osztrák-magyar-orosz szövetség keretében, ill. Oroszországon belül kívánták felépíteni. Egészen 1917-ig a csehszlovák függetlenségi mozgalomnak nem volt más bázisa, mint a Masaryk és Benes által 1915 nov. 14-én létrehozott Cseh Külföldi Bizottság. A hazai tömegek az irók és a munkások vezetésével 1917 tavaszán, a februári forradalom hatására lépnek újból csatasorba, a nemzeti függetlenség ügyéért. Az októberi forradalom a szociális elem jelentőségét állítja előtérbe. Ezzel ugyan Masaryké a nemzeti elem védelmében szembeszálltak anélkül azonban, hogy lemondanának az új demokratikus Oroszország létezésében a csehszlovák függetlenség számára rejlő haszonról. 1918 okt. 28-30-án megszületik az új állam, amely 1919 januárjában birtokába veszi a neki kilátásba helyezett egész államterületet.

- Perutka, J., Sokol na Slovensku v rokoch 1918-1938.
(Sokol működése Szlovákiában 1918-1938-ban.)
HC, 1969. XVII. évf. f.2. 198-217.
A szerző részletes képet nyújt a München előtti Csehszlovák Köztársaság egyik legnagyobb testnevelési egyesülete és szervezete szlovákiai működésének történetéről. A Sokol nemcsak a testnevelés területén töltött be rendkívül sokoldalú és értékes tevékenységet, hanem nem kis szerepe volt a politikai és társadalmi élet területén is, bár egész működése időszakában elutasította a kommunistákkal való együttműködést, de igen fontos feladatot vállalt és töltött be a fasiszmus elleni harc időszakában. Elsősorban az ifjúnemzedék testnevelésének irányításában és megszervezésében szerzett elévülhetetlen érdemeket.
- Cesar, J. - Černý, B., Die nazistische Bewegung der Deutschen in der Tschechoslowakei.
(A németek náci mozgalma Csehszlovákiában.)
Hist. t.15. 183-225.
A Henlein-féle szudétánémet mozgalmat megelőző német fasiszta szervezkedések 1933-ig.
- Černý, B., Hnutí "lidového socialismu" německé emigrace v ČSR.
(Csehszlovákiában élő német emigránsok "népi szocializmus" mozgalma.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.3. 421-435.
A német emigránsok antifasiszta küzdelme, 1933-1938 között.
- Teichová, A., Die Rolle des Auslandkapital in der Stahl- und Eisenindustrie der vormünchener Tschechoslowakei. Die relative Bedeutung der tschechoslowakischen Eisen- und Stahlindustrie in der Weltproduktion.
(A külföldi tőke szerepe a müncheni egyezmény előtti Csehszlovákia acél- és vasiparában. A csehszlovák vas- és acélipar relatív jelentősége a világtermelésben.)
Hist. t.17. 1969. 199-234.
Az ostravai, kladno-i és třineci vasművek, a három legnagyobb csehszlovák nehézipari vállalat termelése és szerepe a két háború közötti időszak gazdasági életében.
- Dobry, A., O pravdivý obraz hospodářského profilu předmnichovské republiky.
(A München előtti köztársaság valóságos gazdasági profiljának feltárásáról.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.2. 185-189.
A Nová Mysl 1968. 3.sz.-ban Prucha, V.: A München előtti köztársaság gazdasági profilja c. cikkével polemizál és hasznosnak tartaná az ötvenes évek történetírása által alkotott kép felülvizsgálását.
- Kukliková, M., Rassemblement Universel pour la Paix.
(Politické problémy mírového hnutí druhé poloviny třicátých let a jejich podoba v ČSR.)
(A harmincas évek második fele békemozgalmának politikai problémái és azok formája a Csehszlovák Köztársaságban.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.2. 137-160.
A gazdag levéltári és sajtóanyag alapján megírt cikk négy kérdésre keres választ: a világ-békemozgalom kibontakozása, a brüsszeli békekongresszus, a csehszlovák békemozgalom kibontakozása és politikai problémái.

Urban, O., Masarykovo pojetí české otázky.

(Masaryk és a cseh kérdés.)

ČCH, 1969. XVII. évf. f.4. 527-552.

Röviden összefoglalja Masaryknak a humanitásra, demokráciára, evolúcióra és forradalomra, nemzetre és államra, a cseh kérdésre, a cseh kérdés és a világforradalom viszonyára vonatkozó nézeteit.

Masařík, H., Ještě jednou Mnichov.

(Még egyszer München.)

ČCH, 1969. XVII. évf. f.2. 236-239.

Visszaemlékezés.

Pasák, T., Činnost protektorátní reprezentace na podzim roku 1939.

(A protektorátusi képviselőlet működése 1939 őszén.)

ČCH, 1969. XVII. évf. f.4. 553-573.

1939 őszén a protektorátusi képviselőlet többnyire még szembehelezkedett a megszálló német hatalommal, védelmezte a cseh nemzet érdekeit. 1939 végén megjelentek a németekkel való együttműködést elősegítő erők.

Kuklík, J., Petiční výbor Věrní zůstaneme v období Mnichova a za druhé republiky.

("Hűek maradunk petíciós bizottság" München időszakában és a második köztársaság idején.)

ČCH, 1969. XVII. évf. f.5. 681-711.

A "Hűek maradunk petíciós bizottság" legfontosabb elemét a Munkás Akadémia csoportja alkotta, amely magába foglalta a szociáldemokrata és a nemzeti szocialista értelmiség baloldali beállítottsága elemeit.

Holdoš, L., Niektoré problémy československého zahraničného odboja vo Francúzku v rokoch 1939-1940.

(A csehszlovák külföldi ellenállás néhány problémája Franciaországban 1939-1940-ben.)

HC, 1969. XVII. évf. f.3. sz. 379-419.

A cikk tulajdonképpen a szerző emigrációs visszaemlékezéseit tartalmazza, ugyanis önkéntesként résztvett a spanyol szabadságharcban, majd a nemzetközi brigádok feloszlátása után Franciaországba került. Bevezetőben röviden érinti a München előtti csehszlovák kivándoroltak problémáját, s elemzi azokat a következményeket, amelyek abból származtak, hogy a csehszlovákok, mint külföldiek nem tömörülhettek semmiféle politikai pártba, s rámutat, hogy ennek legszembetűnőbb következménye az volt, hogy a Franciaországban élő csehszlovákok különböző ideológiai irányzatok befolyása alá kerültek. Külön foglalkozik a kommunista és a nemkommunista irányvonallal. Röviden érinti az első politikai emigránsok problémáját. Külön foglalkozik a München utáni kivándorlók kérdésével, valamint a csehszlovák külföldi hadseregbe való belépés kérdésével. Befejezésül röviden ismerteti a csehszlovák kommunisták e két évben kifejtett tevékenységét, s bírálja a "nemzetköziség" általuk védelmezett dogmatikus értelmezését.

- Kamenec, I., Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľ'stva na Slovensku v rokoch 1939-1945.
(A Szlovák Köztársaság országgyűlése és állásfoglalása a zsidó lakosság problémájához Szlovákiában 1939-1945-ben.)
HC, 1969. XVII. évf. f.3. 329-362.
Gazdag levéltári anyag alapján megírt cikk sokoldaluan elemzi a bonyolult problémát és rámutat azokra az okokra, amelyek útját állták a probléma törvényes megoldásának, ugyanis az országgyűlés ezirányú törekvései teljes mértékben csődöt mondtak. Hiszen a kérdés törvényes és demokratikus megoldásának gátat szabott az a határozat, amelyet 1939-ben maga a parlament elfogadott, s amely határozat a zsidókat mesterségesen kirekesztette a társadalomból.
- Hass, G., Das Münchener Abkommen und die Annexion der Tschechoslowakei im Spiegel der westdeutschen Publizistik und Geschichtsschreibung.
(A müncheni egyezmény és Csehszlovákia annexiója a nyugatnémet publicisztika és történetírás tükrében.)
ZG, 1969. f.4. 452-471.
Csak jelenleg hajlandó érvénytelennek elismerni a müncheni egyezményt, végleg nem hajlandó feladni a szudétánemetek "hazájukhoz" való jogát.
- Pasák, T., Vstup německých vojsk na české území v roce 1939.
(A német katonaság bevonulása cseh területekre 1939-ben.)
CCH, 1969. XVII. évf. f.2. 161-184.
1939 márc. 15. Elemzi a nép ellenállását és a német megszállók politikáját.
- Radant, H., Beteiligungen deutscher Konzerne an Unternehmungen in der Tschechoslowakei 1938 bis 1945.
(Német konszernek részvétele csehszlovák vállalatokban 1938-tól 1945-ig.)
JW, 1969. f.2. 157-201.
Bevezető tanulmány után felsorolja Csehszlovákia legjelentősebb vállalatait, s számszerűen is kimutatja azokban a német tőke jelenlétét és jövedelemrészeseését.
- Červinková, M., Views and Diplomatic Activity of Dr. Eduard Beneš in the Period of Preparation of Czechoslovak - Soviet Treaty of 1943.
(Dr. Eduard Beneš nézetei és diplomáciai tevékenysége az 1943-as csehszlovák-szovjet egyezmény előkészítésének idején.)
Hist. 1969. t.17. 235-274.
- Konečný, Z. - Mainuš, F., Slováci na pracích v Německu a protektorátě za druhé světové války.
(A szlovákok munkába állítása a második világháború időszakában Németországban és a protektorátus területén.)
HC, 1969. XVII. évf. f.4. 565-590.
A második világháború időszakában 200 000 szlovák munkás dolgozott Németországban és a protektorátus területén. A szerzők keveset rendelkezésükre álló levéltári és egyéb dokumentumok alapján sokoldalú képet adnak a szlovák mezőgazdasági és ipari munkások élet- és munkakörülményeiről.
- Липтак, Л., Словакия и страны Центральной Европы в период 1939-1944 гг.
(Szlovákia és Közép-Európa országai 1939-1944 között.)
SHS, 1969. t.6. 119-150.

- Kropilák, M., Chronologische Übersicht der Ereignisse aus dem Zeitabschnitt des nationalen Befreiungskampfes des slowakischen Volkes 1938 - 1945.
(A szlovák nép nemzeti felszabadító háborúja eredményeinek időrendi áttekintése, 1938-1945.)
SHS, 1967. t.5. 93-110.
1938. szeptember 29-től, 1945. május 10-ig.
- Faltan, S., Partizan war in Slovakia in the period 1944-1945.
(Partizánháború Szlovákiában 1944-1945 során.)
SHS, 1967. t.5. 57-91.
- Хушак, Г., Словацкое национальное восстание.
(A szlovák nemzeti felkelés.)
SHS, 1969. t.6. 111-201.
- Vrablic, E., Obnova priemyselnej výroby na Slovensku r. 1945.
(Az ipari termelés felújítása Szlovákiában 1945-ben.)
HC, 1969. XVII. évf. f.2. 233-269.
1945-ben elsősorban a háború okozta mérhetetlen károk helyreállítása volt a legfontosabb. Az év végére lényegében az üzemek döntő többségében sikerült a munkát teljes kapacitással megkezdni, de nagy gondot okozott a nyersanyag, főleg pedig a szénhiány, aminek következtében korlátozni kellett a termelést, sőt helyenként sor került az üzemek lezárására. Az ipar háború utáni rekonstrukciója a nehézségek ellenére is alapot teremtett a szlovák ipar további sikeres fejlődéséhez.
- Lacina, V., K agrárnim koncepcim sociální demokracie a národních socialistů v letech 1945-1948.
(A szociáldemokrácia és a nemzeti szocialisták agrár-koncepciói 1945-1948-ban.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.1. 43-56.
A felszabadult köztársaságban három döntő politikai csoport - a kommunisták, a szociáldemokraták és a nemzeti szocialisták, akik 1945-ben szocialista blokkba tömörültek - az agrárkérdés megoldását az igazságos szocialista társadalom felépítése egyik alapvető kövének tekintette. E kérdés megoldására vonatkozó elképzelések azonban eltértek egymástól. A kommunisták és a szociáldemokraták az eddigi kapitalista gazdálkodás felszámolását és új gazdasági és szociális változások bevezetését akarták a falun, a nemzeti szocialisták viszont az eddigi gazdálkodási rendszer pusztja reformjával számoltak. E politikai erők kölcsönös hatásának és aktivitásának kérdését taglalja a szerző e fontos, alapvető agrárprobléma megoldásánál.
- Kudeláček, M., Bibliographie des travaux sélectionnés des historiens Tchécoslovaques parus au cours de l'année 1965.
(A csehszlovák történészek 1965 során készült munkáinak válogatott, annotált bibliográfiája.)
Hist. 1968. t.15. 253-274.
- Holotik, L., Slowakische Geschichtsschreibung der Gegenwart.
(A jelenkori szlovák történetírás.)
SHS, 1967. t.5. 255-286.
Gazdag bibliográfiai anyag.

- Lehotská, D., Neuere Ergebnisse der slowakischen regionalen Historiographie.
(A szlovák regionális történetírás újabb eredményei.)
SHS, 1967. t.5. 203-253.
Gazdag bibliográfiai anyag.
- Průcha, V., Polemika vstoupila do hospodářské historiografie.
(A polémia betört a gazdasági történetírás területére is.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.6. 905-911.
A vitacikk szerzője Dobry, A.: A München előtti köztársaság válságos gazdasági profiljának feltárásáért (ČCH, 1969. 2.sz.)
c. cikkével polemizál.
- Lipták, L., Uloha a postavenie historiografie v našej spoločnosti.
(A történetírás szerepe és helyzete társadalmunkban.)
HC, 1969. XVII. f.l. 98-118.
A Szlovák Történelmi Társaság 1968. júliusi kongresszusán elhangzott beszámoló. Az utóbbi husz év történetírását elemzi.

Franciaország

- Göllner, C., Zum französischen Levantehandel in den Jahren 1593-1604.
(A levantei francia kereskedelemhez az 1593-1604-es években.)
RRH, 1969. t.8. f.3. 549-658.
Francia-angol rivalitás Levante piacaiért.
- Kluxen, K., Zur politischen Philosophie Rousseaus.
(Rousseau politikai filozófiája.)
HZ, 1969. f.209. t.l. 95-100.
A közlemények rovatban Roger D. Masters amerikai történész hasonló című könyvét méltatja, aki minden eddiginél egységesebb és összefüggőbb képet nyújt az oly ellentmondásosan megvilágított témáról.
- Sangiglio, C.G., Marat e Babeuf all'inizio della rivoluzione (1789-1790).
(Marat és Babeuf a forradalom kezdetén.)
MOSoc, 1969 jul.-szept. t.15. f.3. 285-290.
Személyes és ideológiai ellentétek.
- Адо, А.В., К вопросу об аграрных итогах французской буржуазной революции конца XVIII. в.
(A francia polgári forradalom agrárkérdésben elért eredményeinek kérdéséhez.)
VMU, 1968. f. I. 32-52.
- Sauvy, A., The economic crisis of the 1930s in France.
(Az 1930-as évek gazdasági válsága Franciaországban.)
JCH, 1969. f.4. 21-35.

Jugoszlávia

- Karaman, I., Das kroatische Handelsbürgertum. Seine sozialwirtschaftliche Rolle zur Zeit der nationalen Wiedergeburt.

(A horvát kereskedőpolgárság. Társadalmi-gazdasági szerepe a nemzeti újjászületés korszakában.)

ÖO, 1969. f.2. 85-94.

A horvát országokban 1840-ben kb 2,200.000 lakos volt. Ebből 38 % volt Horvátországban, 35 % a katonai határvidéken, 10 % Isztriában és 17 % Dalmáciában. Mind a négy területnek más gazdasági jellege volt. Tárgyalja az egyes területek gazdasági jellemzőit és az ott élő polgárság sajátosságait.

Stojković, A.B., Ideológia Svetozara Markovića.

(Svetozár Marković ideológiája.)

HO, 1969. XVII. évf. 1.sz. 1-42.

A szerző Marković (1846-1875) nézeteit és gyakorlati tevékenységét kölcsönös folyamatában vizsgálja, s bemutatja a multban és a jelenben gyakorolt hatását.

Matković, D., 50 Jahre Kommunistische Partei Jugoslawiens.

(A Jugoszláv kommunista párt 50 éve.)

DDr, 1969. f.1-2. 79-91.

Славин, Г.М. - Сумарокова, М.М., Из истории образования КП

Югославии.

(A Jugoszláv Kommunista Párt megalakulásának történetéből.)

VIK, 1969. f.4. 122-128.

A JuKP 50. évfordulójára.

Манчев, К., Югославские коммунисты в борьбе за популяризацию дела

Беликого Октября.

(A jugoszláv kommunisták harca a Nagy Október ügyének népszerűsítése terén.)

EB, 1968. t.7. 65-80.

Angyal, A., Südslavische und europäische Avantgarde. Zur Geschichte des Zenitismus.

(Délszláv és európai avantgarde. A zenitizmus története.)

ÖO, 1969. f.1. 1-12.

Zágrábban 1921-1926 között jelent meg a Zenit c. műtörténeti folyóirat. A cikkben elemzik az e köré csoportosult fiatalok összetételét, szerepét, a művészeti irányzat jelentőségét.

Джорджевич, В., Сербская социалдемократия и международное рабочее

движение после ВОВ, 1917-1919 гг.

(A szerb szociáldemokrácia és a nemzetközi munkásmozgalom a Nagy Októberi Forradalom után - 1917-1919.)

EB, 1968. t.7. 41-64.

Feith, P., Die Energiewirtschaft Jugoslawiens.

(Jugoszlávia energiagazdálkodása.)

ÖO, 1969. f.1. 38-54.

Közli az energiahordozók, szén, földgáz, nyersolaj, vízienergia mutatóit 1950-1965 között, és a becsléseket 1970-re. Különösen részletesen elemzi az energiagazdálkodást.

Bauer, E., Die wirtschaftlichen Beziehungen Jugoslawiens zum Westen.

(Jugoszlávia nyugati gazdasági kapcsolatai.)

DDr, 1969. f.1-2. 79-91.

Jugoszlávia kapcsolatai a közös piac és a varsói szerződés országaival ma.

Lengyelország

- Ludat, H., Branibor, havolanská dynastie a Přemyslovci.
(Brandenburg, Haveller dinasztia és a Přemyslek.)
OCH, 1969. XVII. f.4. 489-506.
A cikk a Přemyslek első, 10. századi "külföldi" kapcsolatára közöl adatokat.
- Kossmann, O., Die Funktionen der Decimi im Rahmen der piastischen Verwaltungstruktur.
(A decimi [tizék] szerepe a piasti közigazgatási struktúra keretében.)
ZfO, 1969. f.3. 401-445.
A lakosság tized-beosztása a piasti korban (1370-ig), s a tizedes hogy vált állami funkcionáriussá.
- Labuda, G., Nowa synteza dziejów społecznych kościoła polskiego w średniowieczu.
(A középkori lengyel egyház társadalmi történetének új szintézise.)
PH, 1969. f.2. 375-389.
Vitatott a lengyel egyháztörténet első kötetével kapcsolatban Koscioł w Polsce. I. Średniowiecze. Kraków, "Znak", 1968. 676 p.
- Dan, M.P., Le commerce de la Transylvanie avec la Pologne au XVIe siècle.
(Kereskedelem Erdély és Lengyelország között a XVI. században.)
RRH, 1969. t.8. f.3. 621-634.
Erdélyi és lengyel áruközvetítés Nyugat-Európa és a Balkán között.
- Horn, M., Skład zawodowy magistrat przeworskiego w latach 1600-1650 na tle struktury zawodowej i społecznej miasta.
(A przeworski városi magisztrátus foglalkozás szerinti összetétele 1600-1650 között a város foglalkozási és társadalmi strukturájának tükrében.)
PH, 1969. f.2. 270-290.
Przeworsk város tanácsában legnagyobb részben a takácsok tagjai tevékenykedtek.
A városban magyar mesterek is éltek: Thomas Ungarus és Georgius Hungarus takácsok.
- Bogucka, M., Handel Gdańska z Półwyspem Iberyjskim w pierwszej połowie XVII wieku.
(Gdańsk kereskedelme az Ibériai félszigettel a XVII. század első felében.)
PH, 1969. f.1. 1-23.
- Wojtasik, J., Walka Augusta II z obozem kontystowsko-prymasowskim w pierwszym roku panowania (1697-98).
(II. Ágost harca Conti és a hercegprimás táborával uralkodásának első évében, 1697-1698.)
PH, 1969. f.1. 24-44.
A lengyel király harca az ellenjelöltekkel.
- Kamiński, A., Początki antyszwedzkiego sojuszu. Ze stosunków polsko-rosyjskich, 1704-1706.
(A svédellenes szövetség kezdetei. A lengyel-orosz kapcsolatok 1704-1706 között.)

PH, 1969. f.2. 291-313.

XII. Károly svéd király győzelmei és előrenyomulása Lengyelországban szükségessé tette, hogy II. Ágost Oroszországnál kereszen segítséget.

Wawrykowa, M., Polskie związki studenckie na uniwersytetach niemieckich w latach 1817-1824.

(Lengyel diákszövetségek a német egyetemeken 1817-1824 között.)

PH, 1969. f.2. 314-345.

Lengyelország felosztása után a lengyel diákok általában külföldi egyetemekre kényszerültek, de itt is megtartották szervezeti különállásukat.

Сергієнко, І. Н., Діяльність "Союзу польского народу" на Україні, 1835-1839 pp.

(A "lengyel nép szövetsége"-nek tevékenysége Ukrajnában.)

UIZs, 1969. f.1-2. 75-85.

Histográfia, majd gazdag levéltári anyagra épülő tanulmány.

Wszółek, J., Adam Potocki a obóz Czartoryskiego w latach 1839-1851. U źródeł partii konserwatywnej w Galicji.

(Adam Potocki és Czartoryski tábor 1839-1851-ben. A galíciai konzervatív párt bölcsőjénél.)

PH, 1969. f.4. 665-683.

A lengyel emigráció és a hazai főnemesség politikai kísérletei Lengyelország önállósítására, elsősorban 1848 idején.

Kozłowski, E., Nieznane listy Jarosława Dąbrowskiego.

(Jarosław Dąbrowski ismeretlen levelei.)

PH, 1969. f.1. 130-143.

A párizsi kommun híres tábornokának levelei az emigrációból, 1865-1869.

Dzięciołowski, S., Centralne Towarzystwo Rolnicze w Królestwie Polskim i jego program w latach 1906-1908.

(A Lengyel Királyság Központi Mezőgazdasági Társasága és programja 1906-1908-ban.)

PH, 1969. f.1. 45-73.

A Központi Mezőgazdasági Társaság egyike volt a cári megszállás alatt álló Lengyelországban azoknak az önszervező-önképző szervezeteknek, melyek egyben politikai tevékenységet is kifejtettek.

Migdał, S., Rząd Saksonii wobec Królestwa Polskiego podczas I wojny światowej. Fragment z dziejów imperializmu niemieckiego.

(Szászország kormánya és a Lengyel Királyság az I. világháború idején. Részlet a német imperializmus történetéből.)

PH, 1969. f.1. 74-91.

A szövetségi rendszerben felépülő Német Birodalom tagállamai között létező konfliktusok egyike Szászország és Poroszország harca volt Lengyelországnak a győzelem után való megszerzéséért, mert Szászország történelmi előzményekre hivatkozva magának vindikálta a lengyel területeket.

Неволина, В.С. - Яборовская, И.С., Коминтерн и формирование стратегии и тактики компартии Польши.

(A Komintern és a Lengyel Kommunista Párt stratégiájának és taktikájának kialakítása.)

VIK, 1969. f.4. 68-78.

A kérdés bibliográfiája, majd gazdag levéltári anyag alapján irt összegezés.

- Buħhak, H., Rozmowy sztabowe polski-francuskie w Paryżu, wrzesień-październik 1922.
(Lengyel-francia vezérkari megbeszélések Párizsban, 1922 szept.-okt.)
PH, 1969. f.2. 363-374.
A tárgyalások jegyzőkönyvének közlése.
- Wajn, H., Walka o amnestię dla więźniów politycznych w latach 1926-1928. (Harc a politikai foglyok amnesztiájáért 1926-1928-ban.)
PH, 1969. f.1. 92-113.
A huszas évek végén széleskörű akció bontakozott ki Lengyelországban a letartóztatott kommunisták és szocialisták kiszabadításáért.
- Gemkov, H., Traditionen deutsch-polnischer revolutionärer Solidarität. Der Kampf der Roten Hilfe Deutschlands gegen den weissen Terror in Polen.
(Német-lengyel forradalmi szolidaritás. Németország vörös segélyének harca a fehér terror ellen Lengyelországban.)
ZG, 1969. f.6. 718-738.
- Micewski, A., Polish youth in the Thirties.
(Lengyel fiatalság a 30-as években.)
JCH, 1969. f.3. 155-167.
- Kleindienst, A., Die "Litzmannstädter Evangelische Kirche im Wartheland" und die Kontinuität der Evangelisch-Augsburgischen Kirche in Polen.
(A "litzmannstädti evangélikus egyház Warthelandban" és az augsburgi evangélikus egyház kontinuitása Lengyelországban.)
ZfO, 1969. f.3. 447-474.
Lengyelországban a két háború közti időkben 7 evangélikus egyház volt. Ezek közül az augsburgi volt a legnagyobb, mintegy 1/2 millió taggal. Ennek a története a német megszállás után.
- Heike, O., Die ersten Opfer des Zweiten Weltkrieges. Fälschung und Wahrheit über den Umfang der Gewaltmassnahmen gegen die Deutschen in Polen im September 1939.
(A második világháború első áldozatai. Igazság és hamisítás a németek elleni megtorló intézkedések méreteiről 1939-szeptemberében Lengyelországban.)
ZfO; 1949. f.3. 475-482.
A német közönséges bűnözők által végrehajtott provokáció áldozatainak számát 1940-ben mintegy 58.000 főre tették. Ma a különböző dokumentumok alapján kb 5.000-re teszik.
- Landau, Z. - Tomaszewski, J., Bank Handlowy w Warszawie SA w latach drugiej wojny światowej.
(A Varsói Kereskedelmi Bank RT a második világháború idején.)
PH, 1969. f.3. 441-469.
A német megszállás alatt állott Lengyelország, az ún. Főkor-mányzáság bankügyei 1944-ig.
- Nowakowski, S., Town dwellers versus village dwellers in Poland.
(A városi és falusi lakosság ellentéte Lengyelországban.)

JCH, 1969. f.3. 111-122.
Főleg az 1944 utáni viszonyokról.

- Grodek, Z., Zaopatrzenie kartkowew okresie Rządu Tymczasowego. 31 grudnia 1944 - czerwiec 1945.
(jegyllátás az Ideiglenes Kormány idejében. 1944. december 31 - 1945 június.)
PH, 1969. f.4. 684-699.
A lakosságnak jegyre adott élelmiszerral való ellátás megszer-
vezése és problémái.
- Manteuffel, T., Z dziejów odbudowy Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1945-1949.
(A Varsói Egyetem újjáépítésének történetéből, 1945-1949.)
PH, 1969. f.3. 501-509.
- Landau, Z., Czy w Polsce Ludowej dokonano nacjonalizacji banków?
(Vajon a népi Lengyelországban végrehajtották-e a bankok álla-
mosítását?)
PH, 1969. f.4. 700-714.
Szerző vitába bocsátkozik O.Lange és más gazdaságtörténészek
nézeteivel: szerinte 1944 után nem történt meg a bankok radi-
kális államosítása, hanem lassan kiszorították azokat a gazda-
sági életből egészen 1952-ig.
- Kaliński, J., "Bitwa o handel" a rozwój państwowego aparatu obrotu
towarowego w Polsce Ludowej.
("Harc a kereskedelemért" és az állami áruforgalmi apparátus
fejlődése a népi Lengyelországban.)
PH, 1969. f.3. 510-522.
1947-1948-ban döntő harc indult meg a kereskedelem államosítá-
sáért, 1948 végére döntő lett az állami szektor.
- 25 лет народной Польши.
(A népi Lengyelország 25 éve.)
VIK, 1969. f.7. 50-62.
Megemlékezés, valamint a vonatkozó polgári irodalom kritikája.

Magyarország

- Armbruster, A., Evolutia sensului denumirii de "Dacia". Incercare de
analiză a raportului între terminologia politico-geografică și
realitatea si gândirea politică.
(A "Dacia" elnevezés értelmének fejlődése. Kísérlet a politi-
kai-földrajzi terminológia és a valóság és politikai gondolko-
dás közötti kapcsolat elemzésére.)
Studii, 1969. t.22. f.3. 411-422.
- Lehotská, D., Mestská správa a bratislavské meštianstvo do konca 14.
storočia.
(A városi igazgatás és a pozsonyi polgárság a 14. század végé-
ig.)
HS, 1969. XIV. 179-207.
A szerző vizsgálja a pozsonyi Váralja városi igazgatásának
kezdeteit.

- Jankovič, V., Myslienka zriadenia tlačiarne v Trnave roku 1558.
(Nyomda felállításának gondolata Nagyszombaton 1558-ban.)
HS, 1969. f. XIV. 214-216.
A nyomda létrehozásának gondolata az esztergomi káptalan környezetében és az esztergomi érsek, Oláh Miklós udvarában merült fel.
- Stefanescu, St., Michel le Brave, "Restitutor Daciae".
(Jó Mihály, "Dácia újraélesztője".)
RRH, 1968. t.7. f.6. 899-913.
Mihály vajda politikai elképzelései, jelentőségük, bukásuk külső és belső okai. XVI.sz.
- Holban, M., Nicolaus Olahus et la description de la Transylvanie.
(Oláh Miklós és Erdély leírása.)
RRH, 1968. t.7. f.4. 493-513.
- Albu, C., La correspondance de Nicolaus Olahus avec Érasme.
(Oláh Miklós levelezése Erasmussal.)
RRH, 1968. t.7. f.4. 515-523.
Erasmus és a Mária magyar királynő brüsszeli udvarában tartózkodó Oláh Miklós kapcsolata.
- Cernovodeanu, P., Le voyage de Pierre Lescalopier à travers l'Europe Centrale, 1574.
(P.L. utazása Közép-Európán keresztül. 1574.)
RRH, 1968. t.7. f.3. 371-383.
Magyarországra és Romániára vonatkozó napló részlete.
- Suchy, M., Das Echo der türkischen Expansion in Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts in Deutschland.
(A 16. század eleji Magyarország elleni török terjeszkedés visszhangja Németországban.)
SHS, 1968. t.6. 63-106.
- Suchý, M., Vývoj majetkovéj diferenciacie levočského obyvateľstva od polovice 16. do konca 17. storočia.
(A lőcsei lakosság vagyoni-differenciálódása a 16.sz. közepétől a 17.sz. végéig.)
HČ, 1969. XVII. évf. f.1. 57-97.
- Demény, L.A., Le commerce de la Transylvanie avec les régions du Sud du Danube effectué par la douane de Turnu Roșu en 1685.
(Erdélynek a Turnu Rosu-i vámon keresztül a déldunai vidékek felé irányuló kereskedelme 1685-ben.)
RRH, 1968. t.7. f.5. 761-777.
Áru- és vámkimutatások.
- Vyvíjalová, M., K slovensko-maďarskym kulturnym vzťahom koncom 18. a začiatkom 19. storočia. (Juraj Ribay a Ferenc Széchenyi.)
(A 18. századvégi és a 19. századeleji szlovák-magyar kulturális kapcsolatok kérdéséhez. Juraj Ribay és Széchenyi Ferenc.)
HS, 1969. f. XIV. 47-76.
J.Ribay (1754-1812) szlovák evangélikus lelkész prédikátori munkássága, az Országos Széchenyi Könyvtár szervezésénél kifejtett tevékenysége és Széchenyi Ferencsel való kapcsolata.

- Jegyzések a Tudományos Gyűjteménynek 1826^{dik} esztendei folytatásáról szö-
lő jelentéshez.
(Poznámký k oznámeniu o pokračování 1826. ročníka. Tudományos
Gyűjtemény.)
(Magyarról fordította: Havaš, J.)
HS, 1969. XIV. 227-235.
- Mésáros, J., La Commission historique Hongro-Tchécoslovaque sur les
problèmes de la révolution bourgeoise 1848-1849.
(A magyar-csehszlovák történeשבizottság az 1848-1849-es polgá-
ri forradalom kérdéseiről.
SHS, 1969. t.6. 277-282.
- Moltmann, G., Isolation oder Intervention. Ein Prinzipienkonflikt ame-
rikanischer Europapolitik im 19. Jahrhundert.
(Elszigetelődés vagy intervenció. Amerika 19. századi Európa-
politikájának elvi konfliktusa.)
HZ, t.208. f.1. 24-51.
Az elszigetelődés és a beavatkozás politikájának harca az amer-
ikai politikában megtalálható a francia forradalom óta. 1849.
dec. 2-i kongresszusi üzenetében az USA elnöke kijelentette,
hogy a magyar függetlenség kivívása esetén elsőnek ismerné el
Magyarországot független államként. Kossuth amerikai útja
ujabb lendületet adott az intervencionista irányzatnak.
- Bianchi, L., Bürgerliche Freiheitsrechte in Ungarn im Zeitalter des
Dualismus.
(Polgári szabadságjogok Magyarországon a dualizmus korában.)
SHS, 1967. t.5. 7-33.
A gyűlekezési és szólásszabadsággal, a sajtószabadsággal, a
nemzetiségekkel szembeni politikai demokratizmussal ill. annak
hiányával foglalkozik.
- Maier, L., Le mémorial de 1882 et son écho en Europe.
(Az 1882-es memorandum és visszhangja Európában.)
RRH, 1969. t.8. f.2. 283-295.
Emlékirat az erdélyi románság helyzetéről.
- Scott, M.E., Die Landwirtschaft als Quelle des Arbeitskraft-Angebots:
Mutmassungen aus der Geschichte Ungarns, 1870-bis 1913.
(A mezőgazdaság mint munkaerőkinálat forrása: hipotézisek Ma-
gyarország 1870-1913-as története alapján.)
SW, 1969. f.3. 215-232.
A magyar mezőgazdaság egyik legfontosabb exportcikke a kiván-
dórlás formájában az ember volt. Az első világháború előtt
eltelt több mint négy évtized alatt a magyar mezőgazdaság ter-
melése és termelékenységé folyamatosan emelkedett. A nagybir-
tokrendszer nem teszi lehetetlenné a munkaerőfelszabadítást az
ipar számára.
- Штернберг, Я.И., Про одну примітку В.І. Леніна щодо історії
Угорщини.
(Lenin egyik észrevétele a magyar történelemről.)
UIZs, 1969. f.3. 113-116.
A "Leninszkij Szbornik" XIX. kötetében található Lenin észre-
vétele Engelmann Pál egy cikkével kapcsolatban, amely 1897-ben
a "Neue Zeit"-ben jelent meg a magyarországi paraszttözgalom-
ról.
- Халус, П.І., Про солідарність трудящих Росії та угорських військо-
вополонених у 1915- на початку 1917 рр.

(Az oroszországi dolgozók szolidaritása és a magyar hadifoglyok 1915-től 1917 elejéig.)
UIZs, 1969. f.3. 116-118.
Levéltári anyag alapján megírt adatközlés.

Menczer, B., Die politische Tournee Stephan Tizsas im Herbst 1918.
(Tisza István politikai körútja 1918 őszén.)
DDr, 1969. f.1-2. 77-78.

Bogdan Krizmannak a folyóirat előző számában megjelent cikkével foglalkozik. Magyar feldolgozások és Tisza művei alapján azt bizonygatja, hogy Tiszától 1918 őszén már nem volt idegen a Monarchia földérializálásának gondolata.

Erényi, T., The Hungarian Republic of Councils, 1919.
(Magyar Tanácsköztársaság 1919.)
MT, 1969. March. 85-88.

Deac, A., Solidaritatea maselor muncitoare din România cu Republica Ungară.
(A romániai munkásosztály szolidaritása a Tanácsköztársasággal.)
LC, 1969. t.49. f.3. 68-77.
A román munkásság harca az intervenció ellen.

Троян, М.В., Историчне значення Угорської Радянської Республіки.
(A Magyar Tanácsköztársaság történelmi jelentősége.)
UIZs, 1969. f.3. 40-52.
A magyar és szovjet irodalom alapján írott méltatás.

Джорджевич, В., Участие болгар в защите советской сласти Венгрии в 1919 году.
(Bulgárok részvétele az 1919-es magyar Tanácsköztársaság védelmében.)
EB, 1969. t.5. f.4. 38-55.

Лобович, М.Ф., Історія угорської соціалістичної революції р. 1919 в документах і матеріалах.
(Az 1919. évi magyarországi szocialista forradalom dokumentumokban és iratokban.)
UIZs, 1969. f.3. 145-151.
A vonatkozó magyar kiadványok méltatása.

Чернов, А.Г., Славный юбилей.
(Dicső jubileum.)
VIK, 1969. f.1. 148-151.
A KMP alapításának 50. évfordulójára.

Bohl, H., Zur nationalsozialistischen Ungarnpolitik 1940-41.
(Németország nemzetiszocialista Magyarország-politikája 1940-41-ben.)
ÖO, 1969. f.1. 21-26.
Jedlicka, Paikert, Macartney, Tilkovszky munkái alapján összegezi Hitlernek azt az utasítását, hogy sikerült a magyarországi németeket a náci német állam szolgálatába állítani mind eszmeileg, mind gyakorlatilag.

Худанич, В.І., З історії українсько-угорських культурних зв'язків у 1945-1967 рр.

(Az ukrán-magyar kulturális kapcsolatok történetéből 1945-1967. között.)

UIZs, 1969. f.3. 52-58.

Gazdag ukrán levéltári anyag alapján adatbő ismertetés.

- Hacker, J., Intervention im Donauraum - völkerrechtliche Aspekte.
(Intervenció a Duna-térségben - nemzetközi-jogi vonatkozások.)
DDR, 1969. f.4. 201-214.
Tendenciózus értékelés az 1956-os magyarországi és 1968-as csehszlovákiai eseményekről.
- Csikós-Nagy, B., Erste Erfahrungen mit der ungarischen Wirtschaftsreform.
(A magyar gazdasági reform első tapasztalatai.)
OO, 1969. f.1. 27-37.
Elemzi a gazdasági reform első évének munkatermelékenységét, a versenyszellem kialakítását, anyagi beruházásait, külkereskedelmét, árképzését és tőke- és pénzügypolitikáját.
- Aczél, Gy., La politica del partito ungherese per lo sviluppo della ricerca scientifica.
(Magyar pártpolitika a tudományos kutatások fejlesztéséért.)
OMarx, 1969. t.7. f.4-5. 314-333.
1969 jun. 26-i beszéde a Központi Bizottságban.
- Hoensch, J.K., Účast Telekiho vlády na rozbití Československa.
(A Teleki-kormány részvétele Csehszlovákia szétzuzásában.)
ČCH, 1969. XVII. évf. f.3. 351-376.
Elsősorban a bonni külügyminisztérium politikai levéltárában elhelyezett dokumentumokra támaszkodik. Megállapítja, hogy a magyarokat is felelősség terheli Csehszlovákia likvidálásáért és a második világháború kirobbanásáért.

Mongólia

Маму, А. - Устинов, В.М., В Институте истории партии при ЦК МНРП.

(A Mongol Népi Forradalmi Párt mellett működő Párttörténeti Intézetéről.)

VIK, 1969. f.5. 152-155.

Beszámoló az 1950-1970. közötti tevékenységről.

Németország 1949-ig

Köbler, G., Zur Frührezeption der Consuetudo in Deutschland.

(A hagyományok korai befogadása Németországban.)

Hj, 1969. t.89/II. 337-371.

Az egyházi jog és római jog befogadása és helyzete Németországban a 12. században.

- Steinmetz, M., Schriften und Briefe Thomas Müntzers. Zum Erscheinen einer westdeutschen Müntzergesamtausgabe.
(Thomas Müntzer irásai és levelei. Megjegyzések egy nyugatnémet Th.Müntzer kiadásról.)
ZG, 1969. f.6. 739-748.
- Franzen, A., Zur Vorgeschichte des Reformationsversuches des Kölner Erzbischofs Hermann von Wied. Sein Streit mit der römischen Kurie um das Pfründenbesetzungsrecht in den Jahren 1527-1537.
(Hermann von Wied kölni érsek reformációs törekvéseinek előtörténete. Harca a római udvarral az egyházi javadalmak birtoklásának jogáért 1527-1537-ben.)
HJ, 1968. f.2. 300-324.
- Dickerhof, H., Universitätsreform und Wissenschaftsauffassung. Der Plan einer Geschichtspröfessur in Ingolstadt 1624.
(Egyetemi reform és tudományos felfogás. Egy történeti tanszék terve Ingolstadtban 1624-ben.)
HJ, 1968. f.2. 325-368.
- Blickle, P., Bäuerliches Eigen im Allgäu.
(Paraszti tulajdon Allgäu-ban.)
ZAA, 1969. f.1. 57-78.
A bajor paraszti földtulajdon 17-18. századi viszonyainak összefoglalása.
- Prasch, H., Volkstechnik. Ein Hinweis.
(Népi technika. Utalás.)
ZAA, f.2. 231-234.
A Spittal-i muzeum anyagából ismertető. 5 illusztráló rajz.
- Köllmann, W., The process of urbanization in Germany at the height of the industrialization period.
(A városodás folyamata Németországban az iparosodási időszak tetőpontján.)
JCH, 1969. f.3. 59-76.
Cca 1771-től 1910-ig, igen jó táblázatokkal szemléltetve a különböző területek fejlődését. (Népeség, mezőgazdasági, ipari fejlődés.)
- Mieck, I., Preussischer Seidenbau im 18. Jahrhundert.
(Porosz selyemtenyésztés a 18. században.)
SW, 1969. t.56. f.4. 478-498.
- Dülmen, R., Antijesuitismus und katholische Aufklärung in Deutschland.
(Antijezsuitizmus és katolikus felvilágosodás Németországban.)
Hj, 1969. t.89/I. 52-80.
- Martin, K., Die deutsch-britischen Handelsbeziehungen von 1790 bis zur Gründung des Zollvereins. Ein statistischer Beitrag zu einer Neuorientierung.
(Német-brit kereskedelmi kapcsolatok 1790-től a vámunió megalapításáig. Statisztikai hozzájárulás az új irányra való áttéréshez.)
SW, 1969. f.2. 178-214.
Gondos statisztikai elemzések alapján korrigálni igyekszik azt a hagyományos, a gazdasági nacionalista közgazdászoktól megrajzolt képet, mintha az angol-német kereskedelmi kapcsolatok a

Zollverein előtt bénítólag hatottak volna a gazdasági, elsősorban az ipari fejlődésre, és a tulajdonképpeni gazdasági fejlődést csupán a Zollverein működésétől lehet számítani. Kimutatja, hogy az Angliába irányuló német kivitel reálértéke a hivatalos angol kimutatásokban szereplő reálérték 231,9 (1829), ill. 285,0 (1830) %-ára rug.

Blickle, P., Katholizismus, Aristokratie und Bürokratie im Württemberg des Vormärz.

(Katolicizmus, arisztokrácia és bürokrácia Württembergben a márciusi forradalmat megelőző időben.)

HJ, 1968. f.2. 369-406.

Az 1806-ban létrejött württembergi királyság egyesítette magában a rajnai szövetségi államokat. Ez az államszövetség sokféle gazdasági, társadalmi, kulturális és vallásos színezetet hordozott magában. Elsősorban Felsővábország befolyása érvényesült, s ennek katolikus, arisztokratikus és bürokratikus államberendezése a német területen végbement forradalmi erjedés legkonzervatívabb árnyalata volt.

Martin, P.C., Die Entstehung des preussischen Aktiengesetzes von 1843.

(A porosz részvénytörvény keletkezése 1843-ban.)

SW, 1969. t.56. f.4. 499-542.

Bleiber, H., Bauern und Landarbeiter in der bürgerlich-demokratischen Revolution von 1848/49 in Deutschland.

(Parasztok és földmunkások az 1848/49-es németországi polgári demokratikus forradalomban.)

ZG, 1969. f.3. 289-309.

Mindmáig hiányzik a problémának speciális és átfogó feldolgozása. A kutatók mindemellett egyetértenek abban, hogy a parasztság polgári demokratikus forradalomban való aktív fellépésének időpontja 1848 márciusára és április elejére esik. Tartalmát és célkitűzését azokból a követelésekből lehet leszűrni, amelyeket a parasztok támasztottak. Ezek a követelések három csoportra oszthatók: 1/ a még meglévő feudális terhek eltörlése; 2/ földesurak feudális politikai előjogainak megszüntetése és 3/ védekezés a porosz utas agrárkapitalista fejlődés ellen. - A tanulmány végül öt pontban foglalja össze a marxista kutatás számára e tárgykörben felmerülő feladatokat.

Kliem, M., Die Rolle der feudalkunckerlichen Reaktion in der Revolution von 1848/49.

(A feudális juncker reakció szerepe az 1848/49-es forradalomban.)

ZG, 1969. f.3. 310-330.

Megállapítja, hogy a feudális juncker osztály lélekszáma az összlakosság 0,1 %-a, gazdasági ereje a föld 40 %-ának birtoklása, befolyása már csak az összlakosság 30 %-ára terjed ki, mégis igényt tartott a teljes, csorbitatlan politikai hatalomra. A maga ellenforradalmi tervei megvalósítására egy titkos kabinettet állít fel. 1848 szeptembere után viszont egyértelműen a feudális juncker osztály lett az ellenforradalom bázisa.

Schmidt, W., Zur Rolle des Proletariats in der deutschen Revolution von 1848/49.

(A proletariátus szerepe az 1848/49-es német forradalomban.)

ZG, 1969. f.3. 270-288.

A német munkásosztály helyzetét az 1848/49-es forradalomban a politikai harcokban való egyre aktívabb részvétele jellemzi. Ezekben a harcokban az elemi munkásmozgalom a politizálás és radikalizálódás egyre erősödő folyamatán ment keresztül. A folyamat lényege a proletár demokrácia polgári és kispolgári demokráciáról való leválásának előkészítése volt. Ezt a folyamatot erősen befolyásolta és helyes politikai irányba terelte a Kommunisták Szövetsége tudatos élcsapata Marx és Engels vezetésével. Ennek köszönhető, hogy a német proletariátus a polgári demokratikus forradalomban önálló politikai vonallal rendelkezett.

Pogge von Strandmann, H., Domestic origins of Germany's colonial expansion under Bismarck.

(Németország gyarmati terjeszkedésének hazai gyökerei Bismarck alatt.)

PP, 1969. febr. f.42. 140-159.

Belpolitikai és államháztartási szempontok B. gyarmati politikája megváltoztatásában.

Becker, G., Die Ausweisung von Karl Marx aus Preussen 1849.

(Karl Marx kiutasítása Poroszországból 1849-ben.)

ZG, 1969. f.5. 611-618.

Marx 1849-ben (május) bekövetkezett s egyben a Neue Rheinische Zeitung megjelenésének is véget vető kiutasítása előtörténetét ismerteti a bevezető tanulmány. Ezután négy ismeretlen dokumentum közöl.

Strey, J., Die politische Konzeption der "Neuen Rheinischen Zeitung" in der Reichsverfassungskampagne 1849.

(A Neue Rheinische Zeitung politikai koncepciója a birodalmi alkotmányért folytatott harcban 1849-ben.)

ZG, 1969. f.5. 573-591.

Az 1849 májusától júliusáig folyó, a német forradalom utolsó fellángolását jelentő politikai harc marxi-engelsi stratégiáját és taktikáját elemzi.

Stern, Fritz, Big Business in German Politics: Four Studies. Gold and Iron: The Collaboration and Friendship of Gerson Bleichröder and Otto von Bismarck.

(A nagyítóke Németország politikájában: négy tanulmány. Arany és vas. Bleichröder G. és Bismarck O. együttműködése és barátsága.)

AHR, 1969. T. LXXV. No 1. 37-46.

Bleichröder G. (1822-1893. berlini bankár, ki az atyja által alapított/Rotschild által támogatott) bankházat Bismarck támogatásával európai hírűvé tette, kölcsönöket folyósított pl. Magyarországnak, stb.

Petzina, H., Materialien zum sozialen und wirtschaftlichen Wandel in Deutschland seit dem Ende des 19. Jahrhunderts.

(Adatok a németországi társadalmi és gazdasági változásokról a 19. század végétől.)

VfZg, 1969. f.3. 308-338.

A Dokumentáció rovatban. Ujfajta dokumentációra tesz eredményes kísérletet. Táblázatokba és szöveges értékelésekbe foglalt statisztikai anyagot közöl a múlt század végétől napjainkig (a má-

sodik világháború utáni időszakra vonatkozólag csak az NSZK-ból) a vidéki népességeltolódásokra, az öröklött gazdasági struktúra fejlődésére, a nemzeti jóvedelem elosztására vonatkozólag. A végén összefoglalja a legfontosabb eredményeket.

- Stephenson, K. - Scharff, A., Darstellungen und Quellen zur Geschichte der deutschen Einheitsbewegung im 19. und 20. Jahrhundert. (Heidelberg, 1967. 7.köt. 296 l./ (Ábrázolások és források a német egységmozgalmak történetéhez a 19. és 20. században) Ismerteti HJ, 1969. t.89/II. 460-461.
- Münz, R., "Zwischen 'Theaterkrieg' und Nationaltheateridee" - Zu den Anfängen der bürgerlichen deutschen Theaterhistoriographie. ('Szinházi háború' és a nemzeti színház eszméje között. A polgári német színháztörténet kezdetei.) WZHU, 1969. f.1. 15-36. A 18-19. századi színháztörténeti munkák kritikai áttekintése.
- Braulich, H., Der Verrat an der Volksbühnenbewegung - Von den Anfängen bis zur Übergabe der Berliner Volksbühne an den Hitlerfaschismus (1890-1939). (A népszínház-mozgalom elárulása. A kezdetektől a Berliner Volksbühne-nek a hitleri faszizmusnak történt átadásáig [1890-1939]). WZHU, 1969. f.1. 37-52. A színház rövid összefoglaló története.
- Opitz, W., Friedrich Engels und die deutsche Sozialdemokratie in den Jahren 1890/91. (Engels Frigyes és a német szociáldemokrácia 1890/91-ben.) ZG, 1969. f.11. 1403-1415. A munkáosztály patriotizmusa és a proletáriátus hazaszeretetének kérdéseit elemzi.
- Weinberger, G., Die deutschen Konsuln. Ihre Rolle in der ökonomischen Expansion des deutschen Imperialismus vor dem ersten Weltkrieg. (A német konzulok. Ezek szerepe a német imperializmus gazdasági expanziójában az első világháború előtt.) JW, 1969. f.2. 203.223. A konzuli intézmény egyetemes történetébe ágyazva mondja el a német konzuli intézmény történetét az 1868-as törvénytől az első világháborúig.
- Mommsen, W.J., Die Regierung Bethmann Hollweg und die öffentliche Meinung 1914-1917. (A Bethmann Hollweg kormány és a közvélemény 1914-1917-ben.) VfZg, 1969. f.2. 117-159. A kormánynak a konzervatív arisztokrata vezetőréteg és a közvélemény közti lassu felörlődését mutatja be. A kancellár a fél-alkotmányos rendszerre támaszkodva azt hitte, hogy függetlenítheti magát mind az egyes osztályoktól és pártoktól, mind a közvéleménytől, és teljes akciószabadságot biztosíthat önmagának. A katonai cenzurát felhasználta a számára kellemetlen, veszélyt jelentő politikai kérdések kikapcsolására. Különösen vonatkozik ez a hadicélokra és a döntő eredménnyel kecsegtető korlátlan tengeralattjáró háborúra. Végül azonban 1916-ban mindkét kérdés a kancellár akarata ellenére heves politikai vi-

ták keresztültüzébe került. Ennek során Bethmann-Hollweg egyre inkább engedett sajátmaga korábbi mérsékelt álláspontjából a féktelen annexionisták és a végső győzelem megszállottai javára. Ezután azonban nem maradt más választása, mint Hindenburgnak és Ludendorffnak a legfelsőbb hadvezetés élére állításával megkísérelni feltartóztatni az egész politikáját lesöpérréssel fenyegető áradatot. Mikor azonban belső reformokkal, az általános, egyenlő és közvetlen választójognak Poroszországban való bevezetésével és a parlamentáriusoknak a kormánya való felvételével kísérletezett, éppen a legfelsőbb hadvezetés adta meg 1917 július 12-én egész politikájának a kegyelemdőfést.

Wohlgemuth, H., Weitere Dokumente zur Rolle Albert Südekums im ersten Weltkrieg.
(További dokumentumok Albert Südekum szerepéhez az első világháborúban.)
ZG, 1969. f.6. 749-760.
Leleplezik a hirhedt német jobboldali szociáldemokrata vezetőnek a kormánykörökkel való szoros összeköttetését.

Schmidt-Wulffen, W., Das Burgenland und die deutsche Politik 1918-1921.
(Burgenland és a német politika 1918-1921-ben.)
ÖO, 1969. f.5. 270-287.
Kimutatja, hogy a német politika 1918 végén kezdett először érdeklődni Burgenland iránt. A Károlyi-féle autonómiát osztrák és magyarországi német körök, elsősorban Rudolf Brandsch, az Ausztriához való csatlakozás ugródeszkájának akarták felhasználni. Az Anschlusstól azonban a Tanácsköztársaság megdöntéséig nem lett semmi. Az ellenforradalmi Magyarország presztizs-okokból, a magyar nemzeti büszkeséget ért sérelem rekompenzálása-képpen ragaszkodott Burgenlandhoz. Ehhez német segítséget is kértek. Miután a németek mégsem voltak hajlandók az osztrákok ellen, a magyarok mellett fellépni, a magyar politikusok a franciákat igyekeztek megnyerni. Végül is mindenkiben csalódva Olaszországban találták meg azt a revíziós szellemű nagyhatalmat, amelynek támogatására szükségük volt.

Collotti, E., I socialisti italiani e la rivoluzione di novembre in Germania.
(Az olasz szocialisták és a novemberi forradalom Németországban.)
SSt, 1969. t.10. f.3. 587-661.
Németország funkciója a világ forradalmi mozgalmában, olasz szemmel.

Baumgart, W., Die "geschäftliche Behandlung" des Berliner Ergänzungsvertrage vom 27. August 1918. Eine Episode der deutschen Verfassungsgeschichte.
(Az 1918 augusztus 27-i berlini kiegészítő szerződés "üzleti eljárása".)
Hj, 1969. f.89/I. 116-152.
A breszt-litovszki béke kiegészítő szerződése. Három részből állt: egy politikai, egy pénzügyi és egy jogpolitikai szerződésből. Ennek a részletes ismertetése és értékelése.

Diehl, E., Die Bedeutung der Novemberrevolution 1918.
(Az 1918. évi novemberi forradalom jelentősége.)
ZG, 1969. f.1-2. 14-32.
A német munkásosztály első nagy forradalmi megmozdulásának el-

vi tapasztalatait összegezi. A világ- és vele együtt a német imperializmus 1918 végén merőben új helyzettel találta magát szemben. Ez stratégiai és taktikai irányváltásra kényszerítette az imperialista burzsoáziát. Maga is kezdett demokratikus jelszavakat hangoztatni; vezetőszererepre igyekezett szert tenni demokratikus szervezetekben. Legfőbb törekvése azonban az volt, hogy a jobboldali szociáldemokrata és független szociáldemokrata párt- és szakszervezeti vezetők segítségével az imperialista államhoz láncolja a munkásosztályt. Ebből a veszélyes helyzetből a Spartacus Szövetség és a belőle kisarjadt Német Kommunista Párt mutatta meg a kivezető utat.

- Wohlgemuth, H., Das Echo auf die Entlassung Karl Liebknechts aus dem Zuchthaus Luckau 1918.
(Karl Liebknecht elbocsátása a luckauai fegyházból. Az esemény visszhangja. 1918.)
ZG, 1969. f.3. 331-341.
A Dokumentáció rovatban. Dokumentumokat közöl bevezető tanulmány után.
- Arnst, G., Erich Koch-Wesers Aufzeichnungen vom 13. Februar 1919.
(Erich Koch-Weser feljegyzései 1919 február 13-áról.)
VFZg, 1969. f.1. 96-115.
A Dokumentáció c. rovatban az említett képviselő rövid napló-feljegyzéseit közli, amelyek viszonylag részletes tájékoztatást adnak Németország bel- és külpolitikai helyzetéről 1919 februárjában.
- Кужинич, I.M., Борьба В.И. Ленина за агрутування лівих сил в німецькому соціал-демократичному русі.
(Lenin harca a baloldali erők tömörítéséért a német szociáldemokrata mozgalomban.)
UIZs, 1969. f.11. 3-14.
A meglévő irodalom alapján rövid összegezés.
- Link, W., Die Ruhrbesetzung und die wirtschaftspolitischen Interessen der USA.
(A Ruhr-vidék megszállása és az USA gazdaságpolitikai érdekei.)
VFZg, 1969. f.4. 372-382.
1923 jan. 11-én, mikor francia és belga csapatok megszállták a Ruhr-vidéket, a jövátételi krízis új stádiumába került. E tényt az USA kezdetben közömbösen szemlélte. Az USA által létrehozott Dawes-terv azonban 1924-ben a relatív stabilizációt hozta létre Németországban és Európában.
- Hai-Huey Liang, The Berlin-Police and the Weimar Republic.
(Berlin politikája és a weimari köztársaság.)
JCH, 1969. No 4. 157-172.
- Holl, K., Konfessionalität Konfessionalismus und demokratische Republik. Zu einigen Aspekten der Reichspräsidentenwahl von 1925.
(A felekezetiiség, a felekezeti meggyőződés és a demokratikus köztársaság. Az 1925. évi birodalmi elnökválasztás néhány ismeretlen aspektusa.)
VFZg, 1969. f.3. 254-275.
- Feldman, G.D., The Social and Economic Politics of German Big Business, 1918-1929.

(A német nagytőke társadalmi és gazdasági politikája 1918-1929-ben.)

AHR, 1969. t. LXXV. f.1. 47-55.

Petzina, D., Germany and the Great Depression.

(Németország és a nagy depresszió.)

JCH, 1969. f.4. 59-74.

Az 1929-1930-as válság hatásáról van szó.

Köhler, H., Arbeitsbeschaffung, Siedlung und Reparationen in der

Schlussphase der Regierung Brüning.

(Foglalkoztatottság, település és jóvátétel a Brüning-kormány utolsó szakaszában.)

VfZg, 1969. f.3. 276-307.

Néhány érdekes, eddig ismeretlen 1932-es adatot közöl.

Garleff, M., Ein unbekannter Brief Thomas Manns an Paul Schiemann aus dem Jahre 1932.

(Thomas Mann egy ismeretlen levele Paul Schiemannhoz 1932-ből.)

VfZg, 1969. f.4. 450-453.

München, 1932 nov. 26.

Winkler, H.A., Unternehmerverbände zwischen Ständeideologie und Nationalsozialismus.

(Vállalkozók szövetségei rendi ideológia és nemzetiszocializmus között.)

VfZg, 1969. f.4. 341-371.

A tőkés vállalkozók szerepe a weimari köztársaság megbuktatásában és a korporációk kulshelyzete az alkotmány- és társadalompolitikai ellentétekben 1930-1933 között.

Müller, W. - Stockfish, J., Die "Veltenbriefe". Eine neue Quelle über die Rolle des Monopolkapitals bei der Zerstörung der Weimarer Republik.

(A "Velten-levelek". Új források a monopolkapitalizmus szerepéről a weimari köztársaság megszüntetésében.)

ZG, 1969. f.12. 1565-1589.

A német monopolburzsoázia stratégiája és taktikája megismerésének fontos forrásai az imperialista információs lapok, amelyek bank- és koncerntulajdonosok eligazítását szolgálták. Ezek között ismertek a "Deutsche Führerbriefe"-k, amelyekből a német történetírás már sokat fel is használt. Nem ismertek azonban az itt kiadásra kerülő "Veltenbriefe"-k, amelyek a fasiszta diktatura kialakításában játszottak szerepet. Ezuttal a szerzők 11 ilyen levelet tesznek közzé.

Turner, H.A., Big Business and the Rise of Hitler.

(A nagytőke és Hitler felemelkedése.)

AHR, 1969. t. LXXV. No 1. 56-70.

Gazdag forrásanyaggal.

Müller, H., Die deutsche Arbeiterklasse und die Sedanfeiern. Zum antimilitarischen Kampf der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in den ersten Jahren nach der Reichsgründung.

(A német munkásosztály és a Sedan-ünnepség. A szociáldemokrata munkáspárt antimilitarista harca a birodalom megalakulásának első éveiben.)

ZG, 1969. f.12. 1554-1564.

1895-ben 25-ször ünnepelték a sedani győzelmet, a porosz-német birodalom megszületésének évfordulóját. Ez az ünnepség az uralgó osztályok részéről egyre inkább a militarizmus és sovinizmus jegyében történt. Ez ellen hirdetett harcot a szociáldemokráta párt Bebel vezetésével. A cikkben leírják a párt akcióit.

- Kirchberg, P., Typisierung in der deutschen Kraftfahrzeugindustrie und der Generalbevollmächtigte für das Kraftfahrzeugwesen.
(A német gépjárműipar tipizálása és a gépkocsiipar teljeshatalmu megbízottja. Adalék az állammonopolista háborus előkészületek problémájához.)
JW, 1969. f.2. 117-142.
Az 1933 február 11-én kiadott jelszó: "Motorisierung des deutschen Volkes" - ma már bizonyíthatóan hadicélokot szolgált. - Elemzi a német autóipar fejlődését a háború különböző szakaszaiban. Különösen figyelemreméltó az a tény, hogy Franciaország megszállása után, amikor a francia gyárakat is a német termelésre állították át, közel volt ahhoz, hogy Európában hegemón szerepet játsszon az autótermelés területén.
- Petrick, Fr., "Jugenddienst" und "Jugendschutz" im faschistischen Deutschland.
("Jugenddienst" és "Jugendschutz" a fasiszta Németországban.)
JW, 1969. f.2. 143-156.
Elemzi a 18-20 évesek munkaszolgálati kötelezettségét a fasiszta Németországban.
- Conway, J.S., Der deutsche Kirchenkampf.
(A német egyházi harc.)
VfZg, 1969. f.4. 423-449.
A "kutatói tájékoztató" rovatban. Elemzi a német egyházi harcot a nemzetiszocialista időkben a legújabbban megjelent munkák tükrében.
- Kater, M.H., Die Ernsten Bibelforscher im Dritten Reich.
(A komoly bibliakutatók a harmadik birodalomban.)
VfZg, 1969. f.2. 181-218.
A nálunk "Jehova tanúi" néven ismert vallásos szekta náci uralom alatt viszonzagságait tárgyalja.
- Aldcroft, D.H., The development of the managed economy before 1939.
(Az irányított gazdaság fejlődése 1939 előtt.)
JCH, 1969. f.4. 117-137.
Elsősorban az USA és Svédország pénzügyi és gazdasági manőveréről, kísérleteiről, továbbá a náci Németország gazdasági rendszeréről.
- Eichholtz, D., Zum Anteil des IG-Farben-Konzerns an der Vorbereitung des zweiten Weltkrieges. Ein Dokument zur staatsmonopolistischen Kriegsplanung des faschistischen deutschen Imperialismus.
(Az IG-Farben konzern szerepe a második világháború előkészítésében. A fasiszta német imperializmus állammonopolista háborus terveinek egy dokumentuma.)
JW, 1969. f.2. 83-105.
1936-ban kezdődött a fasiszta Németországban a 4 éves terv, amelynek feladata volt, hogy minden iparág önellátó legyen. A 4 éves terv főtanácsának tagja volt minden nagy konzern vezetője és néhány náci vezér. Az ipar koncentrációjának és ön-

látásának célja az volt, hogy a háboru megindulásakor a termetlenség akadálytalanul tovább menjen.

- Függelékben a főtanács 1939 április 20-21-i ülése jegyzőkönyvének kivonata.

- Berghahn, V.R., NSDAP und "Geistige Führung" der Wehrmacht 1939-1943. (A német nemzetiszocialista munkáspárt és a Wehrmacht "szellemi vezetése" 1939-1943.) VFZg, 1969. f.1. 17-71.
 Azt igyekszik bizonyítani, hogy a német hadsereg egészen a háboru végéig lényegében mentesíteni tudta magát a náci párt közvetlen szellemi irányítása alól. A hadsereg náci szellemű világnézeti nevelésének követelését még a háboru elején Rosenberg vetette fel, aki ezzel is a pártvezetőség belüli pozícióját akarta megerősíteni. Ezt azonban a hadvezetőség arra való hivatkozással, hogy a nagy német győzelmek a hagyományos német katonai nevelés kiválóságát bizonyítják, ekkor még el tudta háritani. 1942 végétől a keleti fronton elszenvedett kudarcok hatására azonban már a hadvezetőség kezdi sürgetni az újfajta eszmei-politikai nevelést, s most már tárgyilagosabban ítéli meg a szovjet politikai tisztek szerepét is. Rosenberg úgy érzi, ütött az ő órája. Az 1943 óta szervezetenleg kiépülő nemzetiszocialista vezetőtiszti intézmény azonban Bormann kezébe került.
- Zumpe, L., Arbeitsbedingungen und Arbeitsergebnisse in den Textilbetrieben der SS im Konzentrationslager Ravensbrück. Eine Studie über Probleme der Arbeitsproduktivität in KZ-Betrieben. (Munkafeltételek és munkaeredmények az SS ravensbrücki koncentrációs táborában. Tanulmány a koncentrációs táborok üzemi munkatermelékenységének problémáiról.) JW, 1969. f.2. 11-51.
 Marx saját korában az értéktöbbletrátát 100 %-nak tekintette. A mai fejlett kapitalista országokban az értéktöbbletráta 3-400 %. Ravensbrückben a GmbH üzemek értéktöbbletrátája 600 % volt. Ezt a hadiipar használta fel. - A cikk után a dachauai és ravensbrücki tábor könyveléséből hoz részleteket.
- Hoch, A., Das Attentat auf Hitler im Münchner Bürgerbräukeller 1939. (Merénylet Hitler ellen a müncheni Bürgerbräukellerben 1939-ban.) VFZg, 1969. f.4. 383-413.
 1939 nov. 8-i merénylet. A legújabb kutatások szerint ez a "merénylet" Hitler személyes megrendelésére készült, s az Elser nevű merénylő az SS tagja volt.
- Wagner, R., Dokumente zur Entwicklung des staatsmonopolistischen Kapitalismus in Deutschland in der ersten Periode des zweiten Weltkrieges. (Dokumentumok az állammonopolista kapitalizmus fejlődéséről a második világháboru első periódusában.) ZG, 1969. f.4. 479-503.
 Bizonyító erejű dokumentumokat közöl arra vonatkozólag, hogy a német monopolizáció és a náci államhatalom összefonódása már a háboru kezdetén bekövetkezett.
- Baird, J.W., The Myth of Stalingrad. (Sztálingrád legendája.) JCH, 1969. No 3. 187-204.

Főleg német munkák - Goebbels cikkei, s újságcikkek - alapján bemutatja a német terveket, vérmes reményeket, s Hitler magatartását, stb.

- Röder, R., Deutschlandpläne der sozialdemokratischen Emigration in Grossbritannien 1942-1945.
(A nagybritanniai szociáldemokrata emigráció Németország-tervei 1942-1945.)
VfZg, 1969. f.1. 72-86.
Azt a fordulatot elemzi, amely az angliai német szociáldemokrata emigráció Németország-konceptiójában a háború folyamán végbe ment. Az első tervek még abból indultak ki, hogy az új Németországban a nehézipart, a nagybirtokot, a nagytőkét, a reakciós bürokráciát és militarizmust meg kell fosztani minden gazdasági és politikai hatalmától. Mikor azonban nyilvánvalóvá vált, hogy ezt a fordulatot belső erőkkel nem lehet végrehajtani, csupán a szövetségesek győzelmével, az antifasiszta koncepciót a demokratikus patriotizmus gondolata váltotta fel, amely továbbra is fő ellenségnek a fasizmust tekintette, fő feladatának mégis Németország területi, népi és politikai fennmaradásának biztosítását tartotta.
- Rothfels, H., Zur 25. Wiederkehr des 20. Juli 1944.
(1944 július 20-ának 25. évfordulója.)
VfZg, 1969. f.3. 237-253.
A cikk tulajdonképpen a szerzőnek a Hitler-ellenes német ellenállás címmel még 1948-ban megjelent könyve harmadik átdolgozott kiadásának bevezető részeit öleli fel. Az első részben az egész német ellenállási mozgalom döntő jellemvonásait igyekszik megrajzolni. A német emigráció köréből származó adatok szerint 750.000-1,2 millió német sinylődött a koncentrációs táborokban, köztük 5-600.000 politikai fogoly. A politikai okokból kivégzettek száma 12.000-re rugott. A cikk kritikailag méltatja a német ellenállásról az utóbbi időben megjelent német és külföldi irodalmat is.
- Rudzio, W., Export englischer Demokratie? Zur Konzeption der britischen Besatzungspolitik in Deutschland.
(Az angol demokrácia exportja? A németországi angol megszállás politikai elképzelése.)
VfZg, 1969. f.2. 219-236.
A fenti témára vonatkozóan közöl tanulságos dokumentumokat.
- Bleyer, W., Der geheime Bericht über die Rüstung des faschistischen Deutschlands vom 27. Januar 1945.
(Titkos jelentés a fasiszta Németország felszereltségéről 1945 január 27-éről.)
JW, 1969. f.2. 347-367.
Forrásközlemény. Bevezető tanulmány után közlétesz egy igen érdekes dokumentumot, amely összefoglalja a felfegyverzés és háborús termelés 1945 januári helyzetét.
- Мерцалов, А.Н., Антифашистская борьба КПГ в годы войны и западно-германские фальсификаторы истории.
(A NKP antifasiszta harca a háború éveiben és a nyugatnémet történelemhamisítás.)
VIK, 1969. f.10. 88-99.
Vagy elhallgatják a német antifasiszta harc tényeit, vagy az egyetlen akciónak a Hitler elleni merényletet tartják. Kritika.

NDK

Россман, Г., Створення Німецької Демократичної Республіки - поворотний пункт в історії німецького народу.
(Az NDK megalakulása - fordulópont a német nép történetében.)
UIZs, 1969. f.10. 11-22.
Az NDK 20. évfordulójára.

Ulbricht, W., Ленинизм и политика Съюзов Социалистической Единой Партии Германии.
(A leninizmus és a Német Szocialista Egységpárt szövetségi politikája.)
VIK, 1969. f.10. 3-17.
Az NDK 20. évfordulója alkalmából.

Teumer, W., Die ökonomische Politik der SED von 1960 bis 1962.
(A NSZEP gazdaságpolitikája 1960-1962 között.)
ZG, 1969. f.4. 417-432.

Лаптев, Б.Н., Предпосылки победы социалистических производственных отношений в сельском хозяйстве ГДР./некоторые проблемы аграрной политики СЕПГ накануне V съезда./
(A szocialista területi viszonyok győzelmének feltételei a NDK mezőgazdaságában. Az agrárpolitika néhány problémája a NSZEP V. Kongresszusa előestéjén.)
VMU, 1968. I. 12-32.
A cikkben a szerző bemutatja a mezőgazdaság szocialista átszervezésének folyamatát 1957 közepétől, 1958 közepéig, a NSZEP V. Kongresszusáig. Beszámol az agrárpolitika kidolgozásáról és gyakorlati végrehajtásáról.

Diehl, E., Zu einigen Problemen und Aufgaben der Geschichtswissenschaft der DDR in der gegenwärtigen Etappe.
(Az NDK történettudományának néhány problémája és feladata a jelenlegi szakaszban.)
ZG, 1969. f.11. 1393-1402.
Az NDK történettudományi tanácsa meghatározta a hetvenes évek központi feladatait, s így foglalta össze: A szocializmus építésének befejezéséhez szükséges, hogy kidolgozzák a szocialista és kapitalista ideológia közti különbséget német talajon. Németország történetének tudományos történeti képét be kell sorolni a világtörténelem menetébe. Ki kell dolgozni az offenzív történeti, politikai és prognotikus előrejelzést.

Nach dem IV. Historikerkongress der DDR.
(Az NDK IV. történéskongresszusa után.)
ZG, 1969. f.1-2. 5-6.
A ZG 1969. 1-2. számát az NDK IV. történéskongresszusának szentelték. E kétoldalas bevezető a kongresszus statisztikai adatait adja közre.

NSZK

Rothfels, H., Theodor Heuss, die Frage der Kriegsorden und die Friedensklasse des Pour le mérite.)

(Theodor Heuss, a háborus kitüntetések kérdése és a Pour le mérite békerend.)
VfZg, 1969. f.4. 414-422.
A Pour la mérite rend visszaállítása az NSzK-ban 1951-ben.

- Paff, W., Wandlungen der sozialdemokratischen Programmatik in der Nachkriegszeit.
(Szociáldemokrata programváltozások a háboru utáni időszakban.)
ZG, 1969. f.3. 249-269.
A nyugatnémet szociáldemokrata párt jobbrtolódásának okai és körülményei, történelmi gyökerei.
- Raab, H., Zur Geschichte der Aufklärung in Rhein-Main-Gebiet.
(A felvilágosodás története a Rajna-Majna-térségben.)
HJ, 1968. f.2. 419-443.
1960-ban alakult a mainzi egyetemen az Institut für Landeskunde. A megalakult intézet nagy munkába kezdett. A fent jelzett 24. lapos cikk több mint 60 jegyzetet tartalmaz, amely 60 jegyzetben az azóta megjelent e tárgyú cikkeket és könyveket veszi lajstromba és értékeli.
- Fricke, D., Neuere westdeutsche Literatur zur Geschichte des bürgerlichen Parlamentarismus und der bürgerlichen Parteien in Deutschland. (IV)
(Ujabb nyugatnémet irodalom a polgári parlamentarizmus és polgári pártok történetéről Németországban. IV.)
ZG, 1969. f.11. 1457-1470.
Nyugatnémetországban az 1969-es választások alkalmából a fenti tárgyú sajtó kiadása megnövekedett. Ezek bírálata.
- Lange, H., - Schellenberg, J., Kontinuität und Wandel der bürgerlichen Parteien in der Auseinandersetzung zwischen Imperialismus und Sozialismus in Deutschland.
(Polytonosság és változás a polgári pártokban az imperializmus és szocializmus közötti vitában.)
ZG, 1969. f.6. 767-769.
A német polgári pártok történetével foglalkozó munkaközösség Jénában 1968 december elején tartott konferenciájának eredményeit ismerteti.
- Titze, E., Der "Nationalkommunismus" in der westdeutschen bürgerlichen Historiographie.
(A "nemzeti kommunizmus" a nyugatnémet polgári történetírásban.)
ZG, 1969. f.4. 457-461.
Kimutatja, hogy az 1950-es évek közepén rendszerré kiépített "nemzeti" majd "demokratikus" szocializmus nem más, mint a szocialista rendszer felbomlasztásának eszköze.
- Бланк, О.С., Неонацистська історіографія на службі реваншизму і милітаризму.
(A neonáci történetírás a revansizmus és a militarizmus szolgálatában.)
UIZs, 1969. f.10. 134-144.
A nyugatnémet revansista történetírás legújabb műveinek kritikája.
- Schmidt, W., (NDK) Фальсификация истории немецкого рабочего движения западно-германской буржуазной историографией.

(A német munkásmozgalom történetének meghamisítása a nyugatnémet burzsoá történetírásban.)

VIK, 1969. f.1. 57-69.

A legújabb művek kritikai áttekintése.

Соколов, Р. Н., Журнал западногерманских марксистов.

(A nyugatnémet marxisták folyóirata.)

VIK, 1969. f.10. 129-133.

1963. XI-XII-ben Majna-Frankfurtban jelent meg a "Marxistische Blätter für Probleme der Gesellschaft, Wirtschaft und Politik" első száma. A jelen szemle az 1968. 1-6, valamint az 1969. 1-2. számokat ismerteti.

Olaszország

Frances, E., Alexis Comnène et les privilèges octroyés a Venise.

(Alexios Komnénos és a Velencére oktrojált privilégiumok.)

BS, 1968. t.29. f.1. 17-23.

A 11.sz. végén Velencének adományozott tengeri jogokról.

Larner, J., The artist and the intellectuals in fourteenth century Italy.

(A művész és az értelmiség a XIV. századi Itáliában.)

H, 1969. febr. t. LIV. f.180. 12-30.

A művészet és az intellektuális élet viszonya, a művész változó helyzete, az egykoru források alapján.

Bologna, F., Povertà e umiltà: il "San Ludovico" di Simone Martini.

(Szegénység és alázatosság: Simone Martini Szent Lajosja.)

SST, 1969. t.10. f.2. 231-259.

S.M. 1316-1317 közötti festménye a nápolyi Anjou-szentről, mint történelmi forrás - az ikonográfia új értelmezése.

Macek, J., Niccolò Machiavelli mýtus a skutečnost.

(Niccolò Machiavelli - mítosz és valóság.)

ÖGH, 1969. XVII. f.3. 273-300.

A cikk Machiavelli születésének 500. évfordulójára készült.

Kölmel, W., Machiavelli und der Machiavellismus. Mit einem Exkurs zu

Platinas Schrift: "De principe".

(Machiavelli és a machiavellizmus. Kis kitérő Platina: "De principe" c. irására.)

HJ, 1969. t.89/II. 372-408.

A machiavellizmus rövid áttekintése; különböző értelmezése a különböző korokban; a 18-19. század forradalmi mozgalmában, Fichtenél.

Dongus, H., Gutsbetrieb und Bauernhof in den Marschen der östlichen Po-Ebene.

(Majorság és paraszti udvar a keleti Po-vidék mocsaras területein.)

ZAA, 1969. f.2. 194-214.

A belső kolonizáció a Po-vidék mocsaras területein. Az 1500-tól napjainkig terjedő időszakot fogja át. Itt egy sajátos mezőgazdasági üzemszisztéma alakult ki.

- Pellicani, A., La vita agricola nell'Italia settentrionale e centrale del XVII al XX secolo.
(Mezőgazdasági élet Észak-és Közép-Itáliában a XVII-XX. században.)
MOSoc, 1969 jul.-szept. t.15. f.3. 265-284.
Áttekintés az utolsó tíz év vonatkozó irodalmáról.
- Pazzagli, C., Tecniche agrarie e mezzadria in Toscana 1830-1848; sviluppo delle forze produttive e rapporti sociali.
(Agrártechnika és felesgazdálkodás Toscanában 1830-1848 között: a termelők fejlődése és társadalmi összefüggéseik.)
SST, 1969. t.10. f.3. 480-523.
A földbirtokosztály védekezése az új, kapitalista termelési módok bevezetése ellen - felesrendszer erősödése.
- Lepre, A., Sui rapporti tra Mezzogiorno ed Europa nel Risorgimento.
(Dél és Európa kapcsolatai a Risorgimento idején.)
SST, 1969. t.10. f.3. 548-586.
Szicília és a nápolyi királyság kereskedelmi próbálkozásai az európai piacok, főleg Franciaország és Anglia felé.
- Bedeschi, L., Il comportamento religioso in Emilia-Romagna.
(A vallásosság Emilia-Romagna tartományban.)
SST, 1969. t.10. f.2. 387-406.
Az 1860-1910 közötti korszak elvállaltalanodásának társadalmi, vallási, politikai okai.
- Caracciolo, A., Rome in the past hundred years: urban expansion without industrialisation.
(Róma utolsó száz éve: városi fejlődés iparosodás nélkül.)
JCH, 1969. f.3. 27-41.
1870-től ismerteti Róma fejlődéstörténetét ebből a szempontból.
- Papa, A., Guerra e terra 1915-1918.
(Háború és föld. 1915-1918.)
SST, 1969. t.10. f.1. 3-45.
Parlamenti viták a háborús gazdálkodáson belül racionálisabb földművelésre vonatkozó programok körül.
- Ragioneri, E., Il PCI nella resistenza: la nascita del "partito nuovo".
(Az Olasz Kommunista Párt az ellenállási mozgalomban: az "új párt" megszületése.)
SST, 1969. t.10. f.1. 83-113.
Milyen mértékben befolyásolta az olasz kommunista pártnak az ellenállási mozgalomban való részvétele az "új párt" további fejlődését, politikai vonalvezetését.
- Levrero, S., La polemica di Serrati fino al Congresso di Livorno.
(A Serrati vita a Livornoi Kongresszusig.)
CMarx, 1969. t.7. f.2. 53-90.
Az OKP belső ellentétei az első világháború utáni krízis idején.
- Lepre, A., Antonio Gramsci e la questione del potere. 1919-1920.
(Gramsci és a hatalom kérdése. 1919-1920.)
MLI, 1968 jan.-márc. t.20. f.90. 47-63.
Gramsci L'Ordine Nuovo-ja alapján.

- Landuyt, A., Le elezioni del 1924. Le sinistre dall'astensionismo alla partecipazione.
(Az 1924-es választások. A baloldali a tartózkodástól a részvételig.)
MLI, 1969. ápr.-jun. t.21. f.95. 23-49.
Egységes akció helyett ellentétek a baloldali pártok soraiban.
- Rochat, G., Mussolini e le forze armate.
(Mussolini és a fegyveres erők.)
MLI, 1969. ápr.-jun. t.21. f.95. 3-22.
Az olasz hadsereg viszonya a faszizmushoz.
- Spriano, P., L'esperienza di Tasca a Mosca e il "socialfascismo".
(Tasca tapasztalatai Moszkvában és a "szociálfaszizmus").
SSt, 1969. t.10. f.1. 46-82.
A Komintern 1928-as VI. kongresszusa nyomán kibukkanó belső krízis az Olasz Kommunista Pártban; Tasca kizárása.
- Aquarone, A., Italy: the crisis and corporative economy.
Olaszország: válság és korporatív gazdálkodás.
JCH, 1969. f.4. 37-58.
- De Felice, F., L'età giolittiana.
(A Giolitti-korszak.)
SSt, 1969. t.10. f.1. 114-190.
A faszizmus kezdetei és előzményei.
- Tannenbaum, E.R., The Goals of Italian Fascism.
(Az olaszországi faszizmus céljai.)
AHR, 1969. t. LXXIV. f.4. 1183-1204.
- Ledeer, M.A., Italian fascism and youth.
(Olaszországi faszizmus és fiatalság.)
JCH, 1969. f.3. 137-154.
- Tranfaglia, N., Dalla neutralità italiana alle origini del fascismo.
(Az olasz semlegességtől a faszizmus kezdetéig.)
SSt, 1969. t.10. f.2. 335-386.
A tárgyra vonatkozó történeti irodalom áttekintése és értékelése, további kutatási problémák.
- Berti, G., Note sul fascismo piacentino negli anni 1925-40.
(Jegyzetek a faszizmusról Piacenzában az 1925-40 közötti években.)
MLI, 1969. ápr. jun. t.21. f.95. 78-106.
- Ragionieri, E., Problemi di storia del PCI.
(Problémák az Olasz Kommunista Párt történetével kapcsolatban.)
CMarx, 1969. t.7. f.4-5. 195-235.
Kutatási- és forrásproblémák, periodizáció.

Románia

Suciu, I.D., Aspecte ale unității poporului român în secolele XIV-XV.

(A román nép egységének kérdése a XIV-XV. században.)

St, 1969. t.22. f.6. 1065-1077.

A nemzeti öntudat bizonyítéka, hogy Bogdán óta a román nemesek gyakran fellázadtak a magyar királyok ellen, és kerestek menedéket a román fejedelmeknél. Kivételt képez a Hunyadiak ideje.

Pall, F., Pages d'Agrippa d'Aubigné sur le voivode Jean de Moldavie.

(Agrippa d'Aubigné írása János moldvai vajdáról.)

RRH, 1969. t.8. f.3. 593-604.

T.A.d'Aubigné (1552-1630) Histoire Universelle-jének Moldvára és Havasalföldre vonatkozó részeiről.

Stefanescu, St., L'évolution de l'immunité féodale en Valachie aux XIVe-XVIe siècles.

(A feudális jogok fejlődése a Havasalföldön a XIV-XVI. században.)

RRH, 1968. t.7. f.1. 17-27.

Az egyházi és világi nagybirtok kialakulása, a feudális jogok kikristályosodása.

Stefanescu, St., L'évolution de l'asservissement des paysans de Valachie jusqu'aux réformes de Constantin Mavrocordat.

(A valachiai parasztok leigázásának fokozódása Maurocordatus Constantin reformjaiig.)

RRH, 1969. t.8. f.3. 491-499.

A parasztság helyzete a Havasalföldön a XIV-XVIII.sz. között.

Manolescu, R., Contribution à l'histoire de la formation de la culture médiévale urbaine en Valachie.

(Adalék a középkori városi kultúra alakulásához Valachiában.)

RRH, 1969. t.8. f.3. 531-536.

Kézművesek és kereskedők a XV-XVI. században.

Goldenberg, S., Contribution à l'histoire de commerce Roumano-Balkanique au XVIe siècle.

(Adalék a XVI. századi román-balkáni kereskedelemről.)

RRH, 1969. t.8. f.3. 605-619.

Kereskedelmi kapcsolatok és főbb kereskedelmi utak Kelet felé a török uralom idején.

Stănescu, E., Numele populii române și primele tendinge umaniste interne în problema originii și continuității.

(A román nép neve és az első humanista belső törekvések az eredet és a kontinuitás területén.)

Studii, 1969. t.22. f.2. 189-207.

A XVI. századtól kezdve egyre határozottabban bontakozik ki a kontinuitás elmélete különösen a történeti irodalom virágzásakor.

Olteanu, St., Les métiers en Moldavie et en Valachie (Xe-XVIIe siècles).

(Mesterségek Moldvában és Havasalföldön a X-XVII. században.)

RRH, 1968. t.7. f.2. 169-196.

A román nép anyagi kulturája, kézművesiparok az archeológia eredményein keresztül.

Giurescu, C.C., Les relations économiques austro-roumaines aux XVe-XVIIIe siècles.

(Osztrák-román gazdasági kapcsolatok a XV-XVIII.században.)

RRH, 1968. t.7. f.5. 743-759.

Prágán keresztül nyugateurópai posztó, Bécsen át linzi vászon, stájer fémáru, egyéb osztrák árucikkek áramlása Erdély, Moldova és Havasalföld felé.

Pervain, I., Ioan Budai-Deleanu și "Supplex Libellus Valachorum".
(Ioan Budai-Deleanu és a "Supplex Libellus Valachorum".)

St, 1969. t. 22. f.2. 207-219.

Ion Budai-Deleanu a "Cáfolat" című irásában Iosif Cáról Ederrel polemizál, aki 1791-ben kiadta a "Supplex Libellus Valachorumot" és aki tagadta a románok római eredetét.

Jakó, Zs., Beiträge zu den Beziehungen des Rumänischen kulturellen Lebens mit der deutschen Frühaufklärung.

(Adalékok a román kultúréletnek a korai német felvilágosodáshoz fűződő kapcsolataihoz.)

RRH, 1969. t.8. f.3. 673-689.

Módszertan - támpontok a hazai kulturtörténet kutatásához.

Netea, V., La philosophie des lumières, arme de combat pour l'émancipation du peuple roumain.

(A felvilágosodás filozófiája, fegyver a román nép emancipációjához.)

RRH, 1969. t.8. f.3. 687-696.

A felvilágosodás irodalmának román visszatükröződése.

Suciu, I.D., O mărturie maghiară din 1830 despre necesitatea unității românilor.

(Egy magyar vallomása 1830-ból a románok egyesülésének szükségességéről.)

St, 1969. t. 22. f.5. 975-977.

Pálffy János egy volt azok közül, akik már a XIX. század közepén felvetették az egyesülés szükségességét.

Constantinescu, M., Nicolae Bălcescu. 150 de ani de la nastere.

(150 éve született Nicolae Balcescu.)

LC, 1969. t.49. f.6. 76-84.

Oálin, I., Documente inedite referitoare la anii emigratiei lui Nicolae Bălcescu.

(Kiadatlan dokumentumok Nicolae Balcescu émigrációjával kapcsolatban.)

LC, 1969. t.49. f.6. 85-89.

Magheru generális hagyatékában talált levelek Bălcescu életének utolsó éveire vonatkoznak.

Bodea, C., Pagini inedite din opera lui N. Bălcescu.

(Kiadatlan írások Balcescu művéből.)

St, 1969. t.22. f.3. 499-507.

Balcescu határozott, nemzeti alapon álló nézeteiről ad bizonyítékot Ion Ghicához írt levele.

Netea, V., Un nou memorialist pașoptist: Ioan Oros alias Rusu.

(Egy új negyvennyolcas emlékiró: Ioan Oros, azaz Rusu.)

St, 1969. t. 22. f.3. 517-531.

Ioan Oros az erdélyi románok politikai akcióinak egyik szervezője volt.

- Mincev, D.N., Le gouvernement du prince Cuza vu par la presse bulgare de l'époque.
(Cuza fejedelem kormánya a korabeli bulgár sajtó tükrében.)
EB, 1968. t.7. 207-220.
Cuza moldvai vajda (1820-1873) küzdelmei Moldva és Valachia egyesítéséért.
- Berindei, D. - Cojocar, E., La reconnaissance de la double élection d'Alexandru Ioan Cuza, vue à la lumière de la correspondance diplomatique autrichienne.
(A.I. Cuza kettős választásának elismerése az osztrák diplomáciai levelezés fényében.)
RRH, 1969. t.8. f.1. 15-33.
Ausztria állásfoglalása A.I. Cuza 1859-es moldvai és valachiai fejedelemmé választásával kapcsolatban.
- Israel, S. - Eskenazy, J., Le révolutionnaire russe Nikolaj Constantino-
vic Sudzilovskii-Russel en Roumanie et en Bulgarie.
(N.C.S.R. orosz forradalmár Romániában és Bulgáriában.)
EB, 1968. t.7. 163-190.
1850-1930; élete, felfogása, működése.
- Suciu, I.D., La lutte des Roumains du Banat pour la réalisation de l'État.
(A bánáti románok harca az államegység megvalósításáért.)
RRH, 1968. t.7. f.6. 989-1005.
XIX. sz.-i nemzetiségi küzdelmek.
- Cristea, Gh., Conspirația "republicană" din august 1870.
(Az 1870 augusztusi köztársasági összeesküvés.)
St, 1969. t. 22. f.2. 231-247.
A radikális értelmiség által vezetett összeesküvés I.Károly trónjának megdöntésére irányult. A nem megfelelően előkészített felkelést leverték.
- Tiberian, I., Legăturile economice dintre România și Transilvania în perioada 1876-1886, aplicarea Convenției comerciale din 1875.
(Gazdasági kapcsolatok Románia és Erdély között az 1876-1886-os időszakban, az 1875-ös gazdasági egyezmény beiktatása.)
St, 1969. t. 22. f.5. 905-927.
Megnövekedett az Erdélybe szállított állat, gabona, és nyersanyag, és a Romániába szállított ipari cikkek mennyisége.
- Emerit, M., Les saint-simoniens en Roumanie.
(A Saint-simonisták Romániában.)
RRH, 1969. t.8. f.3. 723-728.
A XIX. sz.-i értelmiség Romániában - kísérlet folyóhajózási társaság alakítására.
- Liveanu, V., Vechea mișcare socialistă și intelectualitatea.
(A régi szocialista mozgalom és az értelmiség.)
IC, 1969. t.49. f.9. 84-92.
Az értelmiség részvétele és szerepe a munkásmozgalomban. (A román értelmiség az I. Internacionálban, Eminescu és a szocialista eszmék, Gherea szerepe).
- Uribe, E., La rencontre de Constantza du 14 juin 1914.
(A constanzai találkozás 1914. jun. 14-én.)

RRH, 1968. t.7. f.2. 233-246.
Román külpolitika az első világháború előtt.

Focşeneanu, I., Moments de la lutte du peuple roumain pour l'accomplissement de l'unité d'état.

(Mozzanatok a román nép harcából az egységes államért.)

RRH, 1969. t.8. f.1. 35-75.

1917-es fegyverszüneti tárgyalások.

Liu, N., și Rădulescu-Zoner, Ș., Sesiunea științifică consacrată sărbătorii semicentenarului unirii Transilvaniei cu România.

(Erdély Romániával való egyesülésének félévszázados évfordulója megünneplésére rendezett tudományos ülészek.)

St, 1969. t.22. f.2. 323-326.

Maciu, V., B.P. Hasdeu și unitatea națională a românilor.

(Hasdeu és a románok nemzeti egysége.)

St, 1969. t. 22. f.6. 1047-1065.

Hasdeu a dákoromán elmélet fejlesztésével és elmélyítésével járult hozzá a románok 1918-as egyesüléséhez.

Porteanu, A., L'apport du mouvement ouvrier et socialiste de Transylvanie au parachèvement de l'unité de l'état roumain.

(Az erdélyi szocialista és munkásmozgalom hozzájárulása a román nemzeti állam megalósításához.)

RRH, 1968. t.7. f.6. 1007-136.

1918 őszi forradalmi harcok.

Kovács, I., La presse hongroise au sujet de l'assemblée nationale d'Alba-Iulia du 1er décembre 1918.

(A magyar sajtó az 1918 december 1.-i gyulafehérvári nemzetgyűlésről.)

RRH, 1968. t.7. f.6. 1075-1085.

Suciu, I.D., Semicentenarul unirii Transilvaniei și Banatului în istoriografia română.

(Erdély és Bánát egyesülésének félévszázados évfordulója a román történetírásban.)

St, 1969. t.22. f.4. 761-779.

Musat, M., Considerații privind activitatea unor partide politice din România între anii 1918-1921.

(Szempontok a romániai politikai pártok 1918-1921 közötti tevékenységét illetően.)

LC, 1969. t.49. f.12. 78-92.

Az 1918-1921-es időszak a polgári és marxista történészek műveiben.

Saizu, I., Situația căilor de comunicație ale României între anii 1922-1928.

(Románia közlekedési hálózatának helyzete 1922-1928 között.)

St, 1969. t. 22. f.2. 249-270.

Az egységes Román állam létrejöttének hatása a gazdasági élet ezen ágára.

Matei, G., La Roumanie et quelques problèmes du désarmement et de la définition de l'agresseur, 1932-1933.

(Románia és néhány probléma a lefegyverzéssel és az agresszor definíciójával kapcsolatban. 1932-1933.)
 RRH, 1968. t.7. f.4. 563-586.
 Románia állásfoglalása a Népszövetségben belül.

- Kuzmanova, A., L'attitude de la Roumanie vis-à-vis du Pacte à Quatre.
 (Románia állásfoglalása a négyes szövetséggel kapcsolatban.)
 EB, 1969. t.5. f.2. 69-80.
 Az 1933-as olasz, angol, francia, német szövetséggel kapcsolatos tárgyalások, Románia helyezkedése az európai erők ujracsoportosulása során.
- Giurescu, D.C., La diplomatie roumaine et le pacte des quatre, 1933.
 (A román diplomácia és a négyek szövetsége.)
 RRH, 1969. t.8. f.1. 77-102.
 Tárgyalások a négy nagyhatalom és Románia között.
- Udrea, T., Sur les relations politiques roumanotchéques durant les années 1940-1944.
 (Román-cseh politikai kapcsolatok az 1940-44-es években.)
 RRH, 1968. t.7. f.1. 75-90.
- Petrescu, I., Din operațiunile militare desfășurate pe teritoriul Olteniei în cadrul insurecției antifasciste.
 (Az antifasiszta fegyveres felkelés keretében Olténia területén végbemenő hadműveletek.)
 St, 1969. t.22. f.4. 679-685.
- Ionita, Gh., P.C.R.-factor dinamizator al forțelor participante la insurecția armată din august 1944.
 (A Román Kommunista Párt - az 1944 augusztusi fegyveres felkelés mozgató ereje.)
 LC, 1969. t.49. f.8. 46-58.
- Rusenescu, M., Istoriografia românească privind insurecția antifascista din august 1944 și urmările sale.
 (A román történetírás az 1944-es antifasiszta felkelésről és következményeiről.)
 St, 1969. t.22. f.4. 717-733.
- Chiper, I., Istoriografia străină despre insurecția armată din 1944 din România.
 (A külföldi történetírás a romániai 1944-es fegyveres felkelésről.)
 St, 1969. t.22. f.4. 733-761.
- Cimponeriu, E., Criza guvernării antonesciene în lunile care au precedat istoricul act de la 23 August 1944.
 (Az Antonescu-kormány válsága az 1944 augusztus 23-i történelmi fordulót megelőző hónapokban.)
 St, 1969. t.22. f.4. 633-655.
- Popescu-Puțuri, I., Partidul Comunist Român-organizatorul și conducătorul mișcării de rezistență pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist.
 (A Román Kommunista Párt, a haza fasiszta iga alóli felszabadulásáért küzdő ellenállási mozgalom szervezője és vezetője.)
 St, 1969. t.22. f.4. 617-633.

- Liveanu, V., Gîndirea românească în problema dezvoltării și experiența revoluției populare.
(A román gondolat a népi forradalom fejlődésének és gyakorlatának problematikájában.)
St, 1969. t. 22. f.4. 685-735.
A különböző eszmei áramlatok (gîndirea, népiesség, szocializmus) szerepe.
- Boboș, Gh., - Iuga, I., Statul- instrument al fauririi societății socialiste.
(Az állam - a szocialista társadalom létrehozásának eszköze.)
LC, 1969. t.49. f.9. 29-37.
- Nedelea, M., Clasa muncitoare în societatea socialistă.
(A munkásosztály a szocialista társadalomban.)
LC, 1969. t.49. f.8. 83-91.
A munkásosztály vezető szerepéről.
- Bányai, I.L., - Winter, R., Rezolvarea problemei naționale-rezultat al fauririi societății socialiste.
(A nemzetiségi kérdés megoldása - a szocialista társadalom eredménye.)
LC, 1969. t.49. f.5. 11-19.
A nemzetiségi kérdés megoldása Romániában.
- Olah, M., Structura socială a României.
(Románia társadalmi strukturája.)
LC, 1969. t.49. f.11. 79-85.
- Сычев, В.И., 25 лет Социалистической Республики Румынии.
(A Román Szocialista Köztársaság 25 éve.)
VIK, 1969. f.10. 147-150.
Megemlékezés.

Spanyolország

- Wright, L.P., The military orders in sixteenth and seventeenth century Spanish society.
(Katonai rendek a 16-17. századi spanyol társadalomban.)
FP, 1969.máj. f.43. 34-70.
Funkciójuk, keletkezésük, állami intézménnyé válásuk, szerepük Castilia társadalmában.
- Dankelmann, O., Der faschistische "Grosse Plan". Zur Propagandatätigkeit des deutschen Imperialismus in Spanien während des zweiten Weltkrieges.
(A fasiszta "nagy terv". A német imperializmus propagandatevékenysége Spanyolországban a második világháború alatt.)
ZG, 1969. f.5. 601-610.
- Мещеряков, М.Т., Коммунистический Интернационал и борьба Компартии Испании против фашизма, 1936-1939.
(A Kommunista Internacionálé és a Spanyol Kommunista Párt harca a fasiszmus ellen. 1936-1939.)

VIK, 1969. f.2. 45-58.

Gazdag spanyol irodalom alapján irt tanulmány.

Vilar, P., La guerra del 1936 nella storia della Spagna contemporanea.
(Az 1936-os háború a mai Spanyolország történetében.)

CMarx, 1969. t.7. f.2. 91-117.

A XX. századi Spanyolország gazdasági-társadalmi problémáival kapcsolatos kutatási feladatok és szempontok.

Soler, R., The New Spain.

(Az új Spanyolország.)

NL, 1969. Nov-Dec. f.58. 3-27.

Spanyolország társadalmi-gazdasági-politikai problémáit, eseményeit tárgyalja 1959-69. között.

Szovjetunió (Oroszország)

Staube, Fr., Probleme einer deutschen marxistisch-leninistischen Geschichte Russlands.

(Egy német nyelvű marxista-leninista Oroszországtörténet problémái.)

ZG, 1969. f.5. 561-572.

Az 1968 novemberi tudományos konferencia bevezető előadása.

Igen sokrétűen mutatja be az orosz történelemnek a német történelemmel való kapcsolatait.

Рапов, О.М., К вопросу о земельной ренте в Древней Руси в домонгольский период.

(A földjáraadék kérdéséhez a mongol periódus előtti régi Oroszországban.)

VMU, 1968.I. 52-66.

Widera, B., Der Ackerbau in der Rus zur Zeit und nach der Mongolenherrschaft 1235 bis 1500.

(Földművelés Oroszországban a mongol uralom idején és után, 1235-től 1500-ig.)

JW, 1969. f.2. 265-287.

A mongol támadások hatása; az újjáépítés; nagybirtokosok és paraszti földtulajdon; terméseredmények; vastermelés- és vasfeldolgozás.

Manfred, H., Moskau und Byzanz.

JGO, 1969. f.3. 321-344.

III. Iván házassága a bizánci Zoe-Sofija-val, a 15. század végén. Moszkvának, mint harmadik Rómának a szerepe.

Nitsche, P., Die Kinder Ivans III. Beobachtungen zur Genealogie der Rjurikiden.

(III. Iván gyermekei. Megjegyzések a Rurikidák genealógiájához.)

JGO, 1969. f.3. 345-368.

Angermann, N., Neues über Nicolaus Bulow und sein Wirken im Moskauer Russland.

(Néhány új mozzanat Nicolaus Bulowról és moszkvai Oroszországban való működéséről.)

JGO, 1969. f.3. p. 408-419.

A revali állami levéltárban új dokumentumok kerültek elő Bulov 1494-es novgorodi tartózkodásáról, s ezek ismertetése. Ebből kiderül az orvos teológiai gondolatvilága.

Kiel, A., Die politischen Vorstellungen des Fürsten Andrej Kurbskij.
(Andrej Kurbskij herceg politikai elképzelései.)

JGO, 1969. f.2. 170-186.

Andrej Mihajlovics Kurbszkij (1528-1583) IV. Iván hadseregében magas pozíciót töltött be.

Фонкич, Б.Л., Новый автограф Максима Грека.

(Maxim Grek új kézírata.)

BS, 1969. t.30. f.1. 77-82.

A 16. sz.-i orosz szerzetes kéziratának publikációja.

Наливайко, Д.С., Західноєвропейські історико-літературні джерела про визвольну війну українського народу 1648-1654 рр.

(Nyugateurópai történeti-irodalmi források az ukrán nép felszabadító harcáról. 1648-1654.)

UIZs, 1969. f.8. 137-144.; f.9. 137-144.; f.10. 144-147.;

f.11. 131-137.; f.12. 128-133.

Adatokban gazdag historiográfia, folytatásokban.

O'Brien, C.B., Russia and Eastern Europe. The Views of A.L. Ordin-Nasčokin.

(Oroszország és Keleteurópa. A.L. Ordin-Nascsokin életutja.)

JGO, 1969. f.3. 369-379.

Nascsokin a péteri reformok egyik végrehajtója.

Олійник, Л.В., Суспільно-політичні та історичні погляди І.П.Котляревського.
(I.P. Kotljarevskij társadalmi-politikai és történeti nézetei.)

UIZs, 1969. f.8. 54-61.

A neves ukrán író születésének 200. évfordulójára.

Коломієць, О.М., Становище селян і селянський рух на Правобережній Україні 1900-1904 рр.

(A parasztok helyzete és mozgalma a jobbparti Ukrajnában, 1900-1904.)

UIZs, 1969. f.3. 93-100.

Utal a vonatkozó legújabb ukrán művekre, ismerteti a jobbparti ukrán parasztság helyzetét. A harc a feudális maradványok ellen, földért folyt.

Андреева, М.С., Выдающийся деятель КП и советского государства.

(A Kommunista Párt és a szovjet állam kiváló harcosa.)

VIK, 1969. f.2. 64-75.

N.K. Krupszkaja születésének 100. évfordulójára.

Heilbronner, H., Aerenthal in Defense of Russian Autocracy.

(Aerenthal az orosz autokrácia védelmében.)

JGO, 1969. f.3. 380-396.

Az osztrák-magyar monarchia követe látta, hogy Oroszországban elkerülhetetlen a forradalom.

Hass, L., Lenins Frau als Patientin bei Schweizer Ärzten.

(Lenin felesége mint páciens svájci orvosoknál.)

JGO, 1969. f.3. 420-436.

Krupszkaja kezelése struma ellen 1916-17-ben.

- Куличенко, М.И., Юбилейная литература о месте и роли национального вопроса в октябрьской революции.
(Jubileumi irodalom a nemzeti kérdés helyéről és szerepéről az októberi forradalomban.)
VIK, 1969. f.3. 107-120.
A legújabb szovjet irodalom bibliográfiája.
- Санцевич, А.В., Становлення та розвиток радянського суспільства в працях В.І.Леніна.
(A szovjet társadalom keletkezése és fejlődése Lenin műveiben.)
UIZs, 1969. f.7. 15-24.
Közlí a kérdés szovjet bibliográfiáját, majd elemzi Lenin műveit.
- Курицын, В.М., Критика левооппортунистических извращений ленинского учения о социалистическом государстве.
(A szocialista államról szóló lenini tanítás baloldali-opportunistista torzításának kritikája.)
VIK, 1969. f.8. 18-32.
Eddig egyetlen mű sem foglalkozott ezzel a kérdéssel. A jelen cikk célja: bemutatni a párt harcát a "baloldali" oppozíció ellen a polgárháború után olyan kérdésekben, mint a szovjet állam gazdasági bázisa, társadalmi alapja és osztálylényege, az SzKP vezető szerepe, a szocialista demokrácia fejlődése.
- Avakian, R., Introduction to Tukhachevsky.
(Tuhacsevszki bemutatása.)
NLR, 1969. f.55. May-June, 74-89.
Tuhacsevszkij (1893-1937.) életutját ismerteti.
- Шерман, І.Л., Проблеми громадянської війни на Україні в українській радянській історіографії. /1956-1967 pp./
(Az Ukrajna területén folyó polgárháború problémái az ukrán szovjet történetírásban. 1956-1967.)
UIZs, 1969. f.3. 19-27.
Elemzi az utolsó 15 év irodalmát.
- Галушко, Е.М., З історії боротьби за воз'єднання з Радянською Україною /1918-192 pp./
(Harc a Szovjet-Ukrajnával való egyesülésért.)
UIZs, 1969. f.9. 50-54.
Galiciával foglalkozó tanulmány.
- Ознобишин, Д.В., К истории борьбы партии против "левых коммунистов" после VII съезда РКП(б).
(A párt harca a "baloldali kommunisták" ellen az SzKP(b) VII. Kongresszusa után.)
VIK, 1969. f.10. 30-44.
A vita a breszti-béke kérdései körül folyt, s napjainkig tanulságos.
- Беляева, П.Х., Список праць В.І. Леніна, надрукованих газетами України /грудень 1919 - грудень 1920 pp./
(Lenin művei Ukrajna újságaiban. 1919-1920.)
UIZs, 1969. f.8. 134-137.
Felsorolás, forrásmegjelöléssel.
- Яковлев, Б.М., О деятельности В.И. Ленина по осуществлению концессионной

политики советского государства, осень 1920 г. - 1922 г.
(Lenin és a szovjet állam koncessziós politikájának megvalósí-
tása. 1920. ősze - 1922.)
VIK, 1969. f.8. 32-46.
A koncessziókat Lenin az államkapitalizmus legegyszerűbb, leg-
világosabb formájának tartotta. Lenin művei és levéltári anya-
gok alapján megírt mű.

- Обичкина, Л.Т., Из истории борьбы РКП/б/ против антисоветских партий
и течений /1921-1923 гг./.
(Az OKP(b) harca a szovjetellenes pártok és irányzatok ellen.
1921-1923.)
VIK, 1969. f.2. 100-111.
Levéltári források alapján írt tanulmány.
- Sobolev, P.N., The Origin of the One-party system in the USSR.
(Az egypárt-rendszer eredete a Szovjetunióban.)
MT, 1969. Ápril. 106-114.
A Voproszi Isztorii-ban 1968-ban megjelent tanulmány fordítása.
- Ваганов, Ф.М., Идеино-политический разгром правого уклана в ВКП/б/
1928-1930.
(Az SzKP(b)-ben jelentkező jobboldali eszmei-politikai elhajlás
felszámolása.)
VIK, 1969. f.7. 91-106.
Levéltári források és korabeli kiadványok alapján írott tanul-
mány.
- Іванців, М.О., З історії робітничо-селянських делегацій з Польщі та
Західної України до Радянського Союзу в 1927-1931 рр.
(Munkás-paraszt küldöttségek a SZU-ban Lengyelországból és
Nyugat-Ukrajnából. 1927-1931.)
UIZS, 1969. f.9. 33-38.
Rövid áttekintés, főleg a vonatkozó lengyel irodalom alapján.
- Tikos, L.M., Waiting for the World Revolution: Soviet reactions to the
Great Depression.
(A világforradalom reménye: szovjet visszahatás a nagy de-
presszióra.)
JCH, 1969. f.4. 87-99.
Ismerteti Varga Jenő irodalmi munkásságát, szovjetunióbeli gaz-
dasági elméleti s gyakorlati tevékenységét. stb. (1929)
- Селунская, В.М., Советская историография борьбы рабочего класса за со-
циалистическую революцию в деревне.
(A munkásosztály harca a szocialista forradalom győzelméért a
faluban. Szovjet historiográfia.)
VIK, 1969. f.1. 114-122.
Historiográfia.
- Черников, І.Ф., Про радянсько-турецькі економічні та культурні
зв'язки в 1935-1939 рр.
(Szovjet török gazdasági és kulturális kapcsolatok 1935-1939.
között.)
UIZS, 1969. f.3. 65-71.

- Czollek, R., Zum Raub estnischer Ölschiefervorkommen für die deutsche Kriegswirtschaft 1941 bis 1944.
(Az észti olajpala elrablása a német háborús gazdaság számára 1941-től 1944-ig.)
JW, 1969. f.2. 107-115.
A náci Németország az észti olajpala kiaknázására újabb beruházásokat eszközölt.
- Коваль, М.В., Основні риси бойових дій партизанів України, 1941-1944.
(Az ukrán partizánharcok alapvető vonásai.)
UIZs, 1969. f.7. 32-40.
Gazdag levéltári anyag alapján írt tanulmány.
- Кученко, І.Я., Визволення Закарпаття /IX-XI. 1944/.
(Kárpátalja felszabadítása.)
UIZs, 1969. f.10. 33-38.
Bemutatja a hadieseményeket, valamint a lakosság nemzeti-felszabadító mozgalmát a megszállók ellen.
- Микешин, Н.П., Против буржуазной фальсификации борьбы КПСС за восстановление и развитие народного хозяйства в послевоенные годы.
(Az SzKP harca a népgazdaság helyreállításáért és fejlesztéséért a háború után és a burzsoá történelemhamisítók.)
VIK, 1969. f.12. 59-69.
A legújabb angol-amerikai irodalom kritikája.
- Панченко, П.П.- Гайворонюк, В.О., Прикордонні зв'язки трудящих УРСР і зарубіжних соціалістичних країн /1956-1969/.
(Az ukrán SzSZR és a szocialista országok kapcsolatai.)
UIZs, 1969. f.12. 50-58.
Adatokban gazdag áttekintés.
- Дмитриенко, М.Ф., Археографічна робота в АН УРСР.
(Archeográfiai tevékenység az Ukrán SzSZK Tudományos Akadémiáján.)
UIZs, 1969. f.3. 27-34.
Az Ukrán Tudományos Akadémia 50. évfordulójára áttekintés.
- Горішній, П.А., Про міжнародні зв'язки АН УРСР.
(Az Ukrán Tudományos Akadémia nemzetközi kapcsolatai.)
UIZs, 1969. f.3. 34-40.
Az UTA 50. évfordulójára.
- Белявская, И.М. - Воронков, И.Л., советское славяноведение в московском университете.
(A szovjet szlavisztika a moszkvai egyetemen.)
МУ, 1969. I., 3-12.
A szerzőpár a XX.sz. elejétől kezdve áttekintést ad az egyetemen működő szlavisták tevékenységéről, értékeli munkásságukat. A cikkben gazdag bibliográfia található.
- В ЦК КПСС.
(Az SzKP KB-ban.)
VIK, 1969. f.4. 3-4.
Az SzKP KB határozatot fogadott el, amelyben megjelöli a "SzU történetét kutató intézet", valamint az "Egyetemes történeti intézet" feladatait, s egyben utal az eddigi munkában mutatkozó hiányosságokra.

Васильев, М.В., О задачах институтов истории партии - филиалов Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС.
(A párttörténeti intézetek-, az SzKP Marxizmus-Leninizmus Intézete mellett működő fiókintézetek feladatairól.)
VIK, 1969. f.5. 147-150.
1969. III. 13-án az intézetek igazgatói az SzKP KB által hozott, "A párttörténeti intézetek és pártarchivumok feladatairól, strukturájáról és statusairól" határozat alapján megvitatták a feladatokat.

Кугель, С.А., Изменение социальной структуры социалистического общества под воздействием научно-технической революции.
(A szocialista társadalom társadalmi strukturájának megváltozása a tudományos-technikai forradalom hatására.)
VF, 1969. f.3. 13-23.
Elsősorban az értelmiség fogalmát vizsgálja.

Törökország

Baykara, Tuncer, Denizli'de yeni bulunan iki kitabe.

(Két, Denizliben újonnan talált feliratos kő.)
Bell, 1969. április, t. XXXIII, f. 130. 159-162.
14. század.

Öney, Gönül, Anadolu Selçuk San'atında Ejder figürleri.

(Sárkányalakok az anatóliai szeldzsuk művészetben.)
Bell, 1969. április, t. XXXIII, f. 130. 171-192.
Angol nyelvű változata: Dragon Figures in Anatolian Seljuk Art
U.ott, 193-216.

Köprülü, Dr.Faud, Abū Ishāk Kāzvinī ve Anadolu. da Ishākī dervişleri.

(Abū Ishak Kāzvinī és az Ishākī dervisek Anatóliában.)
Bell, 1969. április, t. XXXIII, f. 130. 225-236.

Darga, Dr.Muhibbe - Alparslan, Dr.Ali., Namik Kemal'in bilinmeyen bir mektubu.

(Namik Kemal egy ismeretlen levele.)
Bell, 1969. január, t. XXXIII, f. 129. 35-42.
Egy Midillü-i színházról.

Unver, Dr.Süheyl., XVIIinci yüzyıl sonunda Padişah'a bir lâyiha.

(Egy beadvány a padisahhoz a 17. század végéről.)
Bell, 1969. január, t. XXXIII, f. 129. 21-34.

Novicev, A.D., Die Beseitigung des Systems der Militärlehen im Osmanischen Reich.

(A katonai hűbérrendszer felszámolása az Oszmán Birodalomban.)
ZG, 1969. f.4. 471-478.
A II. Mahud szultán által 1826-ban történt hadtestfelosztásával kibontakozó, s az 1850-es évekig három szakaszban lezajló agrárreformot ismerteti.

Tansel, F.A., Prof. Dr. Faud Köprülü'nün ilk yazısı, basın hayatının başlangıcı na dair bilgimizi düzelten ve tamamlayan yeni notlar.

(Prof. Dr. Faud Köprülü első írása. Kiegészítő és eddigi tudásunkat helyesbítő adatok a professzor publikációs munkájának kezdetéről.)

Bell, 1969. január, t. XXXIII, f. 129. 43-52.

Faud Köprülü 15-16 éves korában írt versei.

Todorov, N., La Grande Révolution d'Octobre et le mouvement de libération nationale en Turquie.

(A Nagy Októberi Forradalom és a nemzeti felszabadulási mozgalom Törökországban.)

EB, 1968. t.7. 23-39.

Törökország szerepe az első világháborúban - entente megszállás 1918-ban - partizánmozgalmak, katonai akciók 1919-től - szovjet segítség a harcok, majd a béketárgyalások során.

Inönü, İsmet, Devlet Kurucusu Atatürk.

(Atatürk, az államalapító.)

Bell, 1969. január, t. XXXIII, f. 129. 1-20.

Inönünek az 1968-as Atatürk konferencián elhangzott referátuma. Atatürk életrajza, elsősorban a felszabadító háború lefolyása és a köztársaság megteremtésének előzményei.

USA

Warner, S.B., - Burke, C.B., Cultural change and the ghetto.

(Kulturális átalakulás és a gettó.)

JCH, 1969. f.4. 173-187.

8. nagy négerlakta amerikai város kulturális változásait nézi 1790-(1774)-1910-1950-ig, statisztikai kimutatásokkal.

Питтман, И., 50-ая годовщина КП США.

(Az USA KP alapításának 50. évfordulója.)

VIK, 1969. f.9. 107-111.

Megemlékezés.

Иванов, В.И., В авангарде борьбы за интересы трудящихся США.

(Az USA dolgozóért folytatott harc élcsapatában.)

VIK, 1969. f.10. 150-154.

1919. szept. 1-én alakult meg az USA Kommunista Pártja.

Сирцов, М.Г., Авангард американского рабочего класса.

(Az amerikai munkásosztály élcsapata.)

UIZs, 1969. f.8. 120-123.

Az USA KP megalakulásának 50. évfordulójára.

Clubb, J.N. - Allen, W.H., The Cities and the Election of 1928: Partisan Realignment?

(A fővárosok és az 1928-as választás: a párttagok rendeződése?)

AHR, 1969. T. LXXIV. f.4. 1205-1222.

Az USA nagyvárosok választási viszonyai, számszerű eredményei 1920-1934 között.

- Volhovityinov, N.N., The Study of United States History in the Soviet Union.
(Az USA történetének tanulmányozása a Szovjetunióban.)
AHR, 1969. T. LXXIV. f.4. 1221-1242.
A cikk szerzője a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Történeti Intézetének munkatársa.

Afrika, Latin-Amerika, Közel-Távol-Kelet

- Basler, W., Zur Politik des USA-Imperialismus im subsaharischen Afrika nach dem zweiten Weltkrieg.
(Az USA-imperializmus a szubszaharai Afrikában a második világháború után.)
WZHU, 1969. f.2. 209-214.
A háború utáni helyzetben Amerika kialakította új, "hajlékony" délafrikai politikáját.
- Boromé, A.J., Dominica during French occupation, 1778-1784.
(Dominika a francia okkupáció idején, 1778-1784.)
EHR, 1969. f.330. 36-58.
- Pohl, H., Das Textilgewerbe in Hispanoamerika während der Kolonialzeit.
(A textilipar Spanyolországban a gyarmati időszak alatt.)
SW, 1969. t.56. f.4. 438-477.
(1520-1820.)
- Trabulsi, F., The Palestine Problem: Zionism and Imperialism in the Middle East.
(A palesztinai kérdés: cionizmus és imperializmus a Közel Keleten.)
NLR, 1969. f.57. Sept-Oct. 57-90.
A cionizmus kezdeti időszakáról, kettős természetéről.
- Tran, H.L., Tradition und Gegenwart in der vietnamesischen Geschichtswissenschaft.
(A vietnami történetírás tradíciója és jelene.)
ZG, 1969. f.1-2. 10-14.
A hagyomány és jelen kapcsolatát elemzi a vietnami történetírásban. Jellemzője: a 2000 éves szájhagyomány, de ezzel együtt maga a történetírás is nagyon régi, a 13. századtól kezdve folyamatosan jelentek meg művek.
- Ping-ti Ho, The Loess and the Origin of Chinese Agricultura.
(A lösz [sárga agyagos föld] és a kínai mezőgazdaság eredete.)
AHR, 1969. T. LXXIV. f.1. 1-36.
A kínai mezőgazdaság, gabona és rizstermelés áttekintése.
- По поводу статьи Мао Цзе-дуна "О классах китайского общества".
(Mao-Ce-tung cikkéről: "A kínai társadalom osztályairól".)
VF, 1969. f.5. 128-137.
Mao összes művei első kötetében (1951) szerepel az említett cikk, amely 1926-ban jelent meg először. Közli M.Volin 1926-ban megjelent bírálatát a cikkről, Mao hibáinak elméleti gyökereiről.

Göthel, I., Bourgeoisie und Arbeiterklasse im März-Aufstand des koreanischen Volkes 1919 gegen die japanische Kolonialmacht.
(Búrzoázia és munkásosztály a koreai nép 1919 márciusi felkelésében a japán gyarmati uralom ellen.)
ZG, 1969. f.11. 1441-1446.
A márciusi felkeléssel a koreai szabadságharc új fejezete kezdődött: munkások vettek benne részt, jóllehet kevesen és szervezetlenül.

Yamamura, K., The Role of the Merchant Class as Entrepreneurs and Capitalists in Meiji Japan.
(A kereskedő osztálynak mint vállalkozóknak és kapitalistáknak a szerepe a Meidzsi Japánban.)
SW, 1969. f.2. 105-120.
A fenti címen speciális tanulmányban foglalkozik a japán kapitalizmus kialakulásának bonyolult problémakörével.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA